

BERKOVIĆI
BILEĆA
ČAPLJINJA
ČITLUK
GACKO
GRUDE
ISTOČNI MOSTAR
JABLANICA
KONJIC
KUPRES
LIVNO
LJUBINJE
LJUBUŠKI
MOSTAR
NEUM
NEVESINJE
POSUŠJE
PROZOR-RAMA
RAVNO
STOLAC
ŠIROKI BRIJEG
TOMISLAVGRAD
TREBINJE

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA

EKONOMSKA REGIJA HERCEGOVINA

Regionalna strategija ekonomskog razvoja za ekonomsku regiju Hercegovina

Asocijacija za ekonomski razvoj (REDAH)

Bosna i Hercegovina, novembar 2004.

Ova publikacija je izdata uz podršku Evropske unije. Sadržaj strategije odražava mišljenja lokalnih aktera-članova partnerske grupe i konsultanata EU RED projekta te ne predstavlja zvanične stavove Evropske unije.

S a d r Ź a j	
Dio I	O regiji Hercegovina 5
	1- Uvod 5 2- Veza sa PRSP 8 3- Metodologija 12 4- Stanje u regiji 20 5- SWOT analiza60 6- Izazovi u regiji 65
Dio II	Vizija 67
Dio III	Strateški dio 71
Dio IV	Operativni dio/programiranje145
Dio V	Monitoring 203
Dio VI	Obrasci “top” projekata207

Evropska unija je, tokom niza godina, razvijala strateški usmjerene politike kako bi poboljšala ekonomske prilike u svojim manje razvijenim regijama. Te je politike uspješno primjenjivala i u pretpristupnoj fazi što je vodilo ka nedavnom proširenju EU, a nastavlja ih primjenjivati u Rumuniji i Bugarskoj. Nedavno su ove odluke osigurale da i Hrvatska sada ima koristi od pretpristupnih shema.

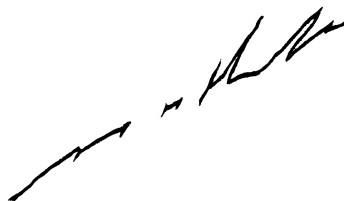
Održivi razvoj u zemljama u tranziciji zahtijeva strateške planove razvoja, budući da neusmjereno finansiranje pojedinačnih projekata, sektora ili geografskih područja, vodi ka rasipanju sredstava ukoliko ne postoji odgovarajući sistem planiranja. U tu svrhu, BiH je nedavno izradila srednjeročnu strategiju smanjenja siromaštva i plan razvoja.

U Bosni i Hercegovini, Evropska komisija pruža podršku regionalnom razvoju, što će, kada se BiH pridruži Evropskoj uniji, konačno voditi ka finansiranju iz strukturalnih fondova. Ovu regionalnu ekonomsku razvojnu strategiju je koordinirala nova Regionalna razvojna agencija za Hercegovinu (REDAH), tokom opsežnog procesa konsultacija unutar regije tokom posljednjih 9 mjeseci, pod vođstvom EU RED projekta. Općine i ostale lokalne vladine strukture, zajedno sa nizom organizacija i grupa koje predstavljaju privatni i javni sektor, s entuzijazmom su učestvovala u diskusijama vezanim za njihovu ekonomsku budućnost. Detaljan nacrt mjera u ovoj strategiji rezultat je njihovog doprinosa i pokazuje njihovu predanost.

Potrebno je uraditi još puno toga kako bi privreda Bosne i Hercegovine ponovo 'stala na svoje noge', a regionalna strategija će pomoći u ovim naporima. Strategija će poslužiti kao priručni dokument za ulagače, vladu i Evropsku uniju. Nadamo se da će vlada i ostali donatori koristiti strategiju pri planiranju svojih aktivnosti, kako bi strateški projekti imali najbolje moguće efekte. Regiji Hercegovina i njenim akterima razvoja želimo sve najbolje u implementaciji strategije.

Ambasador Michael B. Humphreys

*Šef Delegacije
Evropske komisije u BiH*

DIO I**O REGIJI HERCEGOVINA****1. UVOD**

Sprovedba prvih faza procesa regionalne politike u Bosni i Hercegovini uz pomoć EU RED projekta (Projekat Evropske unije za regionalni ekonomski razvoj) ima za cilj upoznati BiH sa evropskom politikom ekonomske i socijalne kohezije (ESC). Evropska komisija je već usvojila ovakav pristup za upoznavanje zemalja u predprijemnoj fazi sa procedurama strukturnih fondova i drugih struktura koje su neophodne nakon prijema u EU. Ciljevi ovog procesa su osnaživanje državnih upravnih kapaciteta i budžetnih struktura, postepeno uvođenje pristupa strukturnih fondova u području razvoja privatnog sektora, povećanje ljudskih resursa i poslovne infrastrukture.

Usvajanje pristupa regionalne politike zahtijeva pripremu regionalne ekonomske strategije koja ima slijedeće zadatke:

- osiguravanje strateškog okvira za uravnotežen ekonomski i društveni razvoj u regiji;
- kao strateški dokument, strategija služi za planiranje budućih fondova EU, i konačno, lokalnih fondova; i
- obezbjeđivanje osnove za buduće učešće u mehanizmima strukturnih fondova EU.

RED projekat Evropske unije finansiran u okviru projekta CARDS 2002, olakšao je izradu nacrtu strateških dokumenata u svih 5 specificiranih regija Bosne i Hercegovine. Centralno mjesto u procesu donošenja nacrtu svake strategije regionalnog razvoja zauzimale su slijedeće ideje:

- tokom regionalnog razvoja u BiH treba se slijediti princip “od dole prema gore”, tj. lokalni učesnici trebaju biti izravno uključeni u proces prepoznavanja potreba lokalnih područja i razvoja strategija i projekata koji bi odgovorili na te potrebe;

- regionalni razvoj treba biti integrisani proces, a ne niz individualnih projekata i programa ; i
- regionalni razvoj treba podrazumijevati partnerstvo koje uključuje općinske vlasti, lokalne članove poslovne zajednice, volonterska tijela i privatni sektor.

Prema tome, proces izrade nacrtu strategije regionalnog razvoja za regiju Hercegovine, bio je snažno vođen principom da stanovnici date regije mogu na najbolji način identifikovati svoje potrebe i donijeti najbolja rješenja. U skladu sa ovim principom, proces je u svakoj regiji uključivao lokalne stanovnike koji su djelovali pod vođstvom EU RED projektnog tima, a koji je metodološki pristup učinio lakšim. U drugim zemljama, izgrađivanje regionalnih i lokalnih kapaciteta kroz proces partnerstva dokazano je ubrzao oživljavanje privredno nerazvijenih područja. Regionalna strategija može igrati ključnu ulogu u pomaganju stanovnicima lokalnih zajednica da se organizuju u cilju prepoznavanja svojih potreba, i potraživanja unutrašnjih i vanjskih rješenja radi odgovaranja na date potrebe.

Princip partnerstva je suštinski dio pristupa EU politici ekonomske i socijalne kohezije i tokom izrade regionalne strategije za regiju Hercegovine u potpunosti se poštovao taj princip. Proces, koji je započeo u januaru sakupljanjem socio-ekonomskih podataka, podrazumijevao je detaljne konsultacije između općinskih vlasti, poslovnih predstavnika i drugih partnera u društvu. U cilju pokretanja procesa, EU RED se pismeno obratio načelnicima općina i pozvao ih da izaberu predstavnike za učešće u regionalnoj Radnoj grupi čiji je zadatak da analizira podatke i priprema osnove eventualnih strateških dokumenata.

Radnim grupama su kasnije pridodate fokusne grupe, koje analiziraju prioritete određenih sektora, te partnerska grupa, koja vrši pregled svih etapa rada oko strategije. U posljednjoj gupi brojni su predstavnici javnog i privatnog sektora, te civilnog društva. Izravan pristup EU RED tima i partnerske grupe može imati važnu ulogu u podršci preokretanju BiH privrede.

Smjernice za skiciranje praktične metodologije za pripremu strategije koje su obezbijedili savjetnici EU RED tima, trebaju pomoći određivanju ekonomskih ciljeva regija, identifikovanju strateških prioriteta koji podupiru te ciljeve, i konačno, predlaganju investicija/projekata koji su u skladu sa ciljevima strategije. Cjelokupna metodologija izložena je u Poglavlju 3.

Zadatak sastavljanja liste konkretnih prijedloga za investiranje je osjetljiv zadatak, pošto postoji rizik da se pretvori u kupovnu listu najomiljenijih projekata. Dok su potrebe Bosne i Hercegovine velike, prijedlozi za rashode u okviru strategije moraju biti opravdani i poredani po prioritetu zavisno od toga koliko doprinose sljedećem:

- uklanjanju prepreka koje mogu ugroziti srednjeročni rast;
- ojačavanju proizvodne moći regionalne privrede;
- poboljšanju produktivnosti i konkurentnosti;
- podršci rastu održivih radnih mjesta;
- integrisanju nezaposlenih u tržište aktivne radne snage;
- više izbalansiranoj geografskoj raspoređenosti ekonomske djelatnosti.

Tokom godina koje slijede, kada proces izgrađivanja strategije u BiH dostigne viši nivo i bude u potpunosti u skladu sa zahtjevima EU, biće neophodno da vlasti koje su odgovorne za izrađivanje nacrtu strategija ponude ekonomsko obrazloženje za javne intervencije u područjima koji se smatraju prioritetom za priliv investicija; da ponude prijedloge za učešće privatnog finansiranja (javno-privatna partnerstva); da obezbijede višegodišnji profil faza investicionih prioriteta; te da osiguraju da su prijedlozi u skladu sa politikama zajednice, posebno po pitanju okoliša i ravnopravnosti. Pošto ovaj dokument predstavlja prvi napor u osmišljavanju regionalnog ekonomskog plana i pošto je pripremljen sa ograničenim finansijskim sredstvima, on ne teži da ispuni ove ambiciozne ciljeve.

Fond EU RED je, kroz svoj prvi i drugi poziv za iznošenje prijedloga projekata, izrazio bitnost shema EU, ne samo prilikom finansiranja direktnih ulaganja, već i prilikom povećanja sposobnosti lokalnih grupa da osmišljavaju i sprovedu različite projekte. To će, opet, promovirati kulturu preduzetništva koja je vitalna za nastajanje samoodržive i široko zastupljene privrede na području cijele regije. Izazov koji sada predstoji jeste upošljavanje lokalnih kapaciteta i njihovo usmjeravanje u skladu sa Strategijom u cilju ostvarivanja većih dohodaka za regiju i državu kao cjelinu.

2. VEZA SA SREDNJEROČNOM RAZVOJNOM STRATEGIJOM BiH (PRSP)

Izrada regionalnih strategija predstavlja dodatak dokumentu Srednjeročne razvojne strategije BiH (PRSP), i između njih ne postoji nesaglasnost. Srednjeročna razvojna strategija BiH je informativni i detaljan dokument koji se odnosi na period 2004.-2007. god. Općenito, on sadrži mnoge elemente koje bi Evropska komisija očekivala da nađe u državnom razvojnom planu, naime, informativnu analizu ekonomske i društvene situacije, prepoznavanje razvojnih praznina i prijedlog reforme. Strategija je jasno prikazana i lako se čita. Analiza trenutnog stanja u BiH je detaljno i dobro predstavljena, iako je naglasak radije na sektorima nego na regijama. Iako prepoznaje značaj započinjanja procesa regionalnog ekonomskog razvoja, ona ipak ne identifikuje ciljne regije niti sadrži finansijski plan. Strategija prepoznaje rad koji je dosad utrošen u RED proces i ističe da su prioriteti za daljnji razvoj ekonomskih regija slijedeći :

- usvajanje odgovarajućeg zakonskog okvira i osnivanje adekvatnog foruma, na državnom nivou, koji će iznositi prijedloge politika i mjera u cilju regionalnog ekonomskog razvoja;
- finaliziranje procesa definisanja ekonomskih regija na osnovu dobrovoljnog povezivanja općina;
- utvrđivanje strategije regionalnog razvoja;
- ojačavanje postojećih i uspostavljanje novih agencija za regionalni razvoj.

Osim što tretira pitanja makroekonomskih osnova i potrebe fiskalne i strukturne reforme, Srednjeročna razvojna strategija BiH, također, prepoznaje specifične sektorske prioritete. Mnogi zaključci socijalno-ekonomskih finansijskih revizija na regionalnom nivou, odslikavaju zaključke Srednjeročne razvojne strategije BiH na državnom nivou, a saznanja o sljedećim ključnim sektorima predstavljaju pozadinu regionalnim ekonomskim planovima.

Industrija i mala i srednja preduzeća (SME)

Poboljšanje poslovne klime i stimulisanje preduzetništva su bitni preduslovi za rast privatnog sektora. To, prije svega, podrazumijeva uspostavljanje odgovarajuće zakonske, poslovne i društvene sigurnosti i, općenito, društveno-ekonomske klime. Nepostojanje jedinstvenog ekonomskog prostora je velika prepreka nastajanju privlačne poslovne klime za domaće i strane investitore i približavanje Evropskoj uniji. Još uvijek postoji niz prepreka međuentitetskoj trgovini. Upravne smetnje započinjanju poslova (odužena registracija, visoki početni troškovi, poreska stopa koja je od najviših u Evropi, inspekcije i korupcija) predstavljaju prepreke bržem razvoju privatnog sektora. Zakonski okvir o stečaju, koji nije unaprijeđen, čini dio ovog problema. Obim sive ekonomije predstavlja poseban problem. Prema procjenama Evropske komisije i Svjetske banke, siva ekonomija čini otprilike 36% ukupne ekonomije države.

Poljoprivreda

Poljoprivreda je jedna od ključnih djelatnosti u ruralnim područjima i glavna djelatnost ruralnog stanovništva. Ona predstavlja veoma važan faktor za održanje ravnoteže i zaštite okoliša. Poljo-prirodni uslovi u BiH su povoljni za poljoprivrednu proizvodnju. Međutim, poljoprivreda se također suočava sa neophodnim procesom saniranja ratne

štete i tranzicije od centralizovane ka tržišnoj ekonomiji. Sa izuzetkom proizvodnje krompira, BiH nije dostigla samodovoljnost ni sa jednim drugim osnovnim poljoprivrednim proizvodom. Mali broj zemljoradnika je dostigao nivo proizvođača i strana tržišta su izgubljena. Srednjeročna razvojna strategija BiH stavlja najveći naglasak na ekonomski razvoj ovog sektora, podrazumijevajući iskorištavanje prirodnih i ljudskih resursa, otvarajući priliku za smanjenje siromaštva ruralnog stanovništva. Poljoprivredna politika mora se zasnivati na ojačavanju konkurentnosti unutar sektora.

Bolji razvoj uzgoja stoke i ovaca, svinjogojstva, uzgoja ribe i pčelarstva rezultirao bi većim iskorištavanjem domaćih prirodnih resursa i povećanjem lokalne proizvodnje trenutačno rijetkih proizvoda (mlijeko i mliječni proizvodi, govedina). Postoje, također, velike prilike za izvoz poljoprivrednih proizvoda, posebno ovčijih proizvoda, ribe i meda. Prioritet u ovom području bio bi uspostavljanje zakonskih i institucionalnih okvira za certificiranje proizvoda u skladu sa standardima EU (posebno, uspostavljanje Veterinarskog ureda BiH).

Obrazovanje

Obrazovana radna snaga nije garancija ekonomskog uspjeha države, ali predstavlja suštinski preduslov. Najnaprednije i najbogatije države svijeta imaju najbolje obrazovne sisteme. Pravo na obrazovanje je utvrđeno Ustavom BiH. Bijela knjiga smatra obrazovanje jednim od najvažnijih elemenata procesa eliminacije diskriminacije, putem međusobnog prepoznavanja profesionalnih kvalifikacija, što ima za cilj slobodno kretanje ljudi i usluga.

Finansijska sredstva alocirana u obrazovne svrhe nisu dovoljna. Operaciona odgovornost za obrazovne institucije je nejedinstvena. Neophodno je usvajanje okvirnih zakona, te usklađivanje entitetskih i kantonalnih zakona. Veliki broj univerziteta ne posjeduju dovoljan broj kvalifikovanog osoblja ili dovoljna finansijska sredstva, te se koriste zastarjelim planom i programom. Nedostaje im razvijena unutardržavna mreža i nisu povezani sa univerzitetima u inostranstvu.

Stručno obučavanje predstavlja ključan preduslov za ekonomski razvoj i smanjenje stope nezaposlenosti i siromaštva. Poslovne škole i centri za podučavanje informacionoj tehnologiji (IT) neophodni su za podršku tržištu i obezbijedjivanje većeg potencijala za zapošljavanje. Profesionalno obučavanje također zahtjeva reformu. Posebna pažnja treba se posvetiti stimulisanju privatnog sektora da investira u ovo područje i uspostavljanju agencije za profesionalne standarde.

Transport

Ceste u BiH su u veoma lošem fizičkom stanju, a godišnji troškovi održavanja glavnih i magistralnih cesti iznose oko 40 mil. eura. Nivo sigurnosti u cestovnom saobraćaju je nizak, dok jasno definisan zakonski okvir na državnom nivou ne postoji. Povećana gustina saobraćaja ukazuje na potrebu za modernizacijom postojeće cestovne mreže i poboljšanjem sigurnosti na lokalnim i magistralnim cestama. Do sredine 2003. godine, kada je izgrađeno prvih 11 km modernog autoputa, BiH je bila jedina država Jugoistočne Evrope bez ijednog kilometra autoputa.

Trenutno stanje željezničke infrastukture omogućuje normalan saobraćaj bez većih ulaganja.

BiH posjeduje 4 aerodroma u Sarajevu, Mostaru, Banjaluci i Tuzli. Sva četiri su bila obnovljena nakon rata i registrovana za međunarodni zračni saobraćaj. Zračni

saobraćaj i infrastruktura danas imaju značajniju ulogu nego prije rata. Sva četiri aerodroma bivaju unaprijeđena do nivoa propisanih u skladu sa njihovim kategorijama po ICAO standardima. Isto se odnosi i na kontrolu leta.

Šume

Preko 50% površine BiH pokriveno je šumama ili je golo, ali se procjenjuje da se samo 25 % može ekonomično iskoristiti, ali čak i ovaj dio ima male zalihe drveta. Strateški razvoj trebao bi se zasnivati na značajnijem pošumljavanju, povećanju proizvodnje i očuvanju biološke raznolikosti. Iako je određeni dio gole površine uništen u nepovrat u procesu obaranja drveća, kopanja ruda, gradnje rezervoara, šumskih požara itd., ostatak bi mogao biti uključen u strategiju povećanja šumovitih područja procesom pošumljavanja. Neophodno je poboljšati šumsku cestovnu mrežu da bi ovakvo upravljanje šumama bilo moguće.

Upravljanje vodama

BiH ima značajne vodne resurse, što predstavlja osnovu ekonomskog razvoja u mnogim područjima. Poput ostalih sektora BiH privrede, vodni sistem je u teškoj situaciji zbog pretrpljene ratne štete, lošeg održavanja i neodgovarajućeg regulativnog okvira. Osim toga, kvalitet pitke vode se pogoršava, postojeća infrastruktura je u lošem stanju a vodni izvori su sve više zagađeni.

U Odredbama Dejtonskog mirovnog sporazuma upravljanje vodama stavljeno je pod nadzor entitetskih vlasti (u FBiH određen stepen odgovornosti snose i kantoni). Izgradnja i održavanje infrastrukture finansira se od strane Vodovoda i lokalnih zajednica putem subvencija, grantova, zajmova, itd., a djelimično i učešćem javnih korporacija za upravljanje područjima vodomijeđa.

Uz implementaciju tekućih reformi, sektor za upravljanje vodama trebao bi riješiti pitanje održivog, efikasnog i transparentnog finansiranja sektora za upravljanje vodama, kao i izgradnje i održavanja vodne infrastrukture i objekata.

Energetski sector

Osnovni identifikovani izvori primarne energije u BiH su ugalj i hidroenergija. U 2001. godini, godišnja proizvodnja energije iz ovih izvora iznosila je 62% od ukupne potrošnje, što ukazuje na to da BiH zavisi od uvoza energije.

Efikasnost proizvodnje energije u BiH je niska u poređenju sa razvijenim privredama. Proizvodnja energije zasnovana je na tehnologijama razvijenim prije 30 godina. Međutim, električna energija koja se proizvodi u hidro i termoelektranama ima veliki izvozni potencijal. Trenutno, proizvodni kapaciteti prevazilaze domaću potražnju, te se električna energija izvozi u Hrvatsku, Sloveniju i Srbiju i Crnu Goru. Sudeći po protoku novca, sektor električne energije je profitabilan, ali obezvrijeđenje uzrokuje velike gubitke. Prihodi pokrivaju samo 30% iznosa troškova godišnjeg obezvrijeđenja, što rezultuje velikim zakašnjenjima po pitanju održavanja sistema, te uzrokuje ogromne gubitke. Privlačenje investitora je jedan od najvažnijih preduslova za uspješan razvoj bosanskohercegovačkog tržišta električne energije. Neophodno je uspostaviti konkurenciju u proizvodnji da bi se privukle strane i domaće investicije. Preduslov za investiranje jeste da proizvodne kompanije djeluju u konkurentnoj atmosferi i na osnovu jasnih pravila.

osnovu jasnih pravila.

Okoliš

Politika zaštite okoliša predstavlja važan element u uspostavljanju domaćeg tržišta. Pitanja okoliša trebaju biti sastavni dio procesa trgovine i ekonomske integracije kao elementi državne predprijemne strategije.

Zaključak

U toku rada na strategiji, dosta će se pažnje posvetiti slaganju sektorskih razvojnih planova u Srednjeročnoj razvojnoj strategiji BiH sa regionalnim razvojnim planovima, te omogućiti njihovo koherentno vođenje i implementacija. Kako se BiH približava integraciji u EU, za očekivati je da će se Srednjeročnoj razvojnoj strategiji BiH (unaprijeđenoj) pridodati detaljniji regionalni planovi koji će, onda, sačinjavati osnovu za prepoznavanje buduće pomoći EU za ekonomsku i socijalnu koheziju. Kao što je i jasno većini zemalja članica, državni plan razvoja koji se osmišljava radi pristupa finansijskim sredstvima EU, u većini slučajeva predstavlja skup regionalnih planova države. Kada BiH dođe u predprijemnu fazu, biće neophodna daleko detaljnija ekonomska analiza na regionalnom nivou.

Kako bi se naglasila komplementarnost Srednjeročne razvojne strategije BiH i regionalnih strategija, EU RED je pripremio objedinjavajući dokument u kojem se identifikuju zajedničke teme i istražuje na koji se način mogu uklopiti obje inicijative. Ovaj se dokument može dobiti i odvojeno.

3. METODOLOGIJA

Razvoj koncepta regionalnog razvoja u BiH zavisi od međusobno povezane kombinacije različitih reformskih aktivnosti, odgovarajućih političkih odluka i radikalnog odgovora, koji će odgovarati širokom spektru ekonomskih ciljeva u skladu sa ekonomskim, socijalnim i potrebama okruženja u zemlji. Odluka da se započne sa izgradnjom potrebnih kapaciteta za proces regionalnog razvoja odražava potrebu da se pomogne u ekonomskoj regeneraciji Bosne i Hercegovine, a isto tako i da se doprinese pripremanju zemlje za buduću integraciju u EU i korištenje pretpristupnih fondova.

Učeći iz iskustava i starih i novih zemalja članica EU i drugih pristupajućih zemalja, bh razvojni akteri su, u procesu potrebne izgradnje kapaciteta za regionalni razvoj, identifikovali tri glavna pravca intervencije:

- a. pristup "odozdo prema gore" u vezi sa konsolidacijom ekonomskih regija;
- b. transfer metoda, mehanizama i instrumenata strateškog planiranja, generalno baziranih na primjeni smjernica EU za pretpristupne i strukturalne fondove ; i
- c. uspostavljanje sveobuhvatnog i koherentnog sistema sa potrebnim strukturama za provođenje regionalnih politika.

➤ Pristup

1. Prihvatajući isti pristup kao u konsolidaciji ekonomskih regija, proces izgradnje regionalne strategije je započeo i nastavio se kao **proces «odozdo prema gore»**, kroz osnivanje **radnih grupa i partnerskih grupa** kao generalnih vođa i donosioca odluka o razvojnim orijentacijama i područjima intervencije.
2. Vremenski okvir je bio drugi važan elemenat u pokretanju planiranja strateškog razvoja. Zbog činjenice da je ovaj proces izrade regionalne strategije prvi takve vrste koji je razvijen poslije rata, vremenski okvir strategija obuhvata kombinaciju dugoročnog strateškog plana te srednjeročnih i kratkoročnih operativnih programa. Jaz između dugoročnog plana i kratkoročnih do srednjeročnih programa je prevaziđen kroz logički poredak u definisanju implementacijskih mjera i prioritetiziranju implementacije određenih programa i potprograma. Koristeći ovaj pristup, strateški ciljevi i prioritetni zadaci, su definisani kao dugoročna razvojna usmjerenja (za 7 godina), dok su programi i potprogrami više orijentisani prema prioritetnim područjima djelovanja (koja se trebaju ostvariti u roku od 3 godine). Mjere, kao ključni elementi strateških dokumenata, su definisale scenarije i puteve za ostvarivanje strateških ciljeva. Pored toga što je predvodio regionalni proces, nizak opšti nivo razvoja u svim ekonomskim regijama u BiH, u kombinaciji sa potrebom da se definišu opšti strateški ciljevi kao potsticaji za dugoročne razvojne vizije, bio je i drugi razlog za pristup dvostrukog vremenskog okvira.
3. Srednjeročna razvojna strategija za BiH (PRSP) je dala opšte smjernice za identifikovanje područja intervencije za regionalni razvoj. Međutim, specifičnosti svake regije su bile veoma važna osnova za regionalno strateško planiranje, obzirom da predstavljaju kombinaciju

regionalnih potreba i rješenja za identifikovane probleme, pri čemu su u potpunosti uzete u obzir komparativne ekonomske i socijalne prednosti sa svaku regiju. Ipak, srednjeročna strategija je definisala strateške orijentacije na višem nivou, uz pretpostavu da će se reformski zadatci implementirati u sličnom vremenskom okviru kao i realizacija regionalnih strategija.

4. Filozofija predstavljena kroz cjelokupan proces strateškog planiranja je uzeta u obzir metodologiju i principe EU, gdje god je to bilo moguće. Glavna razlika između pristupa strukturalnih fondova EU leži u činjenici da su, u toku procesa izgradnje strategije u BiH, potrebe regija korištene kao početna tačka za definisanje područja intervencije, dok je princip pretpostupnih i strukturalnih fondova da prvo obezbijede područja intervencije i finansijske izvore regijama. Dakle, u BiH je primjenjen izmjenjen pristup u odnosu na onaj primjenjen u regijama EU.

➤ Metodologija

Principi

Glavni principi metodologije korišteni u procesu su većim dijelom ekvivalentni onim korištenim u regijama EU i primjenjivi u specifičnim uslovima u BiH u današnje vrijeme. Uzimajući u obzir geografske, administrativne, ekonomske i socijalne elemente u BiH koji su veoma povezani i međusobno uslovljeni, neki odlučujući elementi su razmatrani kao veoma bitni u stvaranju razvojnih planova. Glavni principi koji su primjenjivani u sadržaju dokumenata su:

1. *Partnerstvo*. Ovo je jedan bitan zahtjev za održivost i potrebu ubrzavanja promjena u ekonomskim uslovima kroz primjenu dinamičkih instrumenata planiranja. Osnova strateškog razvoja je izgrađena kroz različite konsultacije, u cilju izgradnje konsenzusa i usklađivanja razumnih očekivanja zajednice sa aktivnostima vlasti. Iz tog razloga, svi važni razvojni akteri (kao što su: predstavnici državnih vlasti, akademskih institucija, udruženja preduzetnika, privrednih komora, različitih preduzeća, nevladinih organizacija, civilnog društva itd.) pozvani su da učestvuju u procesu donošenja odluka i u razvoju strateških pravaca djelovanja.
2. *Zajedničko vlasništvo i učešće*. Namjera ovog principa je da obezbijedi "zajedničko vlasništvo" učesnika iz javnih administracija i privatnog sektora, što obezbjeđuje širok društveni konsenzus kao i jasnu javnu podršku strategijama i programima. Sve aktivnosti su dizajnirane na način koji obezbjeđuje jak uticaj svih razvojnih aktera koji podstiče uključivanje odabranih donosioca odluka, razvojnih aktera, eksperata, predstavnika nevladinih organizacija, donatora itd.
3. *Održivost*. Glavno pitanje u odnosu na održivost je vezano za dobru uravnoteženost i koherentnost unutrašnjih elemenata strategije (zadaci, mjere, programi) podržanu kroz primjenu svih ovdje navedenih principa. Drugi bitan element, koji podržava održivost, je

razvoj komparativnih prednosti kroz primjenu “maxi-maxi” strateškog pristupa koji proizilazi iz SWOT analize (odnosno, razvoj na kombinaciji regionalnih snaga i razvojnih mogućnosti). Ovaj odlučujući faktor održivosti je posebno bitan u regijama BiH, jer regije karakteriše nizak stepen razvoja. Poreg toga, “mini-maxi” SWOT matrica je korištena kao korektivni faktor za uključivanje bitnih pretpostavki za održivost (inače poznato kao “menadžment rizika”).

4. *Integracija* je implementirana na dva načina:

- integracija zajedničkih lokalnih potreba na regionalnom nivou, i u geografskom smislu i po sadržaju, što bi u konačnom značilo da će bilo koji regionalni cilj dovesti do uticaja na lokalnom nivou; integracija je postignuta kroz aktivno učešće svih regionalnih aktera; te
- integracija kao multidimenzionalni plan za razvoj međusobno podržavajućih prioritetnih sektora i područja djelovanja koja izbjegavaju konflikte ili negativne uticaje; što u ovom smislu znači, da je integracija obezbjedila usmjerenost na kompatibilnost i sinergiju identifikovanih mjera.

5. *Kvalitet*. Kvalitet strateškog plana je postignut kroz identifikaciju socioekonomske situacije, komparativnih prednosti i mogućih područja intervencije. Kombinacija ova tri elementa odredila je nivo kvaliteta planova u cijeloj BiH.

6. *Inovacija* je primjenjena kao princip u identifikovanju projekata i najefikasnijeg načina korištenja raspoloživih resursa za identifikovane projekte.

7. *Jasna struktura «stabla ciljeva»* kao princip omogućava sinergetski i komplementarni uticaj elemenata i jasan pogled na to:

- gdje smo
- gdje idemo
- kako da stignemo tamo
- kada da stignemo tamo
- sa kojim resursima i kapacitetima.

8. *Paradoks dualiteta*. S jedne strane, strategija je dinamičan dokument podložan promjenama, dok s druge strane ona se mora poštovati i provesti.

9. *Hijerarhija strateških planova*. Strateški planovi na nižem nivou su specifičniji, dok su strateški planovi na višem nivou više uopšteni i obezbjeđuju okvir za donošenje specifičnijih odluka na nižim nivoima (subsidijarnost).

Metode

Strateški plan su izradile slijedeće grupe:

- radne grupe;
- partnerske grupe;
- fokus grupe;
- ekspertne grupe.

Izrada samog plana obuhvatila je veliki broj radionica, gdje je partnerima u procesu prvo obezbijedena tehnička pomoć u vidu treninga, a nakon toga su grupe nastavile sa diskusijom, da bi se došlo do određenih kompromisa i, konačno, do odluka vezanih za glavne elemente strategije. Neprekidne konsultacije članova grupa garantovale su predanost i konsenzus.

Radionice su, takođe, korištene i kao alat za osiguranje primjene dogovorenih principa te, u isto vrijeme, za fokusiranje na područja intervencije koja su najveći razvojni prioriteti. Kao primjer, ovo se može vidjeti kroz aktivnosti aktera razvoja u definisanju kriterija za identifikaciju projekata i programa.

U toku izrade dokumenta, pažnja je konstantno bila usmjerena na potencijalne rizike koji mogu uticati na održivost strategije, kroz "push -pull" analizu, korištenu kada su svi glavni elementi u procesu određeni.

Da bi se poboljšao kvalitet strategija, u toku procesa su korišteni i slijedeći alati:

- analiza poređenjem parova;
- analiza ukrštanjem;
- «push –pull» analiza;
- GMA metod (pristup globalnog menadžmenta) za identifikaciju strateških ciljeva i zadataka;
- analiza troškova u odnosu na koristi (za projekte);
- sinergija, komplementarnost i uslovljenost (za definisanje programa);
- mreža međusobne povezanosti za svaki elemenat strategije (unutrašnja uravnoteženost i koherentnost).

➤ Proces

Principi procesa

Principi, koji su definisani za sadržaj strategije, korišteni su i u procesu:

1. partnerstvo;
2. vlasništvo;
3. integracija.

Pored navedenih, korišteni su i slijedeći principi:

1. *Subsidijarnost*. Ovaj princip je povezan sa principom partnerstva i pristupom "odozdo prema gore", koji je korišten u cjelokupnom procesu. Vrsta strukture potrebne da bi se implementirao princip subsidijarnosti zasniva se na sektoralnom i geografskom prikazu i izgrađena je na način da pomogne zajedničke razvojne interese na regionalnom nivou. Ovo znači da definicija

strateških intervencija proizilazi iz najnižih nivoa – lokalnih potreba (potrebe zajednice), ali uključuje izvore sa regionalnog nivoa.

2. *Koordiniran proces.* Proces izgradnje strategije je organizovan i mentorisan, na način da radne grupe i partnerske grupe imaju odvojene uloge u definisanju dugoročnih strateških zadataka. Prije svega, kao akteri sa sektorske tačke gledišta, a potom i sa geografskog i lokalnog aspekta. Koordinacija između obje grupe je u potpunosti postignuta na zajedničkim sastancima u fazi definisanja prioriteta ciljeva. Princip koordinacije je i dalje razvijan u definisanju mjera i projekata u fokus grupama. Koordinacija svih grupa koje su učestvovala je zahtijevala postepeno i stalno unaprijeđenje, vođenje i jačanje. Ovo je bio osnovni doprinos tehničke pomoći EU RED projekta procesu, zajedno sa transferom «know-how».
3. *Pristup učešća.* Ovaj princip je široko primjenjivan u toku cjelokupnog procesa, kroz aktivno učešće brojnih regionalnih aktera (predstavnika lokalnih zajednica, nevladinih organizacija i drugih učesnika u ekonomskom i društvenom razvoju). Principi partnerstva i učešća su doveli do predanosti u djelovanju prema zajedničkim zadacima, visokog nivoa međusobnog povjerenja, podjele odgovornosti i prihvatanja obaveze za dostizanje krajnjeg rezultata.
4. *Korak po korak i savjetodavni pristup.* Proces izgradnje strategije je sadržavao niz faza i koraka, međusobno povezanih, na način da su rezultati jednog koraka korišteni kao polazišta za slijedeći korak. EU RED je obezbijedio grupama sve rezultate ranijih faza, kao i analize i tehničke materijale za diskusiju u narednim fazama.

Proces

Proces je vođen i koordiniran u fazama. Na kraju svake faze, pregled rezultata prethodne faze je predstavljen, prodiskutovan i odobren na regionalnim konferencijama.

Faza I - Socioekonomski pregled, SWOT analiza

Početna tačka za proces razvoja strategije je prikupljanje socioekonomskih podataka vezanih za regiju. Prije početka sakupljanja podataka bilo je važno identifikovati koje su informacije potrebne, pošto raspoloživost informacija o određenom području može značajno varirati. To znači da su informacije morale da se prikupljaju na odgovarajućem nivou – previše nekoherentnosti na ovom nivou je moglo otežati identifikovanje ključnih pitanja. Nakon što su specifična pitanja identifikovana, ponekad je bilo prikladno izvršiti dalja istraživanja i analize. Obrazac za prikupljanje i analizu podataka je dostavljen svim važnim institucijama i opštinama u regiji.

Pri prikupljanju podataka, naišlo se na probleme koji su karakteristični za regije u BiH:

- nemogućnosti da se prikupe regionalni podaci zbog sistema centralizovanog upravljanja podacima u entitetskim ili kantonalnim institucijama, kao što su zavodi za statistiku;

- nedostatak ažuriranih i profesionalno obrađenih informacija, i
- nedostatak pouzdanih izvora podataka.

Strateške analize su predstavljale više od običnog razmatranja statističkih indikatora, a sadržavale su i procjenu strukturnih, političkih, ekonomskih i društvenih uslova. U ovom smislu, kvantitativni/empirijski aspekti su bili usko povezani sa kvalitativnim aspektima.

Nakon završetka analize stanja, započeta je analiza regionalnih potencijala. Metodologija po kojoj je ova aktivnost urađena je bila klasična SWOT analiza. Radne grupe i partnerske grupe su, u praksi, identifikovale regionalne snage, razvojne mogućnosti, slabosti i vanjske prijetnje. Na nekoliko radionica, izvršen je "brainstorming" po sektorima. Na kraju, rezultati su integrisani u regionalnu SWOT analizu.

Identifikovane snage, slabosti, mogućnosti i prijetnje predstavile su jasnu viziju trenutne situacije, komparativne prednosti i razvojni potencijal regija. SWOT se može posmatrati kao dokument koji povezuje socioekonomski pregled (SEA) sa strategijom i koji je omogućio strateškim orijentacijama i glavnim elementima strateških ciljeva da postanu evidentni na kraju ove faze.

Rezultati faze I:

- SEA;
- SWOT i matrica;
- komparativne prednosti regije (sa analizom rizika).

Faza II: Vizija, strateški ciljevi i prioritetni ciljevi

- Vizija, kao optimistična slika koju bi ljudi imali o stvarnom razvoju njihove regije, definisana je za period od 20 godina. Definicija vizije je zasnovana na razvojnom potencijalu i dala je ideju strateških orijentacija.
- Za BiH, kao manje razvijenu zemlju, je bilo nemoguće definisati «stablo problema», jer su u svim područjima ekonomskog i društvenog života identifikovane potrebe za reformom i razvojem. Kako su problemi regionalnog razvoja predstavljeni kroz identifikaciju prioritetnih ciljeva, bilo je jako važno fokusirati se na prioritetne principe.
- Strateški ciljevi su uopšteno postavljeni u svih 5 regija i za najmanje 7 godina. Ovaj vremenski okvir je uzet za cjelokupan strateški dio, kao i za uspostavljanje platforme za dva trogodišnja operativna ciklusa da bi se izbjeglo ponavljanje cjelokupnog procesa izgradnje strategije u srednjoročnom periodu te da se obezbjedi održivost planiranja i u dugoročnom periodu. Identifikacija strateških ciljeva je zasnovana na viziji, strateškoj orijentaciji i komparativnim prednostima regije.
- Prioritetni ciljevi su specifični zadaci iz odabranih (prioritetnih) područja intervencije i predstavljaju dio strateških ciljeva. Prioritetni ciljevi su postavljeni za 7 godina.

Vizija, strateški ciljevi i prioritetni ciljevi su definisani na nekoliko sastanaka radnih i partnerskih grupa i bili su predmet brojnih konsultacija, diskusija i kompromisa aktera razvoja, sve do postizanja konsenzusa.

Rezultati faze II:

- vizija (vrijednosti vizije);
- strateške orijentacije;
- strateški ciljevi (analiza međusobnih veza);
- prioritetni zadaci.

Faza III: Mjere i projekti

Da bi se ostvario svaki prioritetni zadatak, definisane su mjere i to za period od 7 godina. Mjere su vrlo često bile kombinacija regionalnih intervencija (projekata) i započetih reformskih aktivnosti vlasti. U identifikovanju projekata, partnerske grupe su se uglavnom fokusirale na područja intervencije koja su u nadležnosti lokalnih (i kantonalnih) tijela. Oko 30 mjera i preko 100 projekata je identifikovano u svakoj regiji.

Rezultati faze III:

- mjere;
- projektne ideje.

Faza IV: Operativni plan

- a. *Razvijanje projektnih ideja u projekte.* Ova je aktivnost uključivala ekspertne grupe i bila je realizovana na nekoliko sastanaka putem „brainstorming” sesija, proširenih sa dodatno prikupljenim informacijama.
- b. *Definisanje glavnog sadržaja karakteristika projekata.* Ova aktivnost je zahtjevala definisanje glavnih ciljeva projekata (fokusiranje na specifične probleme), glavnih aktivnosti kroz koje bi to bilo implementirano, vremenskog okvira i sredstava potrebnih za implementaciju, kao i indikatora za monitoring.
- c. *Odabir prioritetnih projekata.* Regije su identifikovale 12 kriterija odabira za prioritetiziranje prvog paketa projekata za moguću implementaciju u naredne 3 godine.
- d. *Definisanje programa i potprograma.* Veza između mjera i liste eventualnih projekata je bila osnova za identifikovanje programa. Unutar programa, projekti su grupisani u potprogramme, kroz primjenu slijedećih principa:
 - uslovljenosti,
 - komplementarnosti i
 - sinergije.
- e. *Programiranje.* Nedostatak potrebnih informacija o regionalnim finansijskim i implementacijskim kapacitetima umanjio je važnost programiranja, koje je uobičajena praksa za pretpristupne i strukturalne fondove EU. Zbog toga su partnerska i radna grupa identifikovale jednogodišnji implementacijski plan, koristeći slijedeće principe:
 - prioritet,
 - logički slijed i
 - brz i vidljiv uticaj.

Rezultati faze V:

- identifikovano oko 50 projekata (implementacija u slijedeće 3 godine);
- plan implementacije za 2005. godinu.

Zaključci

Očigledno je da evropski standardi u regionalnom planiranju nisu mogli biti direktno primijenjeni u zemljama u tranziciji, sve dok prepreke za razvoj i nejasni politički i institucionalni stavovi još uvijek postoje. Ipak, know-how i najbolja praksa preneseni su velikoj grupi regionalnih aktera i eksperata. Najvažniji rezultati procesa izgradnje strategije su ostvareni: regionalno i lokalno vlasništvo nad sadržajem dokumenta strategije, jačanje kapaciteta partnerskih grupa i njihova spremnost i odgovornost za implementaciju.

4. SITUACIJA U REGIJI

UVOD

Pilot projekat za regionalni razvoj u Bosni i Hercegovini, finansiran od strane Evropske Unije, realizirao se na lokalnoj razini u gradu Mostaru pod nazivom MEDA (Agencija za ekonomski razvoj Mostara; orig. Mostar Economic Development Agency). Uslijedilo je iniciranje procesa udruživanja lokalnih aktera regije Hercegovina u Asocijaciju za ekonomski razvoj REDAH. U sklopu pomenutog pilot projekta napravljen je nacrt Socioekonomske analize regije Hercegovina, koji je obuhvatio dostupne statističke podatke. Nažalost, izvori podataka koji su bili dostupni tokom realizacije ovog projekta bili su ograničeni, tako da prezentirane brojke više nisu reprezentativne zbog povećanog učešća aktera u regionalnom procesu.

Djelomični podaci te Socioekonomske analize, kao i poznavanje regije od strane učesnika partnerskih i radnih grupa poslužilo je za izradu dodatnog dokumenta «Indikatori, trendovi i SWOT elementi». Taj dokument izradio je EU RED tim u saradnji sa REDAH-om i prezentiran je u aprilu 2004. godine. On predstavlja osnovne indikatore i trendove, uz procjenu mogućnosti i ograničenja za ekonomski razvoj regije Hercegovina. Isti dokument poslužio je kao osnova za izradu Regionalne strategije ekonomskog razvoja.

U narednim mjesecima REDAH će prezentirati kompletnu, ažuriranu Socioekonomsku analizu regije koja će postati sastavni dio Regionalne razvojne strategije. Ovaj dokument predstavlja kratki opis regije i nema namjeru poslužiti kao sažetak Socioekonomske analize. Naprotiv, on će poslužiti za prikaz regije onima koji nisu upoznati sa njom. Kompletna Socioekonomska analiza biti će na raspolaganju svim zainteresiranim osobama nakon njene izrade.

1. *Bosna i Hercegovina – BiH*

Bosna i Hercegovina je jedna od središnjih zemalja Balkana, smještena između 42°26' i 45°15' sjeverne geografske širine te 15°45' i 19°41' istočne geografske dužine. Graniči sa sjevera, zapada i jugozapada Hrvatskom (931 km), s istoka Srbijom i Crnom Gorom (606 km; Srbija - 357 km, Crna Gora - 249 km). Uskim pojasem od 23 km razuđene obale izlazi na Jadransko more. U svom milenijском kontinuitetu država je mijenjala granice, da bi – uz neznatne razlike – one bile stabilizovane na današnjim pozicijama prema današnjoj Hrvatskoj - mirom u Sremskim Karlovcima (26.januara 1699.godine), a prema Srbiji i Crnoj Gori - Berlinskim kongresom (13.jula 1878.godine). Uski pojas Sutorine, Igala i Prevlake predat je Crnoj Gori i Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata. Površina države je 51.129 km²; na njoj je tokom posljednjeg popisa (1991.godine) živjelo 4,4 miliona, a sredinom 2003.godine – prema procjenama MMF-a (popis nakon rata nije vršen) – 3,9 miliona stanovnika. Gustina naseljenosti iznosi 75,5 stanovnika po km². Popisom iz 1991.godine registrovano je prisustvo preko 40 etničkih skupina od kojih je 9 skupina s brojem većim od 3000 pripadnika (pripadnici svih republika bivše SFRJ, Romi, Albanci, Ukrajinci). Najbrojnije registrovane etničke skupine bili su Bošnjaci (1,9 miliona), Srbi (1,4 mln.) i Hrvati (760 hiljada).

BiH ima dugu historiju koja seže u glavne civilizacije starog svijeta. Kultura njenih ljudi razvila se iz širokog spektra različitih uticaja: Islama, Istočnog i Zapadnog Kršćanstva, kao i Judaizma. Ti različiti civilizacijski uticaji potvrđuju činjenicu da je BiH zemlja koja spaja Istočnu i Zapadnu Evropu.

Slika 1: Karta središnjeg Balkana

Geološka građa formirana je tokom paleozoika, mezozoika i kenozoika, a tektonski pokreti doveli su do formiranja reljefa u kojem dominiraju Dinaridi, na jugozapadnoj strani nagnuti prema Jadranskom moru, a na sjevernoj i sjeveroistočnoj prema panonskoj niziji. Po konfiguraciji ovo je pretežno brdsko-planinska zemlja. Oko 60% površine nalazi se na nadmorskoj visini od preko 500 m, a svega 8% površine na visini ispod 150 m. Sredinom prostora proteže se dinarski planinski masiv koji zemlju, u pogledu reljefa čini vrlo heterogenom. Geografski ona je razgraničena u četiri regije. Sjevernu Bosnu čine ravničarski i blago nagnuti tereni s umjereno kontinentalnom klimom, Srednju Bosnu uglavnom brdski s kontinentalnom, Regiju visokog krša brdski i brdsko-planinski tereni s planinskom, a Nisku Hercegovinu južni ravničarski i blago brdoviti tereni nadmorske visine ispod 500 m sa submediteranskom klimom.

Dinarski masiv i vegetacija uticali su da zemlja po količini padavina (prosječno 1250 mm godišnje) spada u bogatije u Evropi. On je odredio i pravac vodenih tokova, tako da rijeke BiH orijentisane ka sjeveru pripadaju Dunavskom (Crnomorskom), a one orijentisane ka jugu – Jadranskom slivu.

Karakter terena bio je osnovni uzrok slaboj saobraćajnoj povezanosti sjevernih i južnih dijelova zemlje, tokom novije istorije i danas. Glavni saobraćajni koridor predstavlja transverzala sjever-jug koja prolazi sredinom zemlje, povezujući srednjobosanski industrijski bazen s evropskim saobraćajnicama na sjeveru i, preko luke Ploče (Hrvatska), s plovnim putevima na jugu. Prosječna brzina kretanja vozova manja je od 60 km/h, a u zemlji je (nakon rata) izgrađeno svega 40-tak kilometara evropskih puteva. Saobraćaj je jedno od najužih razvojnih grla u zemlji.

Ekonomsku razvijenost zemlje do rata određivao je planski karakter ranijeg političkog sistema u kojem je BiH bila glavni snabdjevač drugih područja baznim proizvodima i energijom, na kojima je u posljednjih dvije decenije razvoja građena prerađivačka industrija. Kao takva, spadala je u slabije razvijena područja u bivšoj državi, s obimom proizvodnje po stanovniku ispod svjetskog prosjeka za oko 15%. Ipak, njena industrija je bila vrlo visoko izvozno orijentisana i, izvozeći 2/3 svog obima proizvodnje od kojih 65% u visoko razvijene zemlje Evrope, ostvarivala pozitivan neto izvoz.

Privrednu obnovu nakon rata prate brojne unutarnje i vanjske teškoće. Mada je pomoć međunarodne zajednice bila apsolutno i relativno visoka, i još uvijek – doduše s manjim intenzitetom - traje, obim proizvodnje u 2003.godini dostiže svega 40% predratnog, zaposlenost je manja za 45%, a nezaposlenost veća za 50%. Pri tome socijalne potrebe stanovništva daleko nadmašuju poreski kapacitet privrede. U tome, jedan od najvećih problema ostaje revitalizacija privrede, na jednoj strani, i unošenje novih proizvodnih sadržaja u zemlji (koji bi mogli biti ostvareni direktnim stranim ulaganjima), na drugoj strani.

2. Administrativno-državna struktura BiH

Dejtonski mirovni sporazum (dogovoren u Daytonu 25. novembra 1995., a potpisan u Parizu 14. decembra iste godine) temelj je administrativno-državne strukture BiH. Na osnovu spomenutog mirovnog sporazuma nastali su svi dokumenti kojima se uređuje način organiziranja i funkcioniranja BiH, koja je formirana iz dva dijela - entiteta:

- *Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), čija je površina 51,08% teritorija, na kojoj živi 61,32 % stanovnika države BiH;*
- *Republike Srpske (RS), koja ima 48,92% državne teritorije i 38,68% stanovnika.*

Kasnijim dogovorima, tačnije početkom 2002. godine formirana je zasebna administrativna jedinica – Distrikt Brčko pod direktnim suverenitetom Bosne i Hercegovine.

FBiH sastavljena je od deset organizacijskih jedinica – kantona/županija, u kojima su grupirane lokalne jedinice samouprave – općine/opštine, dok je RS organizirana preko svojih opština.

Parlamentarna skupština države BiH provodi zakonodavnu vlast i ima dva doma: Zastupnički/poslanički i Dom naroda, dok je izvršna vlast, prema Daytonu, organizirana putem funkcija Vijeća ministara sa malim brojem resora (6 ministarstava).

U nadležnosti institucija države Bosne i Hercegovine su slijedeća pitanja: ¹

¹ Ustav BiH

1. vanjska politika
2. vanjsko-trgovinska politika
3. carinska politika
4. monetarna politika
5. finansiranje institucija i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine
6. politika i reguliranje pitanja imigracije, izbjeglica i azila
7. provođenje međunarodnih i međuentitetskih krivičnihopravnih propisa, uključujući i odnose sa Interpolom
8. uspostavljanje i funkcioniranje zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sredstava
9. reguliranje međuentitetskog transporta
10. kontrola zračnog saobraćaja

Entitetske zakonodavne vlasti Federacije BiH i Republike Srpske osigurane su putem dvodomnih parlamenata: Zastupničkog i Doma naroda, a izvršnu vlast provode vlade entiteta sa ovlastima u većini oblasti izuzev dogovorenih za razinu BiH (državna ingerencija), pa su tako zadužene za funkcije sistema i reguliranje života. Svaki kanton u FBiH ima skupštinu, koju čine predstavnici općina iz sastava kantona (zakonodavna vlast), i vladu (izvršna vlast).

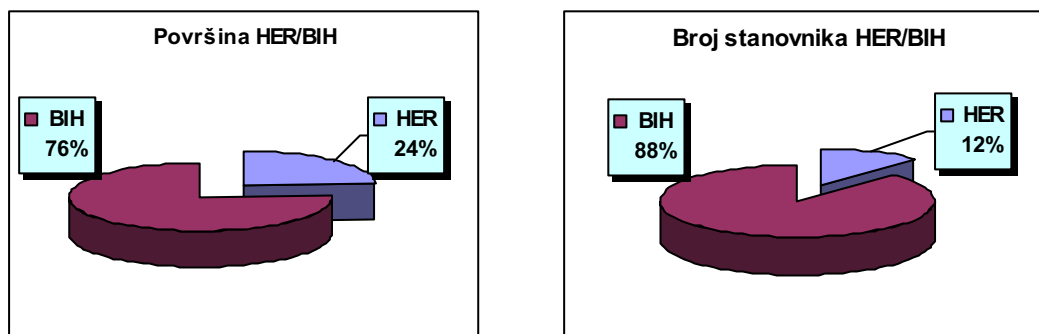
Složena i komplicirana državna struktura BiH, koju bi teško podnosile i naprednije ekonomije od bosanskohercegovačke, najbolje se može ilustrirati činjenicom da je struktura izvršne vlasti organizirana u 124 ministarstva (državna, entitetska i kantonalna), te da u BiH jedan radnik u javnoj administraciji opslužuje 500 građana (evropski prosjek je 1:2000). U ovako složenoj strukturi javlja se niz funkcionalnih problema, od kojih su najizraženiji problemi nadležnosti i komunikacije između brojnih organizacionih jedinica. Rješavanje ovih i sličnih problema je od krucijalnog značaja u procesu integracije BiH u Evropsku Uniju. Dakle, složena i glomazna aparatura javne službe dejtonske BiH i problemi koji iz nje proizilaze, kao i naponi naše zemlje ka uključivanju u proces evropskih integracija, osnovni su uzrok za reformu naše javne službe u skladu sa standardima zemalja EU-a. Pored reforme javnog administrativnog sektora, ekonomski aspekt približavanja EU je od ključnog značaja. Međutim, devet godina nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, bosanskohercegovačka ekonomija se nalazi u nezavidnom položaju. Visoka stopa nezaposlenosti, 40,3% za 2002. godinu (statistika FBiH), enorman vanjskotrgovinski deficit, pokrivenost uvoza izvozom je svega 27% (2002. godina, statistika FBiH), nizak nivo stranih investicija, nezavršen proces privatizacije, velika prisutnost sive ekonomije i nejedinstven ekonomski prostor samo su neki od indikatora teškog stanja bosanskohercegovačke ekonomije.

Izgradnja jedinstvenoga ekonomskog prostora, kroz harmonizaciju sistema legislative na državnom nivou, te njegovo usklađivanje sa evropskim standardima, predstavlja jedan od najvećih izazova BiH na putu ka punopravnom članstvu u EU. Proklamiranim cilju i zadaći - punopravno članstvo u EU, podređene su sve raspoložive lokalne snage BiH uz asistenciju i pomoć međunarodne zajednice, koja nastoji promijeniti prisutni "etnički" pristup u demokratski, sa tržišno orijentiranim i savremeno organiziranim sistemom vrijednosti koji se prakticira u zemljama članicama EU-a. U samom centru spomenutog cilja, kao jedan od temeljnih standarda strukturalnih fondova EU-a, nalazi se primjena koncepta regionalnog planiranja i upravljanja ekonomskim razvojem države.

3. Hercegovačka regija

Regija Hercegovina, locirana na jugu i jugozapadu Bosne i Hercegovine, ekonomski je dobro integrisana regija. Njena površina iznosi 12.276 km² što čini 24% površine BiH, a broj stanovnika je procijenjen na 452 hiljade koji, u stanovništvu države učestvuju sa 12% (graf 1). Najveći ekonomski centar je Mostar (105 hiljada stanovnika) i smješten je u geografskoj sredini regije. Drugi značajni privredni centri su Trebinje, Konjic, Jablanica, Livno i Široki Brijeg.

Graf 1: Pokazatelji površine i broja stanovnika regije Hercegovina u odnosu na BiH

Regija raspolaže osnovnom privrednom infrastrukturom sa dobro lociranim aerodromom u Mostaru, lakim pristupom hrvatskoj luci Ploče. Živopisna željeznička pruga Ploče – Mostar - Sarajevo povezuje regiju s evropskom mrežom, ali je neophodna njena modernizacija zbog neprihvatljivo male transportne brzine. Cestovna mreža je relativno gusta, ali dosad nije izgrađen niti jedan jedini kilometar modernog evropskog puta, pa su troškovi transporta jako visoki. Regija dodiruje Jadransko more u priobalnoj općini Neum u dužini od oko 20 km razuđene obale. Na prostoru regije djeluju tri univerziteta; dva su locirana u Mostaru, a u Trebinju djeluje fakultet koji organizaciono pripada Univerzitetu u Srpskom Sarajevu.

Ova regija oduvijek je predstavljala jedinstvo različitosti: od klime koja je i mediteranska i kontinentalna, kultura različitih epoha, do vjerske pripadnosti različitim religijama i različitim etničkim skupinama. Baš ta simbioza različitih kultura, jezika, običaja koja vijekovima egzistira na ovim prostorima daju joj neku posebnu čar.

Tragove svog dužeg ili kraćeg boravka u regiji ostavili su razni narodi i osvajači: Huni, Avari, Rimljani, Iliri, Mlečani, Goti, Turci, Austro-Ugarska, Nijemci i Talijani.

Arheološka nalazišta dokazuju kako je regija od prapovijesti stanište ljudi. Dokazuju to lokaliteti iz kamenog i željeznog doba (Vukodol-Mostar), helenskog i rimskog (Gabela i Hutovo-luke); Mogorjelo-Čapljina (rimski utvrda); Željuša i Daorson-Stolac (rimski naseobina). Iz ranog starog vijeka prisutna je bazilika u Mostaru. Bogumilske

nekropole (stećci) sreću se na cijelom području, a najviše ih je u Radimlji kod Stoca. Iz srednjeg vijeka (predtursko doba) mogu se naći ostaci gradova - tvrđave Blagaj, Stolac i Počitelj, a iz doba turske vlasti građevine u Mostaru, Stocu, Čitluku, Ljubuškom, itd.²

Povijest se vidi i iz urbanističkog izgleda naselja, gdje se opet reflektira spoj različitih uticaja i stilova. Istočnjački (uticaj Turske) i zapadnjački stil građenja, pored razlika, u skladnoj simbiozi tvore specifičan izgled i kreiraju specifičnu urbanu fizionomiju. *Gradska naselja*, sa starom jezgrom, nastala su od varoši u dolinama rijeka, raskrižjima cesta ili rubnim dijelovima kraških polja. *Seoska su najčešće razbijenog tipa*, osim onih sa rubova polja (*zbijenog*). Zadnjih godina javljaju se naselja/sela uz prometnice.

Stanovništvo je *dinarske etničke skupine*, a profilirale su se tri nacionalnosti: *Hrvati, Srbi i Bošnjaci*. Surovi uvjeti života i ratovi u povijesti uzrokom su migracija stanovništva. Posljednji je producirao turbulentne demografske promjene čije će se posljedice manifestirati još dugo.

Zaštitni znak čitave regije Hercegovina je rijeka Neretva koja stvara prelijepu kotlinu i prirodnu sponu planinskog sjevera i mediteranskog juga. Ona je ne samo hidrografski već i energetski potencijal. Uz njeni tok prolaze magistralni i željeznički put od sjevera prema jugu.

Iako se stanovništvo ove regije od davnina bavilo različim oblicima poljoprivredne proizvodnje, ono po čemu je cijela regija bila prepoznatljiva jesu duhan i vinova loza. Klimatski faktori pogoduju uzgoju *mediteranskih kultura* (*agrumi, smokva, šipak, breskve, rane sorte trešanja, kajsija, dunja, aktinidije* i dr.), *ranog povrća, ukrasnog bilja i cvijeća*, u planinskom dijelu *srednjoevropskog voća* (*jabuka, kruška, šljiva* i dr.). *Ljekovito bilje* ovih prostora je dokazane kvalitete sa velikim procentom eteričnih ulja. Poznat je i veoma cijenjen *hercegovački med*.

Stočarstvo, sada reducirano, karakteristikom je brdsko-planinskog dijela, a rijeke, prirodna i vještačka jezera pored *sportskog ribolova* i rekreacije omogućavaju kavezni uzgoj ribe.

Hercegovina je bogata boksitom, granitom, ali i lignitom i mrkim ugljem, zbog čega se zadnjih nekoliko desetljeća razvila laka industrija, industrija aluminija, ali i tekstilna, hemijska i prehrambena industrija.

Zbog povoljnog geopolitičkog položaja, brojnih prirodnih ljepota, bogatog kulturnog naslijeđa, prometne povezanosti sa Bosnom i Dalmacijom, te blizine tri međunarodna aerodroma (Sarajevo, Split, Dubrovnik), u zadnje vrijeme se počeo razvijati turizam, istina sa još nerazvijenim kapacitetima, ali sa velikim potencijalima: Mostar, Neum, Popovo polje, Vjetrenica, Mogorjelo, Hutovo blato, Međugorje, Počitelj, Stolac, rijeka Trebižat sa slapovima Kravice, Ramsko, Blidinjsko, Boračko i Buško jezero, prelijepe

² Monografija Hercegovina-PKK 1998

planine i rijeke, uz brojne muzeje, samostane, crkve, džamije, sinagogu i mostove, Humačku ploču i kulturne vrednote koje daju perspektivu za razvoj ove privredne grane.

Jake strane regije Hercegovina jesu u njoj blizini moru, prekrasnoj prirodi, pristupačnosti komercijalnim lukama, te u budućoj izgradnji evropskog autoputa. To je regija koja ima sve najljepše što priroda može dati: čistu vodu, blagu klimu, prelijepe krajolike, plodna krška polja, mistične i neistražene pećine i špilje i brojne spomenike nekih davnih vremena. Pored prirodnih ljepota i kulturnog znamenja, Hercegovina ima brojne druge prednosti koje joj mogu osigurati perspektivnu evropsku budućnost. Marljivost i sposobnost njenih stanovnika od pamtivjeka su bili i ostali njeni glavni aduti.

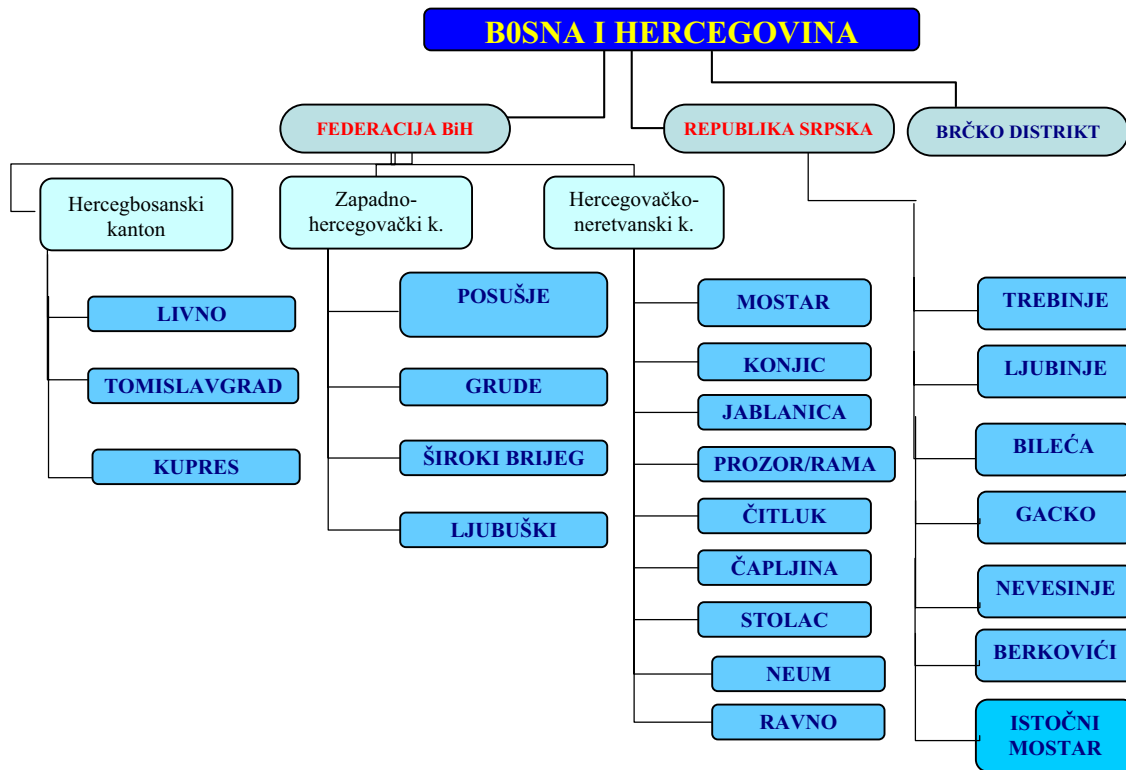
Raznolikost kultura, ljudi, tradicija i raspoloživi resursi čine komparativne prednosti regije i potvrđuju kako ovaj prostor ima realne razvojne šanse ako ih se ispravno i racionalno koristi.

4. Administrativna struktura i stanovništvo regije Hercegovina

U administrativnom smislu regija Hercegovine sastoji se od 22 općine. Njih 16 nalazi se u FBiH, i to u 3 kantona – Hercegovačko-Neretvanskom, Zapadno-Hercegovačkom i u dijelu Herceg-Bosanskog kantona. Preostalih 6 općina nalazi se u RS.

Slika 3. Karta regije Hercegovina

Slika 4. Administrativna struktura regije Hercegovina³

³ Istočni Mostar je općina koja je u vrijeme osnivanja REDAH-a administrativno pripadala Nevesinju (tadašnji naziv općine bio je Srpski Mostar). Zbog nepostojanja njene administrativne strukture, nije bila osnivač REDAH-a.

Tabela 1: **PROCJENA BROJA STANOVNIKA PODRUČJA REGIJE, NA DAN 31.12.2002.GODINE**

Izvori: 1. Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima, 3/2003, Zavod za statistiku FBiH, Sarajevo
2. Za opštine na području RS - podaci dobijeni od opština.

Opština	Entitet	Kanton	Površina (km ²)	Broj prisutnih stanovnika				Stanovnika na 1 km ²	Starosni sastav (%)		
				Svega	0-14 god.	15-64 god.	65+ god.		0-14 god.	15-64 god.	65+ god.
Berkovići ¹⁾	RS		270	4000				14,8			
Bileća	RS		633	14591				23,1			
Čapljina	FBiH	HNK	256	19414	3908	13566	1940	75,8	20,1%	69,9%	10,0%
Čitluk	FBiH	HNK	181	16370	3425	11077	1868	90,4	20,9%	67,7%	11,4%
Gacko	RS		736	11500				15,6			
Grude	FBiH	ZHK	221	13361	2897	8543	1921	60,5	21,7%	63,9%	14,4%
Jablanica	FBiH	HNK	301	13047	2435	8730	1882	43,3	18,7%	66,9%	14,4%
Konjic ²⁾	FBiH	HNK	1300	29908	5278	21149	3481	23,0	17,6%	70,7%	11,6%
Kupres ⁵⁾	FBiH	HBK	622	3012	608	1895	509	4,8	20,2%	62,9%	16,9%
Livno	FBiH	HBK	994	32505	4853	24576	3076	32,7	14,9%	75,6%	9,5%
Ljubinje	RS		326	5000				15,3			
Ljubuški	FBiH	ZHK	293	22099	4682	14801	2616	75,4	21,2%	67,0%	11,8%
Mostar ⁴⁾	FBiH	HNK	1109	105357	18417	73038	13902	95,0	17,5%	69,3%	13,2%
Neum	FBiH	HNK	225	4795	765	3274	756	21,3	16,0%	68,3%	15,8%
Nevesinje ⁴⁾	RS		1040	18280	3350	9365	5565	17,6	18,3%	51,2%	30,4%
Posušje	FBiH	ZHK	461	16084	3700	10835	1549	34,9	23,0%	67,4%	9,6%
Prozor	FBiH	HNK	477	17221	2741	12085	2395	36,1	15,9%	70,2%	13,9%
Ravno ³⁾	FBiH	HNK	440	1866	21	1248	597	4,2	1,1%	66,9%	32,0%
Stolac ¹⁾	FBiH	HNK	271	9881	1292	7178	1411	36,5	13,1%	72,6%	14,3%
Široki Brijeg	FBiH	ZHK	388	29852	5736	20868	3248	76,9	19,2%	69,9%	10,9%
Tomislavgrad	FBiH	HBK	967	27754	3898	20005	3851	28,7	14,0%	72,1%	13,9%
Trebinje ³⁾	RS		765	36000				47,1			
HNK			4560	217859	38282	151345	28232	47,8	17,6%	69,5%	13,0%
ZHK			1363	81396	17015	55047	9334	59,7	20,9%	67,6%	11,5%
HBK			2583	63271	9359	46476	7436	24,5	14,8%	73,5%	11,8%
Opštine u RS			3770	74780				19,8			
REDAH, svega			12276	451897				36,8			

Napomene: ¹⁾ Opština Stolac podijeljena na Stolac (271 km²) i Berkoviće (270 km²).

²⁾ Opština Konjic uvećana za područje Ljute (cca 111 km²) iz opštine Kalinovik.

³⁾ Opština Ravno nastala izdvajanjem iz opštine Trebinje (cca 440 km²)

⁴⁾ Priključena opština Istočni Mostar (nastala izdvajanjem iz opštine Mostar, cca 118 km²).

⁵⁾ Opština Kupres prije rata nije pripadala regiji Hercegovina (područje OPK Mostar).

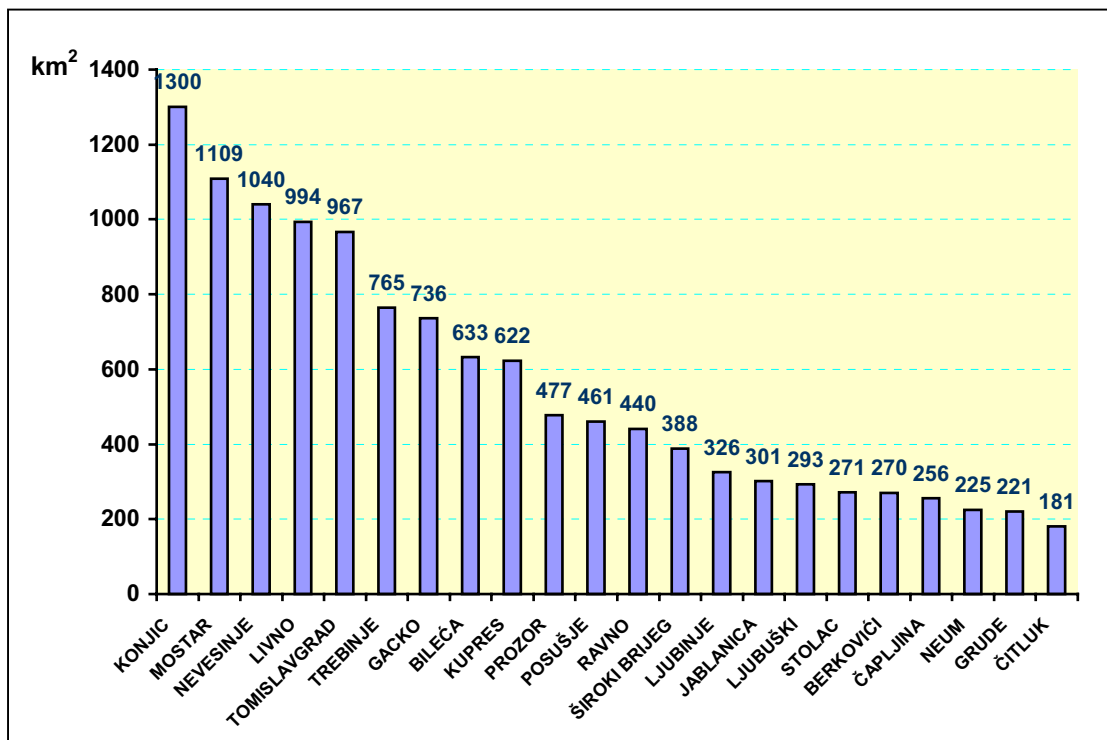
HNK – Hercegovačko-Neretvanski Kanton

ZHK – Zapadno-Hercegovački Kanton

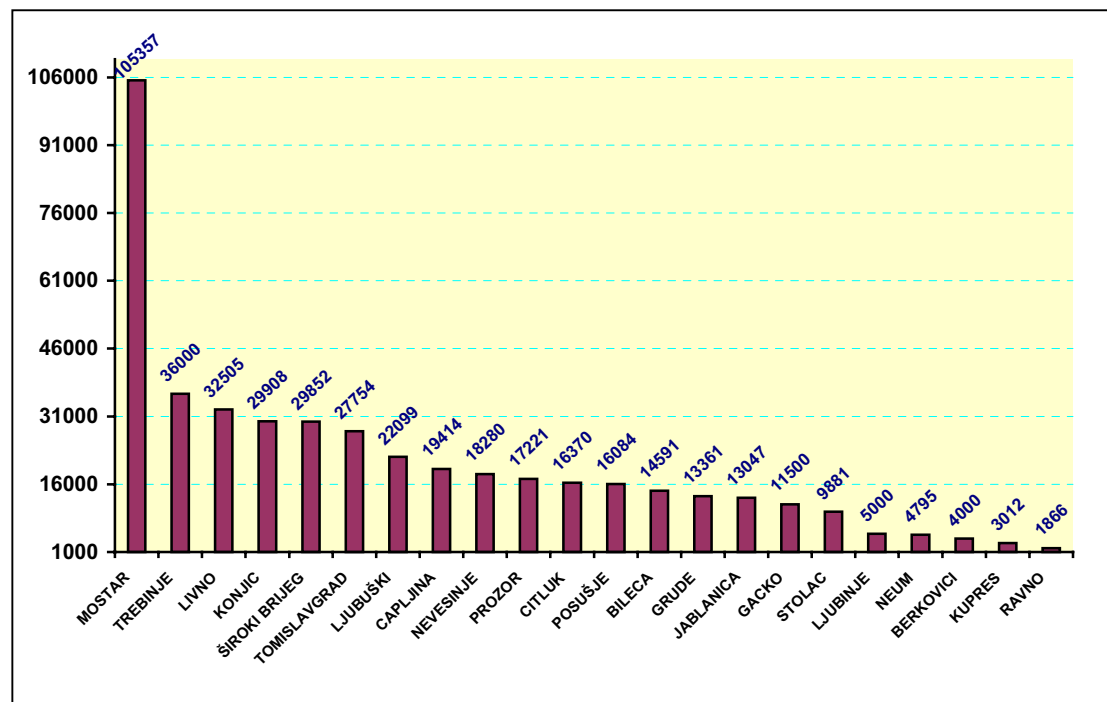
HBK – Herceg-Bosanski Kanton

Približna predstava o veličini općina, kao i o broju stanovnika u njima, može se steći iz naredna dva grafa, za koje su podaci prezentirani u gornjoj tabeli.

Graf 2: Uporedni pokazatelji površina općina u regiji Hercegovina

Graf 3: Uporedni pokazatelji broja stanovništva u općinama regije Hercegovina

5. Geografija, topografija i klima

Područje ekonomske regije Hercegovina zaprema oko 12,276 km². Smješteno je na južnim padinama Dinarida, a na njemu danas živi oko 452 hiljade stanovnika. Sa sjevera ono graniči s Bosnom, s istoka Srbijom i Crnom Gorom, s juga i zapada Republikom Hrvatskom (Dalmacijom). Na primorskom dijelu granice s R. Hrvatskom izlazi na Jadransko more u zalivu Neum-Klek, u dužini od 23,5 km razučene obale.

Ekonomski centar regije je grad Mostar, lociran u sredini regije, udaljen od Sarajeva 130 km, zatim od hrvatskih regionalnih centara Dubrovnika 180 km, Splita 160 km i Zagreba 430 km, te od Beograda 530 km.

Jake strane ovog područja jesu u njegovoj blizini moru, njegovoj prekrasnoj prirodi, pristupačnosti komercijalnim lukama, te u budućoj izgradnji evropskog autoputa. Nažalost, brdoviti reljef onemogućava direktniju vezu sa priobalnim i kontinentalnim dijelom zemlje, a devastirane površine, usljed nedostatka urbanog planiranja i propisa o korištenju zemljišta, predstavljaju ogroman problem. Međutim, ovakvo stanje moglo bi se riješiti izgradnjom modernih saobraćajnica i unapređenjem prakse urbanog planiranja, te propisima o korištenju zemljišta. Za ovo bi bila potrebna ogromna investicija, ali pomanjkanje volje vlasti da poboljšaju propise u općini, kao i nedostatak saradnje sa drugim općinama u regiji pokazuju se kao velike prepreke.

5. 1. Reljefne karakteristike

Reljef Hercegovine izgrađen je od mezozojskih, trijaskih i jurskih krečnjaka. Izgledom, on predstavlja prostranu krečnjačku zaravan koja se stepenasto izdiže prema najvišim planinama Dinarskog gorja u unutrašnjosti. Prostor do 500 mnm poznat je kao niska ili primorska Hercegovina, a prostor iznad ove izohipse kao visoka ili planinska Hercegovina.

U reljefu niske Hercegovine, pored doline Neretve ističu se oaze kraških polja, zatim vrtače, uvale, krečnjačka brda i humovi na kojima dominiraju raznovrsni oblici ljutog – golog krša. U visokoj Hercegovini dominiraju visoke planine, duboke riječne doline i prostrana kraška polja. Ledeno doba, riječna i kraška erozija stvorili su konglomerat raznovrsnih mezo mikro oblika u holokarstu.

Geomorfološki i kraški karakter u većini regije određuje razvoj specijalne privredne "strukture kalupa". Orijentacija regije ka moru je poseban bonus, ali su podignute prepreke razvoju saobraćajne infrastrukture. Broj krečnjačkih polja onemogućava razvoj poljoprivredne proizvodnje. U ovoj oblasti je potreban visok nivo ulaganja.

Planine Hercegovine preko 1000 m/nv prikazane su u Tabeli 1.

Tabela 1: Planine regije Hercegovina

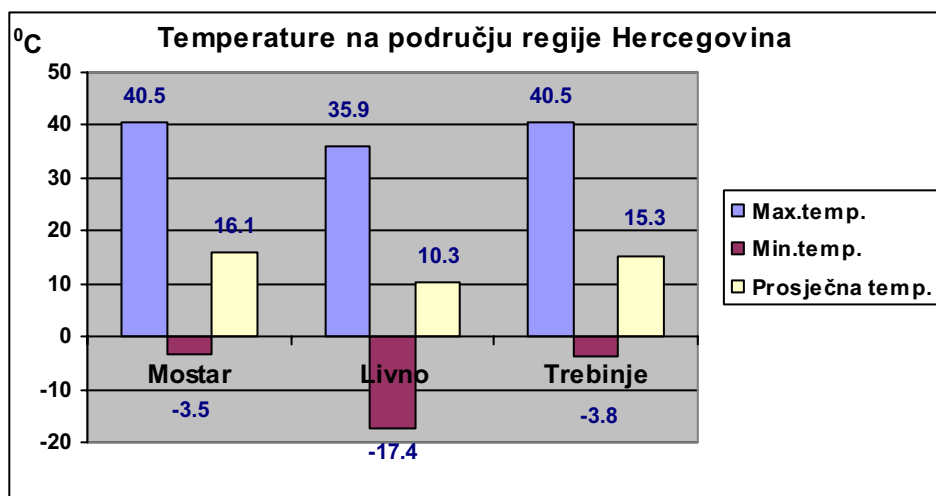
Hercegovina	Planine > 1000 m
Dio u FBiH	
Hercegovačko-Neretvanski k.	<i>Bitovnja (1744 m), Prenj (2103 m), Čvrstica (2228 m), Visočica (1974 m), Čabulja (1780 m) i Velež (Brusina 1897 m)</i>
Zapadno-Hercegovački k.	<i>Zavelim (1347 m), Oštrec (1304 m), Čvrstica (2226 m), Čabulja (1561 m), Mratnjača (1227 m) i Vranić (1117 m)</i>
Herceg-Bosanski k.	<i>Dinara (1831 m), Gnjat (1805 m), Troglav (1913 m), Vagank (1173 m), Konj (1849 m), Vijenac (1656 m), Lunjevača (1707 m), Šator (1673 m), Čemernica (1631 m), Golija (1890 m), Vitorog (1907 m), Ljubuša (1797 m), Vran (2074 m)</i>
Dio u RS-u	
	<i>Striževica 1050 (Berkovići); Baba 1733 (Bileća); Volujak 2336, Bjelašnica 1867, Živalj 1696, Kapić 1644, Mjedena Glava 1602, Javor 1553 (Gacko); Velež 1968, Crvanj 1921(Nevesinje), Orjen 1894 (Trebinje)</i>

5.2. Klimatske karakteristike

Hercegovina je područje s raznovrsnom klimom. U niskoj Hercegovini klima je izmijenjena mediteransko-jadranska, čija je srednja godišnja temperatura zraka iznad 10°C. Ona se odlikuje velikom količinom sunčevog sjaja, malom relativnom vlažnošću i oblačnošću, pojačanim vazдушnim strujanjima, kišama u zimskoj polovini godine i toplim, dugim ljetima. Snijeg i mrazovi su u niskoj Hercegovini rijetkost. Ti uslovi pogoduju uzgoju različitih mediteranskih kultura (vinova loza, duhan, smokve, rano povrće, šipak i dr.) po kojima je Hercegovina daleko poznata. Klima u visokoj Hercegovini je oštrija. Ona se odlikuje dugim zimama i kratkim i toplim ljetima. Visoke hercegovačke planine imaju subalpsku klimu, a u dolinama srednje gornje Neretve osjećaju se znatni mediteranski uticaji. Planinska Hercegovina primi godišnje oko 1800 mm padavina koje se zadržavaju u obliku snijega čija debljina može biti znatna i zadržati se sve do sredine ljeta.

Tlo, klimatske karakteristike i bioenergetski potencijal osiguravaju prikladnu osnovu za proizvodnju hrane (poljoprivredne aktivnosti), mada ljeta znaju biti jako vrela i suha, pa dolazi do sušnih perioda. Ovdje se javljaju mogućnosti za korištenje sunčeve energije, kao i energije vjetra, a voda također nudi mnogobrojne mogućnosti.

Graf 4. Temperature u regiji zabilježene u 2003. godini

6. Prirodni resursi

6.1. Vode

U hidrografskom pogledu Hercegovina je vrlo specifično područje Evrope i svijeta. Zbog izrazite ogoljenosti prostora, krečnjačkog sastava tla i ljudske aktivnosti stvoreni su na tom prostoru raznovrsni fenomeni površinske i podzemne hidrografije. Brojne su ponornice, podzemni tokovi, kraška vrela, estavele i drugi hidrografski fenomeni golog krša. Jedino su se rijeka Neretva i njene pritoke oduprle karstifikaciji.

U Tabeli 2. navedene su sve važnije rijeke regije Hercegovina, kao i prirodna i vještačka jezera.

Tabela 2. Nadzemni vodeni tokovi regije

Hercegovina	Rijeke	Jezera	
		Prirodna	Vještačka
Dio u FBiH			
	Neretva i pritoke: Ljuta, Rama, Drežanjka, Jasenica, Buna, Bregava, Trebižat, Krupa, Bistrica, Žabljak, Sturba	Boračko, Blidinje, Hutovo	Grabovačko, Salakovac, Šćitско, Jablaničko, Svitava, Buško blato
Dio u RS-u			
	Trebišnjica i njene pritoke: Maušnica i Zalomka	Nema	Gorica, Klinje, Vrba, Bilečko, Alagovac

Površinski i podzemni tokovi voda u regiji su obilni. Ovaj stabilan resurs predstavlja potporu dugoročnom razvoju.

Godišnje padne oko 1500 mm oborina što je za 50% iznad prosjeka u zemlji. Uz pedološki sastav, tlo je, mjereno potencijalnim tržišnim prinosom, 4.4 puta bogatije od prosjeka u BiH, a 6.6 puta bogatije od svjetskog prosjeka. Ovo je najveći razvojni potencijal i razvojna snaga regije za proizvodnju hrane i energije, te snabdijevanje naselja i industrije čak i za vrijeme zimskog perioda.

Sa ekološkog aspekta, vode regije u gornjim tokovima rijeka su čiste. Zbog otopljenog krečnjaka vode su "tvrde". Mada raspolaže obiljem vode, regija je poznato kao "suho i žedno" područje. Osnovni razlog tome je neravnomjeran raspored padavina tokom godine. U jesen i proljeće kiše su znatno obilnije i dovode do plavljenja gotovo svih kraških polja, što mogućnosti njihovog intenzivnijeg korištenja ograničava na raspoloživa investiciona sredstva za hidromelioracije kojih je nedostajalo tokom cijele novije istorije. Prve intenzivnije melioracije izvedene su oko 1830-32 godine u dolini rijeke Trebižat. U vrijeme Austrougarske monarhije izgrađena je akumulacija Klinje kod Gacka i meliorisano Gatačko polje, a kasnije su vršene djelimične melioracije Popovog i drugih polja, ali sistem nikada nije potpunije razvijen. Danas su gotovo svi ranije izgrađeni sistemi snabdijevanja poljoprivrednih površina vodom uglavnom razoreni ili napušteni.

Karakteristike tla ograničavaju industrijski razvitak ekološki čistih sektora.

Neispitane podzemne vode, kao i nestašica katastra podzemnih vodenih tokova jeste problem, kao što je to i nestašica propisa o zaštiti vode i o kvaliteti otpadnih voda iz industrije i domaćinstava.

6.2. Zemljište i šume

Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta regije Hercegovina iznosi oko 660 hiljada ha, od kojih na obradivo otpada oko 171 hiljada ha (25,9%), na pašnjake 485 hiljada ha (73,3%) i na trstike, bare i ribnjake 3,7 hiljada ha (0,4%).⁴

Unutar obradivog, na oranice otpada oko 95 hiljada ha, na livade 69 hiljada ha, voćnjake 2,7 hiljada ha i vinograde oko 5 hiljada ha. Struktura korištenja je znatno nepovoljnija nego u ostatku BiH, pogoršava se na štetu produktivnijih kultura, a obradive površine se smanjuju tempom od oko 3000 ha godišnje. Dobra strana je u srazmjerno većoj zastupljenosti voćnjaka i vinograda. Privatni posjed, koji dominira u vlasničkoj strukturi zemljišta, je jako usitnjen. Prosječna veličina posjeda (u svim kulturama i klasama) ne premašuje 5 ha, posjed je rasut na prosječnih 10 parcela međusobno udaljenih više kilometara. Osim toga radi se o agrarnoj prenaseljenosti, jer na 100 ha obradivih površina u prosjeku živi 110 stanovnika.

Raspoloživo zemljište može se privesti intenzivnom korištenju. Cijeni se da je moguće navodnjavati oko 75 hiljada ha ili oko 44% obradivog zemljišta i ovdje postoji najveća razvojna mogućnost.

⁴ Podaci se odnose orijentaciono na 1980. godinu. Izvor: Vlado Smoljan, Poglavlja iz ekonomske historije Hercegovine, IV izdanje, Gospodarska komora Herceg-Bosne Mostar 1999. Ne raspolaže se podacima o strukturi zemljišta za općinu Kupres i dio bivše općine Kalinovik koji je priključen općini Konjic u ukupnoj površini od oko 733 km²

Tla Hercegovine su krečnjačkog, fluvioglacijskog i aluvijalnog porijekla. Na pojedinim područjima susreću se rijetke oaze fliša i kvartarnih nanosa. U planinskim područjima dominiraju livadska tla, crvenice i humusno-silikatna tla.

Zemlja je dugoročan, stabilan resurs. Ona je stalno dostupna za korištenje, a sa obrađivanjem i navodnjavanjem, postoje mogućnosti visokih prinosa. U ovoj oblasti, međutim, u opadanju su gazdinstva sa obradivim zemljištem, a velike površine zemljišta prepuštene su propadanju. Ogojeno brdsko zemljište pruža malo mogućnosti za proizvodnju, a sezonske poplave stvaraju pustoš. Situacija bi se mogla poboljšati propisima o upotrebi zemlje, agrarnom minimumu, osiguravanju podrške socijalne sigurnosti poljoprivrednim domaćinstvima, kao i propisima o nasljeđivanju.

Površina šumskog zemljišta u regiji (prema popisu iz 1979.godine), bez ranije pomenutih područja, iznosi oko 500 hiljada ha od kojih oko 72% otpada na državnu, a preostalih 28% na privatnu svojinu. Od navedenog, na visoke šume (locirane na srednje Neretvanskom, Nevesinjsko-Gatačkom i Konjičkom šumskoprivrednom području) otpada svega $\frac{1}{4}$ (108 hiljada ha), a na niske i degradirane preostalih $\frac{3}{4}$ (397 hiljada ha, rasutih po gotovo svim općinama područja). Pouzdanih podataka o ukupnoj drvenoj masi, godišnjem priraštaju i sječi – nema. Ono što je za šumarstvo i preradu drveta bitno, je da sječa ne smije premašivati godišnji priraštaj. O tome se, nakon rata, ne vodi dovoljno računa.

Sječa drveća nakon rata prevazilazi godišnji rast što za tendenciju ima propadanje šuma.

Resursi bi se mogli obnoviti, te bi se na taj način poboljšala i kvaliteta i kvantiteta šuma, kao i okoliša. Za ovo je potreban dugi period investiranja i staranja, mada bi se one mogle koristiti u roku od godinu dana. Ponovna sadnja drveća na napuštenim i zapuštenim površinama bila bi od velike koristi. Potrebno je razvijati svijest o važnosti šuma za ekološku i klimatsku ravnotežu i stabilnost u području. Za sada ne postoji adekvatan propis o korištenju šumskog bogatstva.

Vegetacijski dekor je raznovrstan. U niskoj Hercegovini dominiraju zimzelene primorske biljne vrste, listopadne šikare i rijetke šume na višim humovima i brdima. U planinskoj Hercegovini zastupljene su razne vrste listopadnih i četinarskih šuma, a znatne su i travne površine.

Životinjski svijet također karakteriše raznovrsnost. Ovo je područje jarebica kamenjarki, jarebica poljki, a u planinskom području obitavaju divokoze, medvjedi, srne, tetrijebi i druge rijetke životinjske vrste.

6.3. Minerali i rude

U regiji postoje značajne rezerve crnog uglja, magnetita i boksita od metalnih ruda, te krečnjaka, gipsa, dolomita, pirofilita i arhitektonsko-građevinskog kamena od nemetala i građevinskih materijala.

U tabeli u nastavku dat je pregled sirovinskog potencijala regije, prema dosad istraženom stanju.

Sirovina	Lokacija	Rezerve		Eksploatacija	Trend
		Količina	Kvalitet		
Ugalj	Mostar	23 mln. t	Srednji	Obustavljena	Slabi izgledi za obnavljanje proizvodnje
	Bijelo polje, Mostar	69 mln.t.	Srednji	Nije vršena	Kao kod prethodnog
	Kongora, Duvno	206 mln. t.	Niskokaloričan (energetski ugalj)	Nije vršena	Ovisan o izgradnji TE
	Čelebić, Livanjsko polje, Livno	100 mln.t.	Niskokaloričan	Nije vršena	
	Prolog, Livno	250 mln.t.	Niskokaloričan	Nije vršena	
	Gacko	289 mln.t.	Niskokaloričan	U toku	Zavisan od trajanja rada TE Gacko
Boksit	Disperzirana ležišta na površini od 150*10 km.	40 mln.t.	Prosječan	Obustavljena	U znatnoj mjeri zavisan od promjene uslova na tržištu.
Magnetit	Tovarnica, Jablanica	7 mln.t.	Visokovrijedan	Obustavljena	Ovisan o glavnom potencijalnom kupcu, Željezari Zenica
Gips	Sovići, Jablanica	6,4 mln t.	Potvrđen laboratorijskim opitima	Nije vršena	Porast tražnje na vanjskom tržištu
Dolomit	Podbor, Prozor/Rama	32,3 mln.t.	Potvrđen laboratorijskim opitima	Samo za lokalne potrebe	Trend nije odražavao mogućnosti jer je izostala industrijska prerada
Tuf	Livno	0,45 mln.t.	Potvrđen dugogodišnjim korištenjem u Cementari Split	Obustavljena	...
Pirofilit	Parsovići, Konjic	15 mln.t.	Potvrđen laboratorijskim i industrijskim opitima	U obnavljanju	Dugoročno pozitivan trend
Tehnički kamen	Ubikvitetna sirovina; Kamenolomi otvoreni prema potrebi	Praktično neograničene	Prema potrebi	Stacionarna samo u blizini većih gradova	Oscilatoran, zavisan od obima investicija

Gabro	Jablanica	0,8 mln.m ³	Ispitan, dokazan i prihvaćen na tržištu	Oživljena nakon rata	Dugoročno stabilan trend visoke tržišne tražnje
Krečnjački blok	Više lokacija u Posušju i Bileći, Indikacije o drugim ležištima	1,2 mln.m ³	Poznat i prihvaćen na tržištu	Kontinuirana	Umjeren rast tražnje
Šljunak i pijesak	Više lokacija; Proizvodnja u Čapljini	60 m ³ /h betona i prefabrikata	Dokazan	Kontinuirana	Oscilatoran, zavisao od investicija
Glina, opekarska	Berkovići	...	Potvrđen laboratorijskim opitima	Nije vršena	Visoka tražnja za opekama i crijepom u regiji, dobavlja se iz uvoza

Tabela 3. Pregled dokazanog sirovinskog potencijala regije

Nužno je napraviti posebnu i detaljnu analizu mogućnosti eksploatacije minerala i ruda u poslijeratnim uslovima, naročito u vezi s koncesijama.

7. Infrastruktura

Gradska infrastruktura općina iz sastava regije Hercegovina po razvijenosti zaostaje za većinom u ostatku BiH. Infrastrukturna mreža postoji u dijelovima općina, razvijana je fokusirano, dužinom pravaca urbaniziranja (uz važnije prometnice i u središtima naselja).

Disparitet u razvijenosti infrastrukture postoji između općina i dijelova područja regije. Stanje je bolje u federalnom, nego u dijelu iz RS. Grad Mostar ukupno ima najbolje riješenu i razvijenu mrežu u federalnom dijelu regije, a Trebinje u dijelu u RS.

7.1. Prometna infrastruktura

Geoprometno gledajući Hercegovina je raskrižje dva osovinska komunikacijska pravca regionalnog, državnog, međudržavnog (BiH-RH) i evropskog karaktera što determinira sadašnju, ali određuje i njegovu buduću poziciju u ovom dijelu Europe. Oba pravca su podjednako značenja, ali se onom osovine sjever - jug daje veći prioritet. Ta poveznica mora i kopna, dolinom Neretve, je završni dio vertikale evropskih komunikacija iz poznatog Koridora 5-C (Baltik-Adriatik). Druga osovina, Jonski pravac, slijedi obalu Jadranskoga mora i povezuje Europu preko Balkana sa Bliskim istokom.

Na slijedećoj slici prikazana je karta BiH sa glavnim cestovnim i željezničkim pravcima.

Slika 5. Glavni cestovni i željeznički pravci u BiH

7.1.1. Ceste

Postojeće ceste u regiji su funkcionalne sastavnice dvaju pomenutih komunikacijskih pravaca. Ove ceste, međutim, nisu ni blizu evropskih standarda, i iznimno loše tehničke karakteristike puteva uzrokuju visoke troškove prevoza. Ovaj podatak upućuje na potrebu poboljšanja cestovne mreže izgradnjom novih i moderniziranjem postojećih cesta.

Po strukturi cestovne mreže, Hercegovačko-Neretvanski kanton u dijelu FBiH i dvije općine iz RS (Trebinje i Gacko) imaju ceste najviše kategorije – magistrale, a ostale su regionalnog ili lokalnog karaktera, mada značajni kao alternativni osnovnim magistralnim pravcima.

Prometnice regije su većinom asfaltirane (masa šljunka i katrana). One makadamske su usko lokalnog karaktera i bez velikog značenja, a nalaze se u planinskim dijelovima područja gdje povezuju zaseoke i naseobine.

Najvažniji cestovni pravac-magistrala koji prolazi dolinom rijeke Neretve od čvorišta sa Jadranskom magistralom u Opuzenu (RH) kroz Mostar, Sarajevo i dalje dolinom rijeke Bosne do državne granice na Savi oznake je M-17. Projektiran je trasom staroga, "austrijskog" puta 50tih godina 20. stoljeća, izgrađen 60tih, i moderniziran više puta, shodno mogućnostima. Redovno održavan, adekvatne horizontalne i vertikalne prometne signalizacije ipak nije odgovarajući frekvenciji prometa i voznim karakteristikama savremenih vozila pa je "spor". Npr. za razdaljinu od 130 km (Mostar – Sarajevo) treba cca 2,5 sata vožnje stoga što cesta velikim dijelom prolazi kroz naselja (izgrađena je samo jedna obilaznica, ona oko Mostara) pa nije moguća veća prosječna putna brzina (oko 50 km/h).

Drugi magistralni pravac - Jadranska magistrala dužinom od samo 20tak km prolazi područjem regije u jedinoj BiH pomorskoj općini - Neumu. Treći vodi u pravcu sjever-jug dolinom rijeke Drine i povezuje Zvornik preko Foče, Trebinja sa Dubrovnikom u RH.

U zaključku treba imati na umu slijedeće:

1. U regiji postoje 124 km glavnih cestovnih pravaca (Ivan Sedlo - Mostar - Doljani). Ove ceste, međutim, nisu niti blizu evropskih standarda, a to vodi ka izoliranosti. Iznimno loše tehničke karakteristike puteva uzrokuju visoke troškove prijevoza. Sredstva koja se izdvajaju za održavanje su nedovoljna, a postoji i pomanjkanje planiranja održavanja puteva i razvoja. Postoje teški uvjeti za dobijanje koncesija, kao i pomanjkanje saradnje sa okolnim zemljama da se istovremeno razvija mreža evropskih saobraćajnica u području Balkana.
2. Gledajući na svjetliju stranu ovog problema, izgradnja evropskih saobraćajnica kroz BiH, koje bi povezivale Brisel sa Azijom i zapadnom obalom Grčke, a posebno izgradnja Koridora 5C i njegovog povezivanja sa Jadranskom magistralom, bili bi više nego povoljni.

7.1.2. Željeznica

Jedina željeznička pruga u regiji prolazi dolinom rijeke Neretve i svom dužinom je u Hercegovačko-Neretvanskom kantonu. Napravljena je kao uskotračna pruga u vrijeme Austro-Ugarske krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Moderniziranjem, završenim 1966.god. postala je prugom normalnog kolosijeka (evropski standard) i elektrificirana svom dužinom do Sarajeva, preko kojega, kao i preko čvorišta u Doboju, ima spoj na evropsku mrežu.

Pored *magistralnog* željezničkog pravca dužine 177 km (Gabela-Ivan), prisutan je i 91 km industrijskih, neelektrificiranih kolosijeka.

Tokom rata razrušena, željeznička pruga obnovljena je potporom međunarodne zajednice i sada zadovoljava postavljene prometne standarde. Ne koristi se ni približno mogućnostima i prije rata dostignutoj razini prevoza roba i putnika. Njezin udio u ukupnom prevozu u regiji smanjio se sa 17% na 1,5% uslijed poslijeratne blokade industrije. Koristi se za lokalni prevoz putnika, a tek unazad nekoliko mjeseci obnovljena je međudržavna vozna linija ka Zagrebu, time i Evropi.

Sa stanice Mostar dnevno polazi u oba pravca više lokalnih i jedan međunarodni voz. Preko Sarajeva moguće je ostvariti veze sa zapadom (preko Zagreba) i istokom (preko Beograda). Za prevoz roba evidentno je kako se ne koristi. Jedini je izuzetak tvornica Aluminij iz Mostara, koja koristi željeznicu za prevoz proizvoda i repromaterijala iz terminala u luci Ploče.

Od veće važnosti za zapadni dio Hercegovine i BiH u cjelini bila bi izgradnja dugo planirane željezničke pruge Split – Sarajevo.

Drugi bitan nedostatak cijelog željezničkog saobraćaja je prosječna brzina kretanja (ispod 50 km/h), koja ga unaprijed diskvalifikuje kao prometnu alternativu. Zbog toga je, na nivou države, potrebno razmotriti moguća rješenja problema, posebnom studijom.

7.1.3. Riječni i pomorski promet

Na području regije nema riječnih i morskih luka jer nema pogodnosti lokaliteta za izgradnju lučkih kapaciteta. Neretva je plovna od Metkovića do ušća u Pločama, pa je jedina dostupna riječna luka za područje u Metkoviću (RH). Postoji projektna ideja da se Neretva učini plovnom do Čapljine, čime bi BiH dobila još jednu riječnu luku, ali je daleko od realiziranja, mada vrijedna pozornosti i daljnje analize.

Pomorska luka u Pločama (RH) je strateški planirana, opremljena infrastrukturom i kapacitetima kao odgovor potrebama okružja gravitirajućeg koridoru 5-C, pa time i same regije Hercegovina. Njen status je dogovoren međudržavnim ugovorom RH i BiH.

Istočnom dijelu regije (dio u RS-u) u blizini su luke: Dubrovnik (RH) i Herceg Novi (Srbija i Crna Gora-SCG).

7.1.4. Zračni promet

U južnoj mostarskoj kotlini, naselju Ortiješ, samo 6 km magistralnim putem M-17 od središta Mostara nalazi se jedini aerodrom regije Hercegovina. Isti je pod upravom i u vlasništvu Grada Mostara i registriran je za međunarodni zračni promet.

Poletno – sletna i ostale staze, infrastruktura i aerodromska zgrada renovirani su uz pomoć međunarodne zajednice, a nakon nabavke dijela nedostajuće opreme uskoro bi trebao biti u punoj funkciji. Obzirom na pogodnosti zasigurno je kako adekvatnom poslovnim politikom može postati jednim od važnijih aerodroma šireg područja, prvenstveno u funkciji turista koji pohode Međugorje, kao i obližnju Dalmaciju, dok bi zimi mogao služiti kao alternativa glavnom aerodromu u Sarajevu.

Sada osim leta za Zagreb (Croatia Airlines) nema redovnih zračnih linija iz Mostara, ali je preko aerodroma u Sarajevu, Dubrovniku i Splitu (udaljeni oko 2,5 sata vožnje) i Tivtu u Crnoj Gori povezan sa ostatkom svijeta. U 2002.godini realizirana su ukupno 424 leta na redovnim i čarter linijama sa aerodroma Mostar, što predstavlja polovicu u odnosu na broj prije rata. U istoj godini prevezeno je 10,318 putnika (trećina u usporedbi sa prijeratnom brojkom). To je samo 23,99% putnika ovog vida prevoza u BiH.

7.2. Snabdijevanje vodom i otpadne vode

7.2.1. Snabdijevanje vodom

Organiziranim snabdijevanjem vode putem vodovodne mreže pokriveni su korisnici uskih središta općinskih centara i većih naselja regije. Periferni dijelovi istih koriste alternative: lokalne, kapilarne izvore ili cisterne (čatrnje).

U Mostaru vodovodna mreža je najrazvijenija i ima najveću tradiciju (prvi vodovodni sistem ovih prostora napravila je Austro-Ugarska krajem 19. stoljeća), ali ipak nije odgovarajuća potrebama korisnika. Dešava se, posebno ljeti, da «visoke gradske zone» imaju otežano redovno vodosnabdijevanje. Rješavanje ovog problema Gradska uprava Mostara realizira kreditom Svjetske banke, a njegovim završetkom gradsko područje Mostara dobiva dugoročno stabiliziranu vodovodnu mrežu adekvatnu potrebama, uz ravnomjerniju zastupljenost na cijelom teritoriju. Ostaje neriješeno pitanje snabdijevanja vodom preostalog područja općine.

Rješenje vodosnabdijevanja područja cijele regije nastavak je planirane provedbe dugoročnog projekta «Hercegovački vodovodni prsten». On postojeće općinske sisteme područja, kapacitetno pojačane, povezuje u jedinstvenu mrežu šire regije (Hercegovina i Dalmacija). Taj strateški projekt ostvaruje se djelimično i, naravno, vodi boljoj pokrivenosti teritorija. U dijelu regije na području RS-a aktuelan je projekt «Gornji horizonti». U tom projektu evidentna su dva stajališta – jedno, kojim se smatra da je to konačno rješenje pitanja vodosnabdijevanja općina RS, i drugo, koje podržava tezu da će prevođenje vode iz sliva Neretve u Trebišnjicu ugroziti veći broj vrela (Buna, Bunica i Bregava) i izazvati ekološke posljedice većih razmjera.

Nedostatak u sistemu korištenja voda na prostoru regije je u pristupu. Voda je jednako potrebna snabdijevanju naselja, poljoprivredi, elektroprivredi i industriji, ali ne samo na prostoru regije nego i nizvodno – u Dalmaciji i Hercegovskoj rivijeri u Crnoj Gori, kojima voda također mora stići nezagađena. Zbog toga je neophodno integralno upravljanje slivovima Neretve, Trebišnjice i Cetine, a za prostor regije nužna je izrada strategije višenamjenskog korištenja voda.

7.2.2. *Otpadne vode*

Instalirani kapaciteti odvodnje, deponiranja i prerade otpadnih voda niti približno ne zadovoljavaju potrebe stanovništva i zahtjeve privrede. Samo uže, središnje zone većih naselja općina u regiji Hercegovina imaju organiziranu kanalizacijsko-odvodnu mrežu, pa se u ostatku regije ovo pitanje rješava alternativnim, ekološki neprimjerenim načinima (rezervoari, septičke jame ili direktno prikapčanje u vodotokove).

Kolektora za pročišćavanje otpadnih voda nema mnogo, osim gradskog postrojenja u općini Široki Brijeg, industrijskog u Tvrnici Aluminij, i gradskog u Trebinju. Ekološka je olakšica za regiju da je poslijeratno iskorištenje privrednih kapaciteta jako smanjeno, pa je u istoj mjeri reducirano zagađenje iz ovih izvora u odnosu na predratno stanje (izlijevanje lužine iz tvornice glinice, hemikalija iz Hemijskog instituta ili PI Đuro Salaj).

Održavanje kanalizacijske mreže je minimalno zbog akutnog nedostatka sredstava i problema ingerencija. Za jačih kiša lokalne prometnice u naseljima postaju potocima izazivajući prometni kolaps i oštećenja kolnika. Međutim, veći je problem u tome što u svim općinama postoje kućni priključci na septičke jame, a nisu rijetki ni slučajevi neposrednog ispuštanja sadržaja kućne kanalizacije u vodene tokove ili na površinu tla.

Održavanje i funkcioniranje vodovodnih i kanalizacijskih mreža je nadležnost posebnih javnih poduzeća koje osnivaju općine.

Tretman otpadnih voda jedan je od problema čije rješenje mora počivati na principu «zagađivač plaća». Tehnološka rješenja za odlaganje i tretman otpada poznata su i moguće je uspostaviti katastar i sisteme monitoringa. Međutim, zakonski sistem je neharmonizovan i ne funkcioniše, zbog izostanka političke volje da se to riješi na jedinstven način. Također je nužno podići opći nivo svijesti o značaju ovog pitanja za zajednicu.

7.3. *Odlaganje krutog otpada*

Svaki općinski centar ima posebno javno poduzeće koje se bavi prikupljanjem, odvozom i deponiranjem krutog otpada. Ova poduzeća suočena su sa mnoštvom problema i nemaju riješen status i osiguranje elementarnih uvjeta za funkcioniranje. Bave se prikupljanjem otpada i njegovim deponiranjem bez tretmana na većinom neuređenim odlagalištima. Još nema privatnih poduzeća u ovoj oblasti mada zakonska osnova u BiH to omogućava.

Opće loše stanje po ovom pitanju posebno je alarmantno u Mostaru gdje postoje dva komunalna poduzeća i jedno odlagalište sanirano za vrijeme Administracije EU u Mostaru. Vodi se spor ko mu je vlasnik, a politika antagonizma i podjela rezultirala je stvaranjem više «divljih» odlagališta otpada čime se ozbiljno narušava ekološka ravnoteža i onečišćava prostor (površinski kop Rudnika, Rodoč, Jasenica i dr.).

Postoji projekt Svjetske banke koji se bavi ovom problematikom i Mostar može postati primjerom reguliranja tretmana otpada shodno svim standardima očuvanja okoliša, uz recikliranje sekundarnih sirovina. Taj projekt je prioritet regionalnog značenja. Kada se on realizira regija će dobiti adekvatno postrojenje za tretman otpada i mogućnost razvoja jednog broja privrednih subjekata koji koriste reciklirane materijale. To je šansa očuvanja ekološke ravnoteže područja.

Poseban je i problem odlaganja medicinskog otpada jer nema palionica, pa je u pojedinim dijelovima prostor onečišćen kemikalijama.

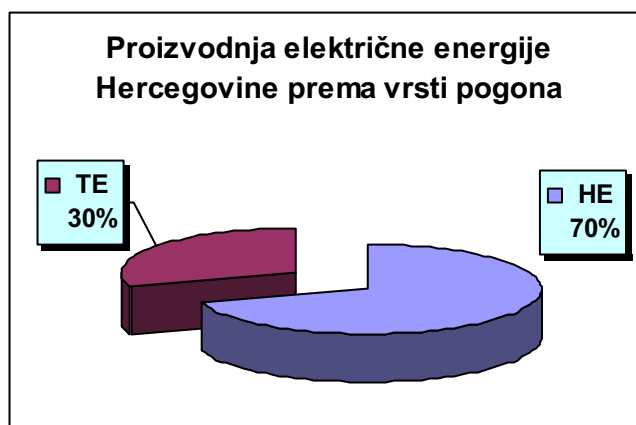
7.4. Elektroenergetska mreža

Rijeke u regiji Hercegovina čine 50% hidro-potencijala BiH.

Na Neretvi i Rami izgrađeno je pet proizvodnih pogona-hidrocentrala, šesta reverzibilna je u općini Čapljina (Svitava), kao i tri hidrocentrale na Trebišnjici. Jedina termocentrala locirana je u Gacku i omogućava stabilnost za elektroenergetski sistem područja.

U 9 hidrocentrala (HE) proizvode se godišnje prosječno 4.918 GWh, a u termocentrali (TE) Gacko 2.153 GWh električne energije, što je značajan procent udjela u proizvodnji ove vrste u BiH.

Graf 5. Proizvodnja električne energije Hercegovine

Za distribuiranje električne energije izgrađena je mreža dalekovoda i trafostanica. Uz donacije međunarodne zajednice ona je sada funkcionalna i udovoljava potrebama, mada ne u prijeratnim kapacitetima.

U visokonaponskom dijelu mreža je značajna u elektro-energetskom sistemu Balkana, pa je očekivati njeno dalje moderniziranje i razvoj.

Nisko-naponska tj. korisnička, elektro-mreža regije je zadovoljavajuća jer nema neelektrificiranih naselja. Iako je stradala tokom rata, revitalizirana i modernizirana je potporom donacija međunarodne zajednice.

Za distribuciju i proizvodnju električne energije regije, trenutno su zadužena dva javna poduzeća (Elektrodistribucija BiH i Elektroprivreda HZHB) u dijelu Federacije i Elektroprivreda RS u RS. U fazi su tranzicijskih promjena, privatiziranja i fuzioniranja. To će rezultirati izjednačavanjem usluga i cijena za sve korisnike područja i olakšati dalji proces transformiranja.

Završetkom procesa privatizacije postojećih javnih poduzeća može se očekivati stabiliziranje distribucije i osiguranje razvoja što će zasigurno povećati atraktivnost područja.

Poboljšavanje, racionaliziranje i stabiliziranje energetskog sistema regije, time i cijele BiH može dobiti na kvaliteti ako se realizira planirana izgradnja TE u okolici Livna, ali i iskoriste evidentne mogućnosti alternativnih izvora energije – solarne i energije vjetra.

Iznadprosječne mogućnosti hidroenergetskih potencijala, kao i snažan potencijal za proizvodnju termalne energije jesu jake strane hercegovačke regije, a ne smiju se zanemariti ni značajne mogućnosti za korištenje energije sunca i vjetra. Dostupni izvori osiguravaju značajan potencijal za povećanje proizvodnje energije, a adekvatan sistem njezine distribucije mogao bi omogućiti izvoz energije u područja izvan granica zemlje.

7.5. Toplinska energija

Stanovništvo u Hercegovini uglavnom koristi električnu energiju i kruta goriva za grijanje. Zanimljiv procenat domaćinstava koristi se organiziranim grijanjem putem mreže ili alternativnim mogućnostima (plin, mazut ili drugim oblicima grijanja), što i pored viškova struje koje proizvedu pogoni, izaziva probleme u snabdijevanju električne energije i redukcije u pojedinim dijelovima regije.

Interesantno je kako nije praksom upotreba toplote sunčeve svjetlosti u ovu svrhu iako se evidentira cca 2300 sunčanih sati godišnje. Razloga je više, ali loš standard i niska kupovna moć stanovništva su zasigurno najvećim.

Prijeratna organizirana usluga grijanja bila je ograničena na pojedine kvartove ili zgrade urbanih centara (najviše ih je bilo u Mostaru) iz pogona-kotlovnica na mazut ili čvrsta goriva, koje su tokom rata devastirane ili su uništene instalacije, pa je upitno investiranje u njihovu obnovu.

7.6. Telekomunikacije

Sistem telekomunikacija Hercegovine podijeljen je na tri sistema fiksne i mobilne telefonije. Na području djeluju tri javna poduzeća iz ove domene: HT Mostar, BH Telekom i Telekom RS. Na području mobilne telefonije, značajan dio regije je također pokriven ERONET-om (operater Hrvata u BiH).

Tranzicija pomenutih poduzeća je u toku, ali za konstatirati je dostatnu razvijenost kapaciteta fiksne i pokrivenost signalom mobilne telefonije.

Svaki od tih telekomunikacijskih sistema tehnički omogućava servisne usluge (internet, automate, ISDN vezu i dr.).

Karakteristike tržišta usluga fiksne i mobilne telefonije u hercegovačkoj regiji su slijedeće:

- fizička prostorna podjela tržišta po entitetima i kantonima;
- monopol davalaca usluga fiksne i mobilne telefonije;
- usluge fiksnih i mobilnih telekomunikacija su preskupe;
- usluge koje se nude nisu zadovoljavajuće kvalitete.

Ubrzan razvoj telekomunikacija poslije rata već je prevazišao ratne gubitke, uključujući i broj pretplatnika. Informatičke komunikacije ostaju vrlo niske (BiH se nalazi veoma nisko na evropskoj ljestvici s obzirom na broj Internet korisnika), ali dostupnost globalnim informacijama je zadovoljavajuća.

Iz razloga što ekonomski razvoj zaostaje, razvoj modernih komunikacija je spor. Postoji monopol davalaca usluga, a također postoji i nedostatak svijesti na lokalnom nivou o trendovima, standardima i mogućnostima komunikacija u Evropi i u ostatku svijeta.

Telekomunikacije i informatička tehnologija (hardver i softver) mogli bi se razvijati na temelju predratnog iskustva UNIS tvornica u Mostaru (UNIS Electronic, UTA, Telekomunikaciona oprema).

7.7. Industrijska infrastruktura

Ranijim urbanističkim planiranjem postignuto je formiranje industrijskih zona pri svakom od većih naselja Hercegovine.

Izvjestan broj prije rata izgrađenih pogona i industrijskih zona sa neophodnom infrastrukturom poslije rata leži neiskorišten. Ovi stari industrijski pogoni su na lokacijama od srazmjerno visoke vrijednosti i još uvijek imaju iskoristivu infrastrukturu i objekte. Evidentne su također i nove lokacije sa investiranim resursima (imovinom), proizvodnjom i zaposlenošću. Bilježi se pomanjkanje značajnih postratnih investicija, kao i sve veća zabrinutost u vezi sa razvojem novih privrednih objekata zbog

vakuuma u novom ekonomskom sistemu. U velikom broju slučajeva prisutna je neracionalna upotreba prostora i izgradnja sve skupljih građevina za industrijske kapacitete nastalih usljed novih zahtjeva za infrastrukturom.

Napuštene lokacije bi se mogle analizirati, a preostali kapital procijeniti. Postoji mogućnost ponude tih lokacija na prodaju. Ovo bi potpomoglo urbanizaciju gradova i organizaciju upotrebe zemljišta što bi se moglo pokazati povoljnim za investitore, uključujući koncesionare. Korisno je pomenuti da je urađen dokument o identifikaciji i kategorizaciji poduzetničkih zona, koji može poslužiti pri rješavanju ovog pitanja.

Problem leži u neizbalansiranom privatnom i javnom interesu, u nedovoljnom zanimanju lokalnih i regionalnih vlasti da uravnoteže situaciju, kao i u nedostatku stimulansa za racionalnu upotrebu lokacija i pogona.

8. **Obrazovni sistem u Hercegovini**

Obrazovni sistem je metodski i programski naslijeđen iz prošlih vremena s određenim modifikacijama. Sastoji se od obaveznog osnovnog i dobrovoljnog srednjeg i visokog obrazovanja koji se sprovode u institucijama koje su isključivo državno vlasništvo.

Obrazuje se veliki proporcionalni udio stanovništva, ali je obrazovanje, općenito govoreći, dezintegrisano i pod kontrolom je etničkih stranaka.

Nužna je opća modernizacija obrazovnog sistema u skladu sa evropskim standardima. Ona je u toku, ali će biti potrebno jako dugo vremena. Postoji mogućnost da se taj proces ubrza.

8.1. **Osnovno obrazovanje**

Osnovno školovanje je obavezno za svu djecu starosti od 7 do 15 godina. Nastava je organizirana u osam razreda, a izučavaju se predmeti za sticanje elementarnih općih znanja. Prema karakteru osnovne škole su redovne, specijalne (za djecu sa posebnim potrebama) i dopunske-muzičke.

Broj osnovnih škola i učenika u njima opao je za 13% u poređenju sa predratnom situacijom, a broj nastavnika povećao se za oko 6%. Financijski izvori za modernizaciju ovih škola su ograničeni.

Nastava u osnovnim školama se odvija po tri različita plana i programa (na hrvatskom, bošnjačkom i srpskom jeziku). Nužno je provesti transformaciju u skladu sa evropskim načelima, što bi imalo trajne prednosti.

8.2. **Srednjoškolsko obrazovanje**

Broj učenika u srednjim školama blizak je onome od prije rata, ali je obuhvat odgovarajuće generacije povećan s 50% na oko 70%. Broj srednjih škola porastao je za 15%, a broj nastavnika se udvostručio. I srednje škole su državno vlasništvo, a u njima se učenici educiraju za zanimanja prema odabiru budućeg posla. Program

pored teorijskih izučavanja predviđa praktično obrazovanje učenika, ali se ono sprovodi formalno. Kabineti su rijetkost, pa učenici nemaju priliku teorijske spoznaje provjeriti pokusima.

Kvaliteta obrazovanja se postepeno mijenja zahvaljujući uvođenju modularnih planova i programa.

Postoje redovne srednje škole raznih usmjerenja koje su trajanja 3 ili 4 godine, specijalne za omladinu sa posebnim potrebama, kao i vjerske škole.

Škole su podijeljene po etničkoj osnovi. Sugerira se, međutim, da bi se modularni sistem mogao i dalje razvijati, te da bi se školski planovi i programi mogli integritati.

Dijelom reforme školstva je stvaranje kvalificiranih mladih ljudi koji pored teorijskih znanja imaju praktična znanja iz svoje struke. Odabir zvanja i zanimanja se mora korigirati i voditi po programima koji trebaju poslovnim subjektima sa jasno određenom strategijom koja zanimanja povećavaju šanse mladih na tržištu radne snage prostora.

8.3. Visoko obrazovanje

Postoji povećan broj visoko-obrazovnih institucija u hercegovačkoj regiji:

- Dva univerziteta u Mostaru,
- Fakulteti u Trebinju (sastavni dio Univerziteta u Istočnom Sarajevu).

Broj studenata je za 50% veći od onog od prije rata, a broj profesora i asistenata je također veći u odnosu na prijeratni period (za 25%). Također je zabilježen porast obuhvata generacije dospjele za visoko obrazovanje sa predratnih 10% na 25%. Koristi se produženo studiranje zbog malih mogućnosti za zapošljavanje po završetku školovanja.

Obrazovni sistem je prilično rigidan, a paralelizmi u izvjesnim institucijama visokog obrazovanja (dva univerziteta koja nude iste studije) čini obrazovanje skupljim.

Mogućnost poboljšanja leži u implementaciji Bolonjske deklaracije, kao i u usklađivanju dijapazona obrazovanja koje se nudi u skladu sa sadašnjim i budućim potrebama privrede u društvu. Ovo se može dogoditi samo ako postoji volja za promjenom.

8.4. Centri za obuku i ostala obrazovna infrastruktura

Izvaninstitucionalna nastava je u povojima. Jedini vid stjecanja dopunskih znanja je izobrazba u korištenju informatike u svakodnevnim poslovima i učenje stranih jezika. Ti tečajevi organiziraju se pri postojećim poslovnim subjektima i provode povremeno.

Sistem obrazovanja za odrasle treba organizirati tako da se dostupno znanje može prilagoditi tehnološkim promjenama u privredi. Za sada ne postoje nikakve obrazovne institucije za obuku u javnom sektoru i javnoj administraciji, posebno za upravljanje u ovim sektorima.

9. Tradicionalni sektori u tržišnoj aktivnosti regije

Privredna struktura regije je diverzificirana. Međutim, prije njenog kratkog opisa potrebno je ukazati na ograničenja koja poprilično deformišu sliku o njoj.

Ne upuštajući se u terminološke nejasnoće oko pojmova ekonomija, privreda, privatni sektor i slično, u nastavku ćemo ukupnu aktivnost na području razgraničiti na tržišni i javni sektor. U tržišni sektor uključena je većina djelatnosti koje svoje proizvode i usluge naplaćuju u novcu, bez obzira kako su ranije registrovane u pogledu vlasništva, a u javni sektor usluge za koje se naknada ostvaruje iz poreza (posredstvom budžeta) ili doprinosa.

Prednje razgraničenje neće biti dovoljno da bi slika tradicionalnih sektora u Hercegovini bila potpuna, jer nedostaju brojni podaci, nekad uzrokovani sistemskim rješenjima, a nekad nepotpunim statističkim obuhvatom djelatnosti. Glavni nedostaci su:

1. Podaci o prikupljenim porezima i njihovoj distribuciji po djelatnostima smatrani su tajnim i, razumljivo, nisu objavljivani. Zbog toga nije moguće dobiti osnovne SNA kategorije (bruto domaći proizvod), poresko opterećenje privrede, itd.
2. Poljoprivreda privatnog sektora nikada nije statistički obrađivana na način kao druge tržišne djelatnosti, pa o njoj nema pouzdanih podataka niti o njenom društvenom proizvodu niti broju zaposlenih. Broj zaposlenih u njoj skriven je pod brojem lica «aktivnih u poljoprivredi», a ova druga snimana su samo tokom popisa stanovništva. Broj stvarno zaposlenih u pravilu je precijenjen, ali nije moguće utvrditi u kojem procentu.
3. Zbog izostalih podataka o poljoprivrednoj djelatnosti, opća slika o apsolutnoj i relativnoj razvijenosti pojedinih područja je iskrivljena, bilo da se mjeri stopom zaposlenosti (nezaposlenosti) ili društvenim proizvodom po stanovniku konkretnog područja.
4. Podaci o zemljišnim površinama, njihovoj namjeni i upotrebi (koji su u katastru općina uredno vođeni) po pravilu nisu prezentirani u statističkim publikacijama po općinama, pa nije moguće pouzdano utvrditi ni posljedice konkretne zemljišne politike. Analogno vrijedi za šumsko zemljište i šume, izuzete iz privatnog posjeda ubrzo nakon Drugog svjetskog rata i prenesene u državnu, kasnije društvenu, svojinu bez naknade.
5. Broj stvarno zaposlenih u tržišnim djelatnostima u društvenoj svojini, nakon rata proglašenoj državnom, također je jako precijenjen, jer zakon nije dozvoljavao usklađivanje broja zaposlenih sa tržišnim potrebama preduzeća. Podaci o formalnoj zaposlenosti uredno su registrovani u statistici, ali je na osnovu analize iskorištenosti kapaciteta u više stručnih radova dokazano da je stvarni broj zaposlenih dostizao svega polovinu formalnog broja istih pred rat.

Navedeni nedostaci u velikoj mjeri ograničavaju uvid u značaj pojedinih djelatnosti u ukupnoj aktivnosti ne samo u regiji koja je predmet analize nego i u zemlji kao cjelini. Zbog navedenog je u tabelama 4, 5 i 6, za općine područja ekonomske regije Hercegovina, prezentirano ono što je bilo moguće:

1. Broj zaposlenih po općinama u 1989.godini (Tabela 4). Obuhvaćena je samo tržišna privreda u društvenoj svojini.
2. Ostvareni društveni proizvod u društvenom sektoru privrede po općinama, prema stanju iz 1989.godine (Tabela 5). Podaci su prezentirani u milionima njemačkih maraka (DEM/BAM) i mogu se tretirati kao da su dati u stalnim cijenama jer je u toj godini kurs domaće valute bio stabilan u odnosu na njemačku marku (1DEM=7YUD). To podatke, mada su nepotpuni, čini uporedivim sa stanjem nakon rata.
3. Osnovni pokazatelji razvijenosti po općinama u 1991.godini dati su u dva bloka. U tabeli 6.1. prezentirani su sirovi podaci, a u tabeli 6.2 izvedeni pokazatelji o apsolutnoj i relativnoj razvijenosti općina. Apsolutna razvijenost iskazana je stopom zaposlenosti ukupnog broja stanovnika i društvenim proizvodom po stanovniku. Kod relativne razvijenosti usvojeno je da nivo razvijenosti regije u tim pokazateljima čini 100, pa izračunate odgovarajuće stope za svaku od općina. Pokazatelji su, naravno iskrivljeni u skladu s gornjim objašnjenjima, a jako izmijenjeni u toku rata tako da je njihova upotreba prilično diskutabilna. Ipak, druge (preciznije) podatke nije moguće dobiti bez posebnih i opsežnih istraživanja.

Privreda Hercegovine razvijala se, nakon Drugog svjetskog rata, sistematskim zanemarivanjem privrednog potencijala u agrarnom sektoru u privatnoj svojini (u ruralnim sredinama) i snažnim razvojem prerađivačke industrije u društvenom sektoru (u gradovima). Na taj način je cjelokupna struktura izmijenjena u korist prerađivačke industrije i tercijarnih djelatnosti, te gradova – u lokacionom smislu. Takvim razvojem u tradicionalne djelatnosti (poljoprivreda, zanatstvo, trgovina) ugrađeni su novi sektori (aluminijaska industrija, metaloprerađivačka, tekstilna i vojna industrija), okupljenih oko industrijskih konglomerata i klastera. Struktura tržišnog sektora bila je slijedeća:

1. Rudarstvo i prerađivačka industrija stvarali su 57,8% društvenog proizvoda regije i zapošljavali 47% svih formalno zaposlenih ljudi. U rudarstvu dominirali su proizvodnja boksita, uglja, tehničkog kamena za beton i asfalte, arhitektonsko-građevinskog kamena, te eksploatacija gline i tufa koje su kasnije napuštene. U prerađivačkom sektoru proizvođen je aluminij, metalne konstrukcije, proizvodi različite namjene u metaloprerađivačkoj industriji, industriji alata, tekstilnoj, industriji namještaja, vazduhoplovnoj i elektronskoj industriji. Ove djelatnosti bile su, pored poljoprivredne proizvodnje, glavni nosioci razvoja i vanjskotrgovinskih odnosa u kojima je ostvarivan pozitivan saldo razmjene. Vodeći privredni subjekti bili su Aluminijски kombinat, Vazduhoplovna i Metaloprerađivačka industrija Soko (sve sa sjedištem u Mostaru), Igman Konjic, UNIS Mostar, Industrija alata Trebinje, Pamučna industrija «Đuro Salaj» Mostar, industrije namještaja u Mostaru i Konjicu, industrija granita Jablanica, Tvrnica ćilima Bileća itd.

Posebno mjesto u ovoj djelatnosti pripada proizvodnji elektroenergije u elektranama na Neretvi, Trebišnjici i Cetini. Sistem je izgrađen na 8 hidroakumulacija i jednom rudniku uglja, te 9 elektrana na tri riječna sliva u kojima koristi oko 60% vodenog potencijala područja. Vodu područja koristi i susjedna država (Republika Hrvatska) u nizvodnim elektranama (Plat kod Dubrovnika i Orlovac na Cetini). Proizvodnja je nadmašivala potrošnju regije i višak izvozila u energetski sistem zemlje.

2. Mada po formalnom broju zaposlenih tako ne izgleda, prerada poljoprivrednih proizvoda i ribarstvo bili su druga po značaju djelatnost. Okupljena oko poljoprivrednog kombinata «Hepok» (kasnije agroindustrijskog kombinata Hercegovina) i Fabrike duhana Mostar bila je značajan izvoznik specifičnih regionalnih proizvoda (voće, grožđe, vino, cvijeće, duhan i proizvodi). Individualna proizvodnja ranih povrtlarskih i voćarskih kultura odvijala se u velikoj mjeri izvan tog sistema plasirajući proizvode u Dalmaciju na jugu i Bosnu na sjeveru.
3. Trgovina je treća po obimu društvenog proizvoda i broju zaposlenih. Ostvarivala je oko 11,1% društvenog proizvoda i zapošljavala 10,8% formalno zaposlenih stanovnika.
4. Zbog visokog obima investicija građevinarstvo je tokom cijelog perioda predstavljalo djelatnost koja je u privrednoj aktivnosti učestvovala s oko 10-12%. U prvim decenijama razvoja ono je bilo oslonjeno na investicije na području regije da bi u posljednjih dvije decenije približno trećinu kapaciteta zapošljavalo izvan regije, Bosne i Hercegovine i bivše Jugoslavije.
5. Saobraćaj se odvijao željeznicom i regionalnim cestama. U željezničkom saobraćaju koji se odvijao jedinom prugom (Ploče-Sarajevo) prometom je upravljalo Željezničko transportno preduzeće Sarajevo, a u drumskom prevozu dominiralo je nekoliko preduzeća za prevoz putnika i robe u kojima je bilo zaposleno oko 6,2% ukupnog broja zaposlenih i ostvarivano isto toliko učešće u obimu proizvodnje.
6. Ostale djelatnosti učestvovala su u zaposlenosti i ostvarenom društvenom proizvodu s procentom ispod 5%. Ovdje ulaze šumarstvo (održavanje i eksploatacija šuma), vodoprivreda (održavanje vodotoka i zaštita voda), ugostiteljstvo, zanatstvo i komunalne usluge. Status tržišne djelatnosti pri kraju perioda priznat je tehničkim i poslovnim uslugama, izdavačkoj djelatnosti i zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, nakon što je zakonom omogućeno da se u ovim djelatnostima mogu osnivati privatna preduzeća. Bankarstvo je i dalje tretirano kao netržišna djelatnost i nije obuhvaćeno podacima.

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA
Ekonomska regija Hercegovina

Tabela 4: BROJ ZAPOSLENIH PO OPĆINAMA U 1989.GODINI

Općina	Ukupno	Javni sektor	Privreda svega	Industrija i rudarstvo	Poljopriv. i ribarstvo	Šumarstvo	Vodo-privreda	Građevinarstvo	Saob-račaj	Trgo-vina	Ugosti-teljstvo	Zana-tstvo	Ku-dj
Čapljina	6740	830	5910	3128	523	0	160	177	598	823	261	116	
Čitluk	2935	361	2574	1691	58	0	0	215	74	280	249	0	
Jablanica	3151	355	2796	1319	17	40	0	606	162	226	184	235	
Konjic	10684	1085	9599	6019	65	301	298	851	527	655	369	181	
Mostar	42720	6170	36550	17508	856	94	0	3708	3030	5730	1540	1429	
Neum	931	148	783	60	37	0	0	40	17	92	422	15	
Prozor	2063	414	1649	854	18	88	0	211	152	230	76	0	
Stolac	4186	562	3624	2616	46	0	0	265	174	277	143	64	
HNK/ŽHN	73410	9925	63485	33195	1620	523	458	6073	4734	8313	3244	2040	
Grude	2020	385	1635	989	2	0	0	247	67	243	47	0	
Ljubuški	3694	598	3096	1721	21	0	64	307	233	620	97	0	
Posušje	2567	429	2138	1670	32	26	0	11	27	293	28	0	
Široki Brijeg	4482	631	3851	2552	32	0	29	495	212	447	76	0	
ZHK/ŽZH	12763	2043	10720	6932	87	26	93	1060	539	1603	248	0	
Livno	5185	271	4914	2226	111	0	0	697	877	598	270	113	
Kupres	2864	1206	1658	681	173	353	0	62	130	159	79	0	
Tomislavgrad	3029	728	2301	929	136	29	0	167	251	577	93	18	
KHB/ŽHB	11078	2205	8873	3836	420	382	0	926	1258	1334	442	131	
Bileća	4041	385	3656	2770	3	29	0	327	132	265	124	2	
Gacko	3339	331	3008	1401	75	70	0	160	221	233	299	455	
Ljubinje	1316	128	1188	796	112	0	0	69	41	116	28	0	
Nevesinje	2622	391	2231	1476	183	103	0	53	81	164	57	0	
Trebinje	11582	1317	10265	6059	203	46	36	1660	420	911	348	108	
Općine u RS	22900	2552	20348	12502	576	248	36	2269	895	1689	856	565	
Regija, približno	120151	16725	103426	56465	2703	1179	587	10328	7426	12939	4790	2736	
Procenti	100,0%	13,9%	86,1%	47,0%	2,2%	1,0%	0,5%	8,6%	6,2%	10,8%	4,0%	2,3%	

Izvor: RZS BiH: Društveni proizvod, narodni dohodak i osnovna sredstva u SR BiH 1989 (Statistički bilten 215/91) Sarajevo

Napomena: U podatke nije uključen broj zaposlenih u poljoprivredi u privatnoj svojini.

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA
Ekonomska regija Hercegovina

Tabela 5: DRUŠTVENI PROIZVOD PREMA STANJU IZ 1989. GODINE (mln DEM/BAM¹⁾)

Društveni sektor

Općina	Svega	Industrija i rudarstvo	Poljoprivreda i ribarstvo	Šumarstvo	Vodoprivreda	Građevinarstvo	Saobraćaj	Trgovina	Ugostiteljstvo	Zanatstvo	Komunalne djelatnosti
Čapljina	31,49	17,64	5,29	0,00	0,46	1,01	2,30	2,97	0,89	0,67	0,22
Čitluk	15,64	8,23	1,29	0,00	0,00	1,76	0,80	1,64	1,61	0,30	0,00
Jablanica	14,83	8,67	0,59	0,11	0,00	2,21	0,44	0,84	0,64	1,30	0,00
Konjic	33,07	18,67	3,01	1,16	0,91	2,31	1,90	2,31	0,86	0,79	0,30
Mostar	208,71	129,24	6,99	0,26	0,00	10,94	13,10	26,51	7,90	6,50	2,30
Neum	3,39	0,39	0,49	0,00	0,00	0,27	0,10	0,53	1,29	0,14	0,10
Prozor	8,97	5,73	0,87	0,26	0,00	0,67	0,56	0,71	0,10	0,03	0,00
Stolac	12,57	6,44	3,37	0,00	0,00	0,74	0,51	1,01	0,24	0,16	0,00
HNK/ŽHN	328,67	195,01	21,89	1,79	1,37	19,93	19,71	36,54	13,53	9,89	3,80
Grude	8,36	2,66	1,39	0,00	0,00	1,74	0,80	1,13	0,34	0,13	0,10
Ljubuški	13,16	5,59	2,44	0,00	0,17	1,19	1,17	2,03	0,34	0,17	0,00
Posušje	10,97	6,50	1,47	0,03	0,00	0,49	0,23	2,01	0,14	0,06	0,00
Široki Brijeg	15,53	6,74	1,94	0,00	0,04	2,84	1,00	2,41	0,34	0,19	0,00
ZHK/ŽZH	48,01	21,49	7,24	0,03	0,21	6,26	3,20	7,59	1,17	0,54	0,00
Kupres	6,14	1,94	1,14	1,27	0,00	0,21	0,66	0,70	0,14	0,03	0,00
Livno	24,17	8,01	2,93	0,00	0,00	3,49	5,09	3,09	1,00	0,53	0,00
Tomislavgrad	12,59	5,27	1,14	0,11	0,00	1,63	0,99	2,37	0,51	0,11	0,00
HBK/ŽHB, dio	327,97	15,23	5,21	1,39	0,00	5,33	6,73	6,16	1,66	0,67	0,00
Nevesinje	9,93	5,43	2,41	0,49	0,00	0,17	0,21	0,64	0,13	0,01	0,00
Gacko	25,53	18,34	1,84	0,34	0,00	0,54	0,74	1,27	0,74	1,54	0,10
Bileća	15,97	12,41	1,06	0,09	0,00	0,53	0,50	1,14	0,17	0,06	0,00
Ljubinje	4,24	2,24	0,91	0,00	0,00	0,24	0,16	0,54	0,07	0,01	0,00
Trebinje	45,97	30,87	2,37	0,10	0,06	4,11	1,16	3,79	0,74	1,03	0,30
Općine u RS	743,84	69,30	8,60	1,01	0,06	5,60	2,77	7,39	1,86	2,66	0,00
Regija, približno	521,23	301,03	42,94	4,21	1,64	37,11	32,41	57,67	18,21	13,76	3,80
Procenti	100,0%	57,75%	8,24%	0,81%	0,32%	7,12%	6,22%	11,06%	3,49%	2,64%	0,75%

Izvor: RZS BiH: Društveni proizvod, narodni dohodak i osnovna sredstva u SR BiH 1989 (Statistički bilten 215/91) Sarajevo

Napomena: U podatke nije uključen društveni proizvod ostvaren u privatnoj privredi, uključujući poljoprivredu; ¹⁾konvertirano, kurs

Tabela 6.1: OSNOVNI POKAZATELJI PO OPĆINAMA U 1991. GODINI

Općina	Površina km ²	Broj stanovnika	Broj zaposlenih u 1991.godini			Dr.proizvod mln DEM ¹⁾
			U privredi	U javnom sektoru	Svega	
Čapljina	256	27882	4940	830	5770	124,39
Čitluk	181	15083	2140	361	2501	84,29
Jablanica	301	12691	2243	355	2598	52,59
Konjic	1089	43878	8741	1085	9826	135,69
Mostar	1227	126628	32282	6170	38452	797,66
Neum	225	4325	835	148	983	24,74
Prozor	477	19760	1637	414	2051	41,84
Stolac	541	18681	3361	562	3923	69,40
HNK/ŽHN	4297	268928	56179	9925	66104	1330,59
Grude	221	16358	1087	385	1472	34,26
Ljubuški	293	28340	2702	598	3300	69,03
Posušje	372	17134	1769	429	2198	37,03
Široki Brijeg	388	27160	2818	631	3449	45,69
ZHK/ŽZH	1274	88992	8376	2043	10419	186,00
Kupres	622	9618	1336	271	1607	24,77
Livno	994	40600	4461	1206	5667	100,06
Tomislavgrad	967	30009	1948	728	2676	52,51
KHB/ŽHB	2583	80227	7745	2205	9950	177,34
Bileća	633	13284	3306	385	3691	49,51
Gacko	736	10788	2928	331	3259	99,74
Ljubinje	326	4172	1062	128	1190	19,44
Nevesinje	922	14448	2087	391	2478	41,36
Trebinje	1205	30996	9671	1317	10988	170,29
OPĆINE U RS	3822	73688	19054	2552	21606	380,34
REGIJA, PRIBLIŽNO	11976	511835	91354	16725	108079	2074,27

Izvori: RZS BiH: Statistički godišnjak R BiH 1992, Podaci po općinama, Sarajevo 1992.

Podaci o broju stanovnika krajem 2003.godine prikupljeni od općina u regiji

Napomene: Podaci o broju zaposlenih i društvenom proizvodu odnose se samo na društveni sektor svojine.

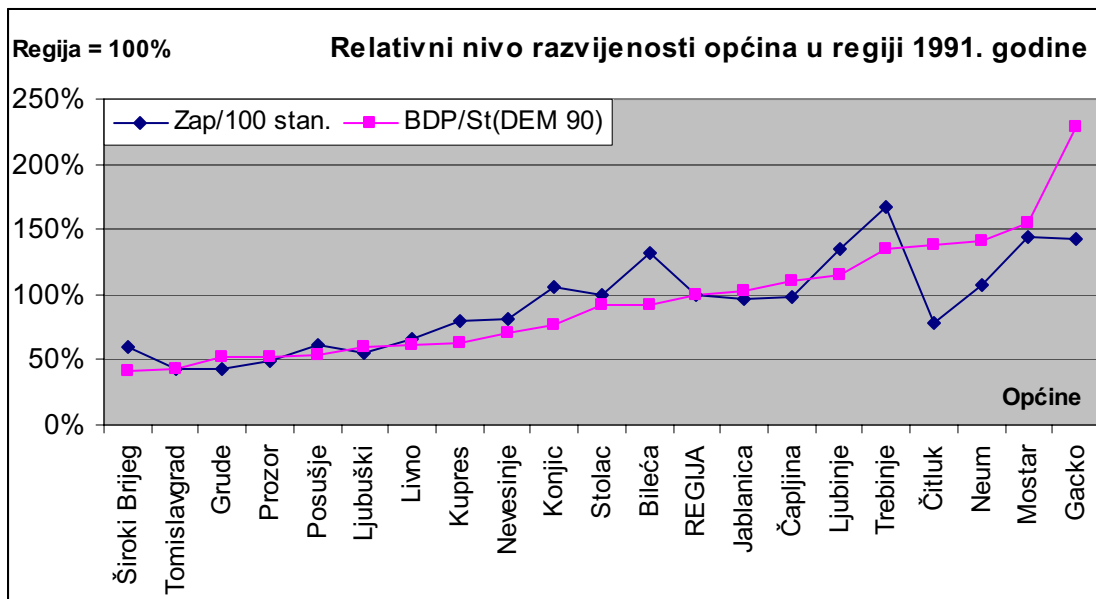
¹⁾konvertirano, kurs 7YUD=1DEM

Tabela 6.2: POKAZATELJI RAZVIJENOSTI OPĆINA

Općina	Apsolutni nivo razvijenosti		Relativni nivo razvijenosti (Regija=1,00)	
	Zap/100 stan.	BDP/St(DEM)	Zap/100 stan.	BDP/St (DEM 90)
Čapljina	20,7	4461	98,0%	110,1%
Čitluk	16,6	5588	78,5%	137,9%
Jablanica	20,5	4144	96,9%	102,2%
Konjic	22,4	3092	106,1%	76,3%
Mostar	30,4	6299	143,8%	155,4%
Neum	22,7	5721	107,6%	141,2%
Prozor	10,4	2118	49,2%	52,3%
Stolac	21,0	3715	99,5%	91,7%
HNK/ŽHN	24,6	4948	116,4%	122,1%
Grude	9,0	2094	42,6%	51,7%
Ljubuški	11,6	2436	55,1%	60,1%
Posušje	12,8	2161	60,8%	53,3%
Široki Brijeg	12,7	1682	60,1%	41,5%
ZHK/ŽZH	11,7	2090	55,4%	51,6%
Kupres	16,7	2576	79,1%	63,6%
Livno	14,0	2464	66,1%	60,8%
Tomislavgrad	8,9	1750	42,2%	43,2%
KHB/ŽHB	12,4	2211	58,7%	54,5%
Bileća	27,8	3727	131,6%	92,0%
Gacko	30,2	9246	143,1%	228,1%
Ljubinje	28,5	4660	135,1%	115,0%
Nevesinje	17,2	2862	81,2%	70,6%
Trebinje	35,4	5494	167,9%	135,6%
OPĆINE U RS	29,3	5162	138,9%	127,4%
REGIJA, PRIBLIŽNO	21,1	4053	100,0%	100,0%

Iz podataka prezentiranih u gornjim tabelama dobija se orijentaciona predstava o relativnoj razvijenosti općina (u odnosu na prosjek u regiji) kao u narednom grafičkom prikazu.⁵

⁵ U prikaz nisu unesene općine Ravno i Istočni Mostar, jer se za njih ne raspolaže podacima

10. Ljudski resursi i tržište rada

Stanje na tržištu rada u regiji nepovoljno je kao i u državi. Ratom su uništeni osnovni privredni kapaciteti u centralnom dijelu regije, a nakon rata izostala je revitalizacija na velikom dijelu tog prostora. Dokapitalizacijom tokom i nakon rata u zapadnim dijelovima ovo područje je učinjeno razvijenijim nego prije rata i razvijenijim od prosjeka u zemlji, ali taj razvoj nije mogao kompenzirati predratnu zaposlenost ni na tom prostoru niti uticati bitno na opću sliku zaposlenosti i nezaposlenosti u regiji.

U tabeli 7. dati su podaci o stanovništvu, zaposlenosti i nezaposlenosti te odgovarajućim stopama za općine i regiju. Iz njih se vidi da je broj registrovanih zaposlenih u regiji u periodu od 1991. do kraja 2002. godine smanjen sa 108,1 na 82,4 ili za 25,6 hiljada lica. Stopa registrovane zaposlenosti radnog kontingenta u posljednjoj godini iznosi 26,7%, a nezaposlenosti 14,7%. Stopa nezaposlenosti mjerena kriterijem Međunarodne organizacije rada znatno je veća i iznosi 35,6%⁶. Bilo koji od pokazatelja da uzmemo, podaci upućuju na krupne razlike po općinama. Stopa zaposlenosti radnog kontingenta varira u rasponu od 11% (Prozor) do 20% (Bileća), stopa nezaposlenosti istog – u rasponu od 8% (Neum) i 30% (Gacko), a ILO stopa nezaposlenosti u rasponu od 20% (Neum) do blizu 55% (Prozor).

U poređenju sa stanjem u Bosni i Hercegovini, stanje u regiji je relativno povoljnije. ILO stopa nezaposlenosti u zemlji premašuje 40% s tendencijom rasta (Tabela 8). Tamo se odvija dvostruko nepovoljno kretanje: broj zaposlenih pokazuje tendenciju smanjenja što je rezultat privatizacije, a broj nezaposlenih stalno raste, kao posljedica izostale razvojne strategije. Ukupna ponuda radne snage daleko premašuje ukupnu tražnju, a ravnotežu je moguće postići jedino uticajem na tražnju za radnom snagom. Stanje je teško kod gotovo svih starosnih grupa i kvalifikacija, jer prosječno vrijeme traganja za poslom iznosi oko tri godine. Navedena tendencija je prisutna i na području regije. Činjenica da je situacija u regiji nešto povoljnija predstavlja samo nijansu u svemu.

Tržište rada u regiji opterećeno je brojnim problemima. U takvim uslovima veoma je razvijeno neformalno tržište (tzv. «siva ekonomija»).

Evidentno je da mnogi zaposleni nisu registrovani. Razloga ovoj pojavi ima više, a neki su:

- autokratsko ponašanje većeg broja poslodavaca
- velika izdvajanja poreza i doprinosa po zaposlenom
- loše funkcioniranje državne uprave koja ne sankcionira rad na crno
- formalno, a ne suštinsko pridržavanje uzusa Zakona o radu
- nema asocijacija zaposlenih osoba koje bi skrbile o njihovim pravima
- pogrešno tumačenje pojma poduzetništva
- neadekvatna i nestimulativna zakonska regulativa itd.

Brojke dokazuju postojanje rada na crno, neažurne evidencije i potrebe za pravilnim tretmanom ovog pitanja. Zaposlenici institucija i organizacija međunarodnih organizacija, zaposleni u drugim državama, predstavništvima stranih tvrtki i neprijavljenim poslovnim subjektima, kategorija radnika na čekanju, samo su neke od kategorija zaposlenih kojima nije pravilno određen status. Primarna je zadaća svih povećanje discipline u ovom segmentu društvenog života što će rezultirati utvrđivanjem realne slike na tržištu rada.

⁶ Indikator ILO-a ima broj nezaposlenih u brojniku, a zbir zaposlenih i nezaposlenih u nazivniku. Kriterij koji se primjenjuje u EU ima u brojniku – broj nezaposlenih, a u nazivniku broj stanovnika u radnoj dobi i po definiciji je manji od ILO pokazatelja.

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA
Ekonomska regija Hercegovina

Tabela 7: Ranglista - zaposlenost i nezaposlenost u općinama REDAH-a, stanje u 2002.godini

Izvori:	1. Za općine u FBiH: Zavod za statistiku FBiH, Statistički podaci o privrednim/gospodarskim i drugim kretanjima, 3/2003, Sarajevo 2. Za broj zaposlenih i nezaposlenih lica u FBiH: Zavod za statistiku FBiH: Statistički podaci o privrednim i drugim kretanjima u FBiH po kantonima 3. Za općine u RS: Podaci iz općina, dobijeni na zahtjev.						
Općine	Broj stanovnika		Registrovani		Učešće u radnom kontingentu		ILO stopa nezaposlenosti
	Svega	Radni kontingent	broj zaposlenih ^{3), 4)}	broj nezaposlenih ^{3), 4)}	broja registrovanih zaposlenih	broja registrovanih nezaposlenih	
Neum ⁵⁾	4795	3274	1038	257	31,70%	7,85%	19,85%
Trebinje ²⁾	36000	25200	8504	2321	33,75%	9,21%	21,44%
Ljubinje ²⁾	5000	3350	900	300	26,87%	8,96%	25,00%
Ljubuški ⁵⁾	22099	14801	3681	1273	24,87%	8,60%	25,70%
Čitluk ⁵⁾	16370	11077	2965	1061	26,77%	9,58%	26,35%
Kupres ⁵⁾	3012	1895	693	312	36,57%	16,46%	31,04%
Čapljina ⁵⁾	19414	13566	3330	1574	24,55%	11,60%	32,10%
Posušje ⁵⁾	16084	10835	2241	1071	20,68%	9,88%	32,34%
Mostar ⁵⁾	105357	73038	25804	13113	35,33%	17,95%	33,69%
REDAH	451897	309150,8	82441	45488	26,67%	14,71%	35,56%
Jablanica ⁵⁾	13047	8730	2135	1185	24,46%	13,57%	35,69%
Konjic ⁵⁾	29908	21149	4652	2882	22,00%	13,63%	38,25%
Livno ⁵⁾	32505	24576	4604	2906	18,73%	11,82%	38,70%
Široki Brijeg ⁵⁾	29852	20868	4637	2938	22,22%	14,08%	38,79%
Bileća ²⁾	14591	8463	3300	2215	38,99%	26,17%	40,16%
Grude ⁵⁾	13361	8543	2678	1839	31,35%	21,53%	40,71%
Gacko	11500	7705	2800	2300	36,34%	29,85%	45,10%
Stolac ⁵⁾	9881	7178	1065	915	14,84%	12,75%	46,21%
Nevesinje ¹⁾	18280	9365	2898	2527	30,95%	26,98%	46,58%
Tomislavgrad ⁵⁾	27754	20005	2776	2488	13,88%	12,44%	47,26%
Berkovići ²⁾	4000	2200	350	418	15,91%	19,00%	54,43%
Prozor ⁵⁾	17221	12085	1333	1593	11,03%	13,18%	54,44%
Ravno ^{5), 6)}	1866	1248	57	...	4,57%	...	...

Napomene: ¹⁾ Uključena općina Istočni Mostar; ²⁾ Broj stanovnika u radnom kontingentu – procjena; ³⁾ Podaci o registrovanim zaposlenim i nezaposlenim u RS dobijeni iz općinskih izvora; ⁴⁾ Broj zaposlenih i nezaposlenih općina Gacko i Ljubinje je provizoran, jer općine nisu dostavile podatke; ⁵⁾ Podaci o zaposlenim i nezaposlenim u općinama FBiH odnose se na stanje krajem aprila 2003.godine; ⁶⁾ Podaci o nezaposlenosti u općini Ravno iz 2001.godine.

Relativni nivo razvijenosti općina u 2002.godini, mjeren stopom zaposlenosti i nezaposlenosti radnog kontingenta i ILO kriterijem, vidljiv je iz naredne slike. Pri tome treba imati na umu da se radi o registrovanoj zaposlenosti i nezaposlenosti, te da su podaci o broju stanovnika preuzeti od općina (uz ostale napomene date u prethodnom tekstu).

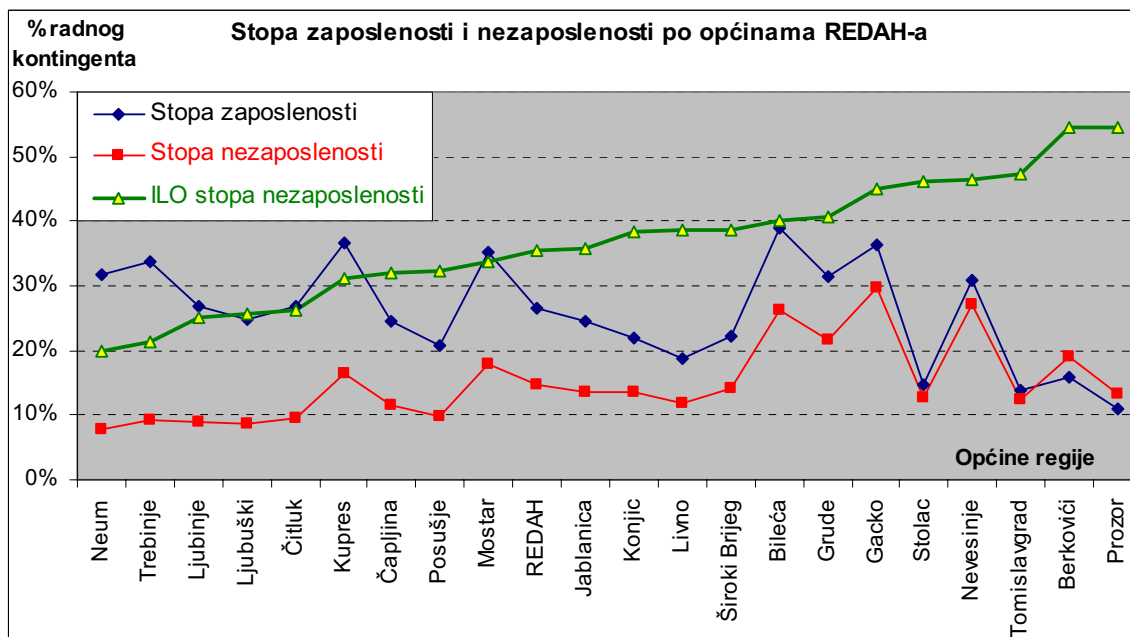
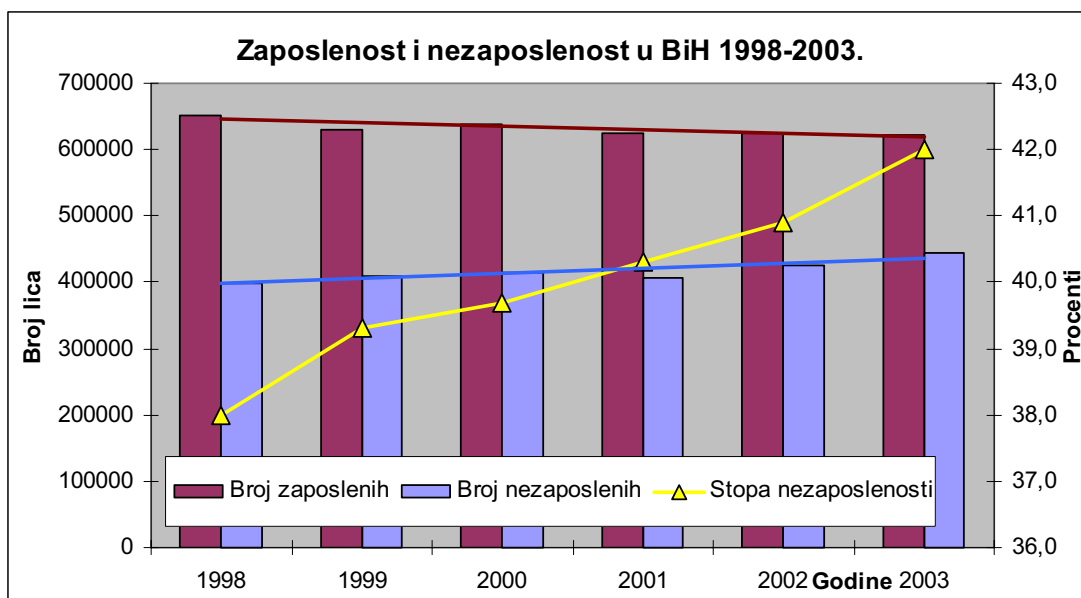

Tabela 8: Registrovani broj zaposlenih i nezaposlenih u BiH

Izvor: Centralna banka BiH: Bilten 4/2003, Tabela 09, Sarajevo

Godina	Mje-sec	Broj zaposlenih			Broj nezaposlenih			Stopa nezaposlenosti		
		FBiH	RS	BiH	FBiH	RS	BiH	FBiH	RS	BiH
1998	12	407047	244267	651314	256487	142009	398496	38,7	36,8	38,0
1999	12	410104	220786	630890	261793	147497	409290	39,0	40,0	39,3
2000	12	411305	227748	639053	261773	153264	415037	38,9	40,2	39,7
2001	12	405689	219954	625643	269004	137949	406953	39,9	38,5	40,3
2002	12	390201	234713	624914	290715	134990	425705	42,7	36,5	40,9
2003	12	387294	234685	621979	304830	138111	442941	44,0	37,0	42,0

ZAKLJUČAK

Regija Hercegovina locirana je na jugu i jugozapadu Bosne i Hercegovine. Ona je ekonomski dobro integrisana regija i sastoji se od 22 općine. Najveći ekonomski centar regije je Mostar. Drugi značajni privredni centri su Trebinje, Konjic, Jablanica, Livno i Široki Brijeg.

Prednosti regije su u njenoj blizini moru, prekrasnoj prirodi, pristupačnosti komercijalnim lukama, te u budućoj izgradnji evropskog autoputa.

Hercegovačka regija uživa srazmjerno stabilne klimatske uslove koji omogućavaju dugoročno planiranje i korištenje resursa.

Voda je ključni prirodni resurs budućnosti ove regije. To je najveći razvojni potencijal i razvojna snaga regije za proizvodnju hrane i energije, te snabdijevanje naselja i industrije.

Razvoj agroindustrijskog sektora temeljenog na plodnom tlu, broju sunčanih dana i kontrolisanoj upotrebi vode, te srazmjerno očuvanom okolišu čini se da pružaju mogućnost specifične proizvodnje hrane, ne samo za potrebe stanovništva regije, nego i šire.

U regiji postoje značajne rezerve minerala i ruda, ali je prisutna njihova nedovoljna geološka, rudarska, hemijskotehnološka i ekonomska istraženost.

Saobraćajna infrastruktura je najslabija karika u razvoju regije. Koridor 5-C možda je najvažnija srednjoročna investicija koja će doprinijeti boljem povezivanju regije s ostatkom svijeta.

Povoljan geopolitički položaj, dobro lociran aerodrom u Mostaru, 20 km razuđene obale, željeznička pruga koja povezuje regiju s evropskom mrežom samo su neke od prednosti koje ova regija pruža.

Energetski potencijal područja svrstava ovu regiju u najbogatije po stanovniku u Evropi. U dilemi između dva osnovna resursa - ugljena i vode, vjerovatno bi trebalo dati prioritet hidroenergiji. Ne treba gubiti iz vida solarnu i energiju vjetra, gdje je potreban transfer stranih znanja i iskustava.

Na prostoru regije djeluju tri univerziteta. Nužna je opća modernizacija obrazovnog sistema u skladu s evropskim standardima. Mogućnost poboljšanja leži i u usklađivanju dijapazona obrazovanja koje se nudi u skladu sa sadašnjim i budućim potrebama privrede u društvu.

Na području regije Hercegovina postoje ljudski i materijalni resursi koji omogućavaju njen razvoj. Stanovnici regije kao nosioci razvoja moraju biti podsticani da budu produktivni i poslovno orijentirani. Sve šanse za korištenjem prirodnih resursa na poslovan i odgovoran način trebaju biti razvijane i podsticane. Revitalizacija ekonomske aktivnosti u regiji, kao i u cijeloj BiH, od velike je važnosti za održivi razvoj i stabilnost zemlje kao i šire regije.

5. SWOT ANALIZA

Radna grupa, formirana specijalno u ovu svrhu, je početkom 2004. godine izvršila SWOT analizu regije Hercegovina. Radna se grupa sastojala iz predstavnika REDAH-a, općina, te profesora sa tri univerziteta i drugih partnera širom regije, a radila je uz upute stručnjaka EU RED projekta.

Tokom prva četiri mjeseca 2004. godine, održan je niz sastanaka, diskusija, 'brainstorming' sesija i radionica, nakon čega je radna grupa podijeljena na 8 podgrupa kako bi se izvršila analiza osam određenih sektora od ključnog ekonomskog značaja za regiju Hercegovina:

1. Industrija
2. SME (mala i srednja preduzeća)
3. Turizam
4. Poljoprivreda/Šumarstvo/Razvoj ruralnih područja
5. Obrazovanje, obrazovanje odraslih i razvoj ljudskih resursa
6. Energetika
7. Infrastruktura i komunikacije
8. Urbanizam i zaštita okruženja.

Radna grupa se fokusirala na različite aspekte razvoja. Njen se posao nije sastojao samo u snimanju stanja, utvrđivanju i analizi postojećih uvjeta u regiji, već je kao cilj imala i ukazati na pravace i mogućnosti za budući razvoj, te istaći prepreke sveukupnom procesu razvoja.

Kao rezultat sektorske SWOT analize, izrađena je integralna SWOT analiza, u kojoj su izloženi ključni faktori vanjskog i unutrašnjeg uticaja na razvoj ekonomske regije Hercegovina.

Regionalni potencijali

Zahvaljujući svojoj geo-strateškoj poziciji, regija ima relativno dobro razvijenu osnovnu ekonomsku infrastrukturu, što uključuje aerodrom u Mostaru koji ima povoljnu lokaciju, jednostavan pristup luci Ploče (Hrvatska), živopisan pejzaž uz ceste i željeznicu do Sarajeva, a također obuhvata i jedinu tačku u BiH koja izlazi na more u općini Neum. U regiji se nalaze tri sveučilišta, dva u Mostaru i jedno u Trebinju, koje je povezano sa Univerzitetom u Banja Luci.

Prije rata je u regiji poslovalo nekoliko velikih kompanija koje su upošljavale tisuće ljudi. Međutim, svega se par njih, koje danas rade smanjenim kapacitetom, pokazalo kao konkurentne i održive. Danas se najveća pažnja posvećuje novonastaloj generaciji dinamičnih malih i srednjih preduzeća, koja su, u velikom broju slučajeva, vezana sa poljoprivrednim sektorom, a koje se zasnivaju na proizvodnji malog obima. Inicijative podržane od strane donatora su u olakšale poslijeratni razvoj malih i srednjih preduzeća.

Važno je spomenuti i energetske sektor, koji se zasniva na regionalnoj mreži hidroelektrana, uglavnom duž rijeka Neretve i Trebišnjice.

Obim stranih ulaganja u regiju je i dalje ograničen, ali je ohrabrujuća činjenica da je, i kao takav, znatno doprinio poboljšanju nivoa zaposlenosti u regiji, kao i privrede uopće. Pored stranih ulaganja u Ledo Čitluk, Lasta Čapljina, Norfish Mostar, Nerfil Mostar i Uniline Grude, treba istaknuti da je i Carnex, preduzeće iz Srbije i Crne Gore, investiralo u Republici Srpskoj, odnosno u dioničko društvo za uzgoj peradi u Ljubinju. Neka od ovih preduzeća danas izvoze, što naglašava potrebu za bržom privatizacijom u slučajevima gdje se to još nije postiglo. Značajni industrijski i ekonomski potencijali ostaju 'zamrznuti' upravo radi odgađanja procesa privatizacije, što ozbiljno ugrožava regionalni ekonomski napredak i onemogućava daljnje zapošljavanje te šanse za nova mala i srednja preduzeća.

Glavni stubovi regionalne ekonomije ogledaju se u jakim stranama regije, a to su:

- **Izuzetno povoljna geo-strateška lokacija** - Hercegovina predstavlja sjecište dvaju komunikacijskih smjerova od regionalnog, državnog i međunarodnog značaja, koji određuju sadašnju i buduću poziciju regije u ovom dijelu Evrope. Regija graniči sa rastućim tržištima, a njena geografska pozicija osigurava dobre veze sa obalnim i kontinentalnim tržišnim destinacijama, što osigurava uvjete za brz i jeftin prevoz.
- **Obilje prirodnih resursa** zajedno sa **gospodarskom tradicijom u različitim sektorima** nudi komparativne prednosti razvoju agrokomplesa, kao i visok potencijal za razvoj turizma.
- **Proizvodnja energije** – Proizvodnja energije je na zadovoljavajućem nivou što dokazuje i činjenica da regija trenutno izvozi električnu energiju u susjedne zemlje;
- **Mogućnosti za multi-sektorski razvoj** zasnivaju se na raznovrsnosti koja karakterizira regiju, počevši od mediteranske do planinske klime, raznolikosti industrijskih potencijala, mineralnim resursima, tradiciji u različitim vrstama poljoprivredne proizvodnje, itd.
- **Rastuća stopa malih i srednjih preduzeća** i snažan poduzetnički duh predstavlja jedan od najvažnijih privrednih segmenata u regiji Hercegovina. Dostupna radna snaga s konkurentnom cijenom rada, kao i različiti prirodni resursi predstavljaju ključnu i obećavajuću snagu za mnoga razvojna usmjerenja, uključujući mala i srednja preduzeća.
- **Ekološka raznolikost** kao i čisto regionalno okruženje su osobine koje Hercegovinu čine prijatnom, zdravom lokacijom, prikladnom za razvoj eko-poljoprivrede, eko-turizma, eko-proizvodnju energije itd.

Problemi sa kojima se regija suočava

Problemi sa kojima se suočava ekonomski razvoj Hercegovine su kako slijedi:

Zastarjela tehnika i tehnologija postojećih proizvodnih kapaciteta, te, što je umnogome povezano sa navedenim, zastarjela organizacija i slab menadžment. Neodgovarajuće obrazovanje i nedostatak inicijativa vezanih za naučna istraživanja koči stvaranje novih tehnologija i novih proizvoda. Rezultat svega ovoga je slaba konkurentnost na tržištu, nedovoljna iskorištenost prirodnih resursa koji su na raspolaganju u regiji, mali broj

funkcionalnih industrijskih kapaciteta te visok procent nezaposlenosti radne snage koja je dostupna/obučena za rad u određenoj industrijskoj grani.

Neorganizirani poduzetnici - usljed različitih razloga, kao što su: nedostatak institucionalne podrške malim i srednjim preduzećima, nepovoljne kreditne linije i visoke kamate za ulagački kapital; loši rezultati ostvareni u procesu privatizacije. Većina postojećih malih i srednjih preduzeća u regiji Sarajevo bavi se trgovinom i pružanjem različitih usluga; svega 5 posto je proizvođačkog karaktera. Ovome je djelimično razlog nepostojanje velikih kompanija sa kojima bi se mala i srednja preduzeća mogla povezati (a što bi, s druge strane, vodilo ka njihovom međusobnom povezivanju) a djelimično i nepostojanje institucionalne podrške proizvodnom sektoru na svim nivoima BiH društva.

Nedovoljna iskorištenost ključnih regionalnih kapaciteta. Mnogi značajni pokazatelji naglašavaju velike potencijale za razvoj poljoprivredne proizvodnje u regiji Hercegovina. Problemi koji su uzrokovali da ovaj sektor ostane nedovoljno razvijen u poređenju sa raspoloživim kapacitetima u regiji uključuju slijedeće: znatne ratne štete; zastarjele tehnologije i neodgovarajuća obuka u poljoprivrednoj proizvodnji; suviše mala i nepovezana poljoprivredna dobra. Bespotreban i neopravdan uvoz poljoprivrednih proizvoda, kao i neprikladno regulisane carinske dadžbine su smanjile ionako limitirano unutrašnje tržište. Sve gore navedeno smanjuje šanse za razvoj poljoprivrede te ruralni razvoj općenito.

Turizam u regiji zaslužuje posebnu pažnju i pruža niz mogućnosti. Međutim, prisutan je i određeni broj slabosti koje se moraju otkloniti, ili barem reducirati: neadekvatna i nedovoljna turistička infrastruktura/kapaciteti; slaba promocija i marketinške aktivnosti; nedostatak adekvatno obučenog kadra. Negativni imidž koji je BiH stekla zbog rata, koji je dalje pojačan dobro poznatom činjenicom o postojanju minskih polja u mnogim turističkim i ekološkim oblastima, kao i nedostatak podsticajnih mjera za ulaganja u turizam, su među glavnim problemima sa kojima se suočava ovaj sektor.

Značajni energetski resursi u regiji Hercegovina su nedovoljno iskorišteni radi slijedećih razloga: zastarjela tehnologija; podjela na tri distributivna sustava po etničkoj liniji; loša organizacija oko upravljanja distribucijom električne energije; nepovoljna starosna i kvalifikaciona struktura radne snage; visoki troškovi izgradnje novih postrojenja. Nedostatak integralnog i planskog upravljanja vodnim resursima, ključnim prirodnim resursom u regiji, smanjuje mogućnosti za višestruka razvojna usmjerenja. Nedovoljna geološka, rudarska, hemijska, tehnološka i ekonomska istraživanja onemogućavaju sistematično i plansko korištenje raspoloživih mineralnih resursa.

Usljed općenito lošeg tehničkog kvaliteta puteva i željezničkih pruga u regiji, nedovoljnog javnog ili privatnog finansiranja za infrastrukturne projekte i niskog nivoa povezanosti sa međunarodnim transportnim linijama, saobraćajna infrastruktura regije Hercegovina ostaje nedovoljno razvijena. Nedostatak sveukupne, cjelovite, politike prostornog uređenja, zajedno sa niskim nivoom prostornog planiranja, ne samo u vezi sa infrastrukturom, već i sa drugim oblastima prostornog uređenja, potkopavaju moguće buduće izgleda za sistematski razvoj infrastrukture.

Sustav obrazovanja ne odgovara modernim zahtjevima. Slaba ekonomska i socijalna situacija, zajedno sa zastarjelom opremom i zastarjelim školskim programima, sprečavaju sticanje raznovrsnijeg i kvalitetnijeg obrazovanja. Ovo se naročito ogleda u

nedostatku programa stručnog usavršavanja i nerazvijenih šema za obrazovanje odraslih. Aktualni, tradicionalni sustav obrazovanja za djecu i omladinu provodi se na neorganiziran način, što rezultira visokom koncentracijom određenih specifičnih kadrovskih profila, a, s druge strane, nedostatkom ostalih, izuzetno potrebnih, profila.

U isto vrijeme, a što je često povezano sa gore navedenim problemima, može se reći da su **šanse** za razvoj regije Hercegovina brojne i raznovrsne.

- Bolja iskorištenost prirodnih resursa, revitalizacija postojećih proizvođačkih kapaciteta, korištenje i implementacija klaster proizvodnog modela (mala i srednja preduzeća uvezana u klastere oko industrijskih centara) pružaju realnu šansu za podsticanje ekonomskog razvoja i smanjenje nezaposlenosti.
- Postojeće i buduće proizvodne kapacitete je potrebno usmjeriti kako bi bili izvozno orijentisani, s tim da bi posebnu pažnju trebalo posvetiti onim sektorima koji imaju visoke tržišne potencijale. Ovim se pruža prilika za uvođenje programa supstitucije, kako bi se ograničila uvezana dobra i usluge.
- Prvenstveno usljed svoje geo-strateške pozicije, Hercegovina je uspostavila ekonomsku saradnju sa drugim regijama, kako u zemlji, tako i u inostranstvu. Iskorištavanjem mogućnosti daljnjeg jačanja ekonomskih odnosa sa susjednim zemljama i ostalim regijama, prilike za povećanje obima domaćih i stranih ulaganja postaju realne.
- Postojeća radna snaga je brojna, mlada i jeftina, pri čemu je lako moguće izvršiti njeno prilagođavanje i pre-zapošljavanje.
- Na svim nivoima BiH društva je porasla svijest o potrebi za uvođenjem i podrškom inovacijama te primjeni novih tehnologija, što uključuje informacione tehnologije u svim sferama procesa ekonomskog razvoja, naročito među poslovno orijentiranim akterima.

Sve gore navedeno, zajedno sa najavljenim reformama sistema obrazovanja, otvara mogućnosti da regija Hercegovina postane dio moderne evropske ekonomske zajednice.

Budući da su eksternog karaktera, **prijetnje** regionalnom razvoju je teško kontrolisati. Neke od njih, pod sadašnjim uvjetima, nije moguće kontrolirati. Ovo se, prvenstveno, odnosi na prijetnje koje prevazilaze regionalne granice i/ili one koje se odnose na zakonske ili administrativne prepreke koje nisu u domenu regionalnih interesnih grupa, a koje su npr.: sporo usvajanje i primjena podsticajnih zakona i propisa; nepostojanje institucija za podršku ekonomskom razvoju; slaba podrška ekonomskom razvoju od strane države; nedovoljan nivo svijesti o potrebama za cjelovitim upravljanjem regijom; odgađanje reformi, zastarjeli sistem obrazovanja-sve navedeno usporava proces EU integracija.

Međutim, pažljivim procesom planiranja te identifikacijom i korištenjem jakih potencijala koji su na raspolaganju u regiji, negativni efekti pojedinih prijetnji se mogu oslabiti ili eliminisati, kao što se može vidjeti iz slijedećih primjera:

- Nelojalna konkurencija uvezenih roba i proizvoda na lokalno tržište, može se smanjiti putem uvođenja programa supstitucije kako bi se ograničila uvezena roba i usluge, pružanjem podrške onim sektorima za koje se dokazalo da imaju tržišni potencijal (naročito ona koja su izvozno orijentisana) te kroz maksimalno iskorištavanje povoljnih lokacija u blizini rastućih tržišta (pristupačnost, niski troškovi logistike, itd.)
- Rastuća cijena industrijskih inputa može se držati pod kontrolom mobiliziranjem raspoložive radne snage koja ima iskustva u industrijskoj proizvodnji i nudi konkurentne cijene, putem aktiviranja optimalnog korištenja prirodnih i mineralnih resursa te raspoloživih energetske potencijala.
- Negativni efekti nedostatka poticajnih mjera kako bi se privukla strana i domaća ulaganja mogu se smanjiti promocijom regionalnih potencijala i kapaciteta kroz uspostavljanje jače ekonomske saradnje sa drugim regijama unutar i van BiH.
- Uvjeti za razvoj proizvodnog poduzetništva bi se mogli stvoriti, a broj proizvođačkih malih i srednjih preduzeća bi se mogao povećati korištenjem tradicije u različitim industrijama te uvođenjem modela uvezivanja proizvođača u klastere i to naročito onih koji su izvozno orijentirani.
- Tekuće zagađivanje tla bi se moglo spriječiti promocijom i jačanjem angažmana i posvećenosti zaštiti okruženja, u skladu sa međunarodnim konvencijama. Primjena novih, ekološki povoljnih, tehnologija u proizvodnji, kao i optimalna upotreba postojećih prirodnih resursa, omogućili bi razvoj širokog obima ekološki čistih procesa proizvodnje.

U kontekstu gore navedenog, ali naročito uzimajući u obzir prednosti i znatno neiskorištene potencijale regije, regija Hercegovina ima mogućnost da ostvari dobro izbalansiran regionalni ekonomski miks. Njeni strateški prioriteti moraju biti u onim oblastima koje kreiraju dodatno zapošljavanje, ubrzavaju proces privatizacije preostalih industrija koje su na kraju tog procesa, privlače daljnja strana ulaganja; prilagoditi sustav visokog obrazovanja kako bi ispunjavao potrebe buduće privrede; djelovati na održiv i efikasan način; maksimizirati infrastrukturne kapacitete. Ovim će se omogućiti da se regija suoči sa konkurentskim pritiskom koji će na pred nju postaviti buduće članstvo u EU.

6. IZAZOVI ZA REGIJU

Opis Regije ukazuje na postojanje određenih i jasnih prilika privlačnih za odabrana ulaganja, ali i na neophodnost iznalaženja načina i sredstava sa ciljem potpunog iskorištavanja njihovog potencijala. Opis također ukazuje na postojanje mnogih prepreka koje je neophodno prevazići da bi se istinski ojačala regionalna privreda u korist stanovništva i biznisa.

SWOT analiza je omogućila prepoznavanje komparativnih prednosti Regije i strateških pravaca koje je neophodno slijediti da bi se u potpunosti ispoljio potencijal Regije. Komparativne prednosti koje strategija za Hercegovačku regiju teži da iskoristi su slijedeće:

- njen geostrateški položaj;
- potencijal Regije za višesektorski razvoj izvozno orijentisane ekonomije koja je otvorena za strana ulaganja, kao i razvoj i unaprijeđenje infrastrukturnih kapaciteta koji su povezani sa evropskom infrastrukturnom mrežom;
- potencijal Regije za razvoj ljudskih resursa, razvoj i primjenu informacijskih i telekomunikacijskih tehnologija, kao i razvoj, uvođenje i korištenje inovativnih i novih tehnologija;
- potencijal Regije za razvoj ekološkog i ključnog turističkog sektora i razvoj cijelogodišnjeg turizma.

Uzimajući u obzir ove faktore i zaključke SEA i SWOT analiza, izazov za regiju Hercegovina nalazi se u iskorištavanju raznolikih potencijala širom cijele Regije na usklađen način. Najveći dio Regije ima mediteransku klimu, prednosti koje ispunjavaju preduslove za proizvodnju i izvoz specifičnih poljoprivrednih proizvoda za kojim postoji velika potražnja na tržištu EU, kao i prednosti za razvoj brojnih turističkih sektora.

Blaga klima i dobar geostrateški položaj pružaju mogućnost upotrebe Mostarskog aerodroma, koji bi se trebao koristiti kao alternativa Sarajevskom aerodromu u zimskom periodu, kao i za ljetni turizam za turiste i hodočasnike koji dolaze u BiH, te za turiste koji dolaze na dijelove Hrvatskog primorja koji su bliže Mostaru nego drugim aerodromima u Hrvatskoj. Područja sa prirodnim ljepotama, kulturnim naslijeđem i planinama, pružaju prilike za razvoj zimskog, avanturističkog, ruralnog i kulturnog turizma.

Drugi izazov za Hercegovačku regiju sastojat će se u širenju preduzetničkog duha, koji je posebno prisutan u zapadnom dijelu, na sve dijelove regije, stavljajući naglasak na podršku razvoju proizvodnih malih i srednjih kompanija (SME-a).

Optimalno iskorištavanje vodnih potencijala, te istraživanje i kasnije korištenje izvora mineralne vode, mnogostruko bi doprinijelo ekonomskom razvoju Regije.

Razvoj ljudskih resursa treba prvenstveno postići kroz uvođenje komplementarnog obrazovanja u strukama koje su tražene na tržištu rada, te putem uvođenja stalnog obrazovanja u polju novih tehnologija.

Ova sažeta procjena komparativnih prednosti i strateških pravaca nastala je tokom radnih sjednica za izradu Strategije, i predstavlja usaglašene poglede svih učesnika. Ti pogledi usmjereni su ka koracima koje je neophodno napraviti sa ciljem uklanjanja svih prepreka ekonomskom rastu i razvoju. Da bi se pronašla rješenja identifikovanih problema, potrebno je postaviti ciljeve, prepoznati prioritete i odrediti mjere i prioritete koji će zajedno pomoći lakšem odgovaranju na izazove sa kojima se suočava Hercegovačka ekonomska regija.

DIO II	VIZIJA

VIZIJA

Na temelju analize postojećeg stanja, te na temelju usaglašenih razvojnih potencijala, Strategijom razvoja postavlja se i osigurava temelj za održivi ekonomski razvoj regije sljedećih 20 godina. Ina se temelji na viziji koju dijele svi koji su radili na njoj i koji su doprinijeli izradi strateškog plana.

Izjava o viziji regije Hercegovina

**Razvijena ekonomska regija u okvirima Europske unije,
sa razvijenim ljudskim resursima, očuvanim prirodnim ljepotama
i kulturnim naslijeđem, koji je čine prijatnom za život, ulaganje i posjete.**

U ovoj viziji Hercegovina se u budućnosti vidi kao regija sa dobro razvijenim partnerskim odnosima sa susjednim regijama unutar Bosne i Hercegovina kao i izvan nje, sa dobrop obrazovanom radnom snagom i sa zadovoljavajućom razinom zaposlenosti; regija koja će biti privlačna za domaća i strana ulaganja, prvenstveno zbog razvijenih ljudskih i privrednih esursa, snažnog poduzetničkog duha i fleksibilnih poslovnih djelatnosti.

Zahvaljujući svom izuzetnom geo-strateškom položaju, te postojanju bogatog kulturnog naslijeđa i prirodnih ljepota u ekološki zdravom okruženju, kao i sa postojanjem moderne

infrastrukture, informatičkih i telekomunikacionih tehnologija, Hercegovina će uživati sve veći ugled kao regija koja ugodna za živjeti u njoj, koju vrijedi posjetiti, u kojoj je ugodno raditi i obavljati posao.

Ova vizija regije temelji se na postizanju slijedećih vrijednosti (pretpostavki):

- * sektori poljoprivrede, turizma, energije i industrije međusobno povezani kroz suvremene zahtjeve ka izvozu orijentiranog tržišta;
- * razvijena tehnološka i inovativna privreda;
- * razvijena mala i srednja poduzeća;
- * razvijen snažan poduzetnički duh, te odgovarajuća poslovna fleksibilnost;
- * razvijen obrazovni sistem i podignuta visoka stopa zaposlenosti;
- * razvijeni ljudski resursi;
- * primijenjeni modeli proizvodnih klastera;
- * razvijena infrastruktura, a prirodni resursi optimalno iskorišteni;
- * razvijene informatičke i telekomunikacione tehnologije;
- * zaštićen zdrav okoliš, te postignut značajan ekološki razvoj;
- * razvijene maksimalne mogućnosti voda;
- * zaštićene i očuvane prirodne ljepote i kulturno naslijeđe;
- * postignut društveni dogovor putem snažne međusobne saradnje privatnog, vladinog i ne-vladinog sektora
- * postignuti partnerski odnosi sa susjednim regijama (i dalje).

Vodeći principi za implementaciju

Izvršavanje svih aktivnosti iz Strategije rukovodit će se na temelju sljedećih ključnih principa koji su horizontalni i koji će se primjenjivati u svim regionalnim strategijama BiH:

Lokalno vlasništvo - koliko god to bude moguće, lokalni djelatnici će se uključivati u izradu nacrti i implementiranje planova i politika za oživljavanje privrede.

Partnerstvo - stvaranje snažnog partnerstva koje uključuje javne organe, privatni sektor i lokalne NGO-e bit će jedan od ciljeva REDAH-a koji je nadzorni organ Strategije. Partnerstvo će se razvijati na lokalnoj razini, te na sub-regionalnoj i višim razinama sa vladinim agencijama i predstavničkim organima.

Unapređenje jednakih mogućnosti i uključivanja - niti jedna grupa ne bi se trebala isključiti iz blagodati regionalnog razvoja, a sve dijelove društva trebalo bi stimulirati da se uključe u regionalni razvoj. Strategija treba da promovira jednake mogućnosti u okvirima identificiranih prioriteta.

Unapređivanje kulturnih i tradicionalnih vrijednosti - blagodati kulturalnog pluralizma promovirat će se putem regionalnih razvojnih aktivnosti.

Pomirenje i društveni odnosi - u Strategiji se ne zanemaruje posljedica etničkih podjela i, gdje je god to moguće, Strategija će se njima baviti unutar konteksta šireg društvenog i privrednog razvoja. Također, u ovoj Strategiji posvetit će se dužna pažnja

poželjnosti unapređenja dobrih odnosa među osobama različitog religioznog uvjerenja, političkog mišljenja ili rasne grupe.

Trajan napor - ovom Strategijom nastojat će se provesti sve programe i projekte koji će uroditi trajnim ekonomskim i društvenim blagodatima.

Kvaliteta - potreba za postizanjem najviših standarda kvalitete bit će posebno naglašena u svim djelatnostima ove Strategije.

Integracija i koordinacija - aktivnosti ove Strategije bit će integrirani i u skladu sa ciljevima i svrhama drugih regionalnih, nacionalnih i europskih politika i programa.

Inovacija - razvoj i promoviranje novih načina za rješavanje potreba regije će se podsticati u svim aktivnostima ove Strategije.

UVOD

Tradicija planiranja regionalnog razvoja u svijetu, a posebno u Europi, započela je osamdesetih godina prošlog stoljeća i razvijala se i doživljavala evoluciju do današnjih dana. Taj koncept i proces regionalnog ekonomskog razvoja postao je vremenom standardni model kojeg su prihvatile mnoge zemlje, pa i one tranzicijske, pogotovu one koje su u procesu približavanja i pristupa EU. To se odnosi i na BiH, koja je takođe na tom putu.

Proces izrade strategije razvoja hercegovačke ekonomske regije je imao za cilj da trasira ekonomsku budućnost regije kroz usmjeren i ravnomjerno izbalansiran razvoj.

Sama strategija je rađena na transparentan način uz primjenu EU metodologije (opisane u poglavlju 3) koja se temelji na snažnom partnerstvu javnog i privatnog sektora i civilnog društva, te sudjelovanje svih značajnijih grupa u odlučivanju. Prisutnost inter-disciplinarnosti i potpora različitih aktera bila je jako važna radi otvaranja novih vidika i spoznaja i sinergije dopunskih efekata pojedinih mjera, jer su i faktori koji uvjetuju te procese simbioza različitih ciljeva i interesa.

Donošenje odluka o strateškim i prioritetnim ciljevima strategije se odvijalo kroz selekcijski proces između više opcija koji je trebao da rezultira u postizanju željene situacije.

U ovom slučaju, strateški ciljevi su određivani u nekoliko faza:

1. Identifikacija problema – prepoznavanje i dijagnosticiranje;
2. Razumijevanje komparativnih prednosti i strateških ciljeva;
3. Definiranje socio-ekonomske razvojne vizije regije Hercegovina;
4. Odabir ekonomskih razvojnih ciljeva regije do 2007. godine.

STRATEŠKI I PRIORITETNI CILJEVI I MJERE REGIJE HERCEGOVINA

Definiranje strateških ciljeva ekonomskog razvitka regije je bilo otežano činjenicom da je strategija rađena za period do 2007. godine, što je vrlo kratak vremenski okvir za njihovu realizaciju. U tom smislu, strateški ciljevi se oslanjaju na viziju koja je definirana za dvadesetogodišnji period.

Sljedeća tabela sadrži četiri strateška cilja koja su određena za regiju Hercegovina i odgovarajuće prioritetne ciljeve i mjere.

Drvo ciljeva regije Hercegovina

S.C.	Prioritetni ciljevi	Mjere
Razvijena i održiva privreda	Razvitak poljoprivrede	Razvoj specifičnih grana poljoprivrede
		Razvoj poljoprivredne infrastrukture
		Organizirano povezivanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača hrane radi promocije prodaje i povećanja izvoza
	Razvoj turizma	Promocija turizma
		Poboljšanje turističkih kapaciteta
		Razvijanje međuregionalnih veza za turističke aktivnosti
	Razvoj MSP sektora	Izgradnja poslovne infrastrukture za MSP
		Stvaranje povoljnog ambijenta za razvitak proizvodno orijentiranih malih i srednjih poduzeća-MSP
	Razvijen optimalni regionalni sistem upravljanja prirodnim resursima	Uspostava institucija za upravljanje prirodnim resursima
		Studije i analize o stanju i optimalnom korištenju prirodnih resursa
		Racionalno višenamjensko iskorištavanje vodnih resursa
	Podsticanje izvoza	Poboljšanje kvalitete proizvoda i njihovo usklađivanje sa EU standardima
		Razvitak novih proizvoda i povećanje postojeće konkurentnosti
		Povećan nivo stranih ulaganja
	Razvoj transportne infrastrukture	Poboljšanje regionalne cestovne infrastrukture, zračnog prometa, te željezničke mreže

Izgradnja institucionalne strukture za ekonomski razvoj regije i prostorno planiranje (sa ažuriranim dokumentacijom)	Uspostavljen institucionalni okvir za ekonomski razvoj regije i za međuregionalnu suradnju	Uspostava sistema za sakupljanje i razmjenu informacija na regionalnom nivou Izgradnja kapaciteta za uspostavu mreže između privatnog, NVO i javnog sektora
	Izgradjen adekvatan institucionalni okvir za povećanje životnog standarda	Jačanje institucionalnog okvira za zaštitu potrošača
	Postignuta interaktivna povezanost institucija za urbanističko/prostorno planiranje	Jačanje kapaciteta za urbanističko/prostorno planiranje
		Pružanje informatičko-tehnološke podrške za stvaranje jedinstvene prostorno-urbanističke dokumentacije
	Razvijeno i efikasno tržište rada	Pružanje podrške zapošljavanju i samozapošljavanju Usklađivanje struktura i sistema za obrazovanje i obuku sa potrebama tržišta rada
Razvijeni ljudski resursi i postignuta dobra stopa zaposlenosti	Razvijeno obrazovanje i komplementarno obučavanje	Uspostava struktura komplementarnog obrazovanja
	Razvijeni obrazovni kapaciteti za informacijske tehnologije, inovacije, transfer tehnologija i istraživanje i razvoj	Uvođenje informacijskih tehnologija i modela učenja na daljinu
		Permanentno educiranje za razvoj, transfer i primjenu inovacija i novih tehnologija
		Pružanje podrške za razvoj mladih talenata
Očuvan okoliš	Institucionalno jačanje sektora okoliša	Izgradnja institucionalnih kapaciteta za prostorno planiranje i monitoring
		Uspostavljanje sistema ekološke edukacije
	Poboljšanje kvalitete okoliša	Uvođenje EU eko standarda u proizvodni sektor
		Povećanje ekološke svijesti Uspostava sistema za plansko upravljanje otpadom

Strateški ciljevi za ekonomsku regiju Hercegovine su slijedeći:

1. Održiva privreda;
2. Izgrađena institucionalna struktura za ekonomski razvoj regije i ažurirana prostorno planska dokumentacija;
3. Razvijeni ljudski resursi i postignuta zadovoljavajuća stopa zaposlenosti; i
4. Očuvan okoliš.

Strateški cilj 1: Razvijena i održiva privreda

Stanje: Nivo proizvodnje i zaposlenosti iznosi oko 40% predratnog uz znatno izmijenjenu strukturu u kojoj dominiraju proizvodnja energije, trgovina, metalska i proizvodnja alata te turizam u dvije enklave. Uz izuzetak aluminija, saldo prometa s okruženjem je jako nepovoljan. Postoji znatan broj mikro i malih preduzeća koja se brzo gase zbog nedostatka tehničke i finansijske podrške razvoju. Realna stopa nezaposlenosti je blizu 40% i nešto je povoljnija od prosjeka u zemlji.

U poljoprivrednoj proizvodnji, za koju postoje značajni fizički resursi i komparativne prednosti, nedostaju ili nisu aktivni prerađivački kapaciteti kojima bi se osigurao stabilan plasman primarnih proizvoda i njihova finalizacija te plasman na šire tržište. Uz navedeno, u poljoprivrednim gazdinstvima dominira sitan posjed, ograničen prevaziđenim zakonskim propisima koji ne omogućavaju sistematsku proizvodnju za tržište niti pružaju minimum socijalne sigurnosti poljoprivrednim proizvođačima. Ne postoje ni institucije koje bi pružale tehničku pomoć opstanku stanovništva u ruralnim uslovima, kao što su mreže zadruga, poljoprivredno-veterinarskih usluga, centri za tržišne informacije, sistem osiguranja, finansijska podrška, informacijski sistem o stanju usjeva i plodova.

U proizvodnji energije, za koju područje raspolaže srazmjerno velikim resursima, stanje je, sa stanovništa iskorištenja instalisanog kapaciteta, povoljnije od prosjeka, u prvom redu zahvaljujući stranim donacijama koje su omogućile rehabilitaciju osnovnih hidroenergetskih kapaciteta na području. Učinci ove djelatnosti na razvoj područja su, ipak prilično skromni jer je sistem kapitalno intenzivan (slabe mogućnosti zapošljavanja), centralizovan (ne reinvestira se u područje) i ograničava mogućnosti korištenja voda u alternativne svrhe.

Kapaciteti u prerađivačkoj industriji, u najvećoj mjeri izgrađeni prije rata, predstavljali su privrednu i razvojnu kičmu, na koju se naslanjao sektor usluga. Pred rat proglašena državnim bez naknade, tokom rata su u znatnoj mjeri devastirana. Nedostatak finansijskih sredstava za poslijeratnu rehabilitaciju proizvodnje te spor i neadekvatan metod privatizacije učinili su da se proces dezinvestiranja na području odvija punom snagom.

Konfiguracija terena u regiji ne nudi velike razvojne mogućnosti za željeznice, srazmjerno mali prostor ne nudi snažniji razvoj vodenom i vazdušnom saobraćaju, pa je regija u najvećoj mjeri zavisna od razvijenosti drumskog/cestovnog saobraćaja. Mada je mreža ovih saobraćajnica načelno gusta, njihov kvalitet i brzina kretanja ni izdaleka ne zadovoljavaju potrebe, jer na ovom prostoru nema niti jednog dužnog metra pravih evropskih puteva. Pri tome, koridor 5C čija se izgradnja predviđa u bliskoj budućnosti, mada prolazi sredinom regije, ne nudi kvalitetno iskorištenje resursa u njoj. Do djelimičnog poboljšanja kvaliteta saobraćajnica doći će i izgradnjom Jadransko-jonske magistrale (ukoliko zahvati područje donje Hercegovine). Ali, stvarno otvaranje područja i njegovo povezivanje s ostatkom Evrope veoma je zavisno od promišljanja novih koridora u zemlji, u svjetlu evropske budućnosti Bosne i Hercegovine. U njoj regija koja je predmet analize čini preko jedne petine prostora, a u saobraćajnoj infrastrukturi je,

gledano sa stanovišta potrebnih investicija, u najnepovoljnijoj poziciji od svih regija u zemlji. Drugi elementi privredne infrastrukture nisu kritični.

Ozbiljan je nedostatak i u poslovnoj infrastrukturi. Lokalne i regionalne informacione veze između tzv. krupnih na jednoj strani i malih i srednjih preduzeća na drugoj rijetko su i veoma slabo razvijene. Nisu razvijene ni mreže saradnje malih i srednjih preduzeća u regiji, a tek su u povoju nevladine organizacije za tehničku podršku mikro, malom i srednjem biznisu. Ne postoji dovoljna institucionalna (finansijska i poreska) podrška preduzećima u nastajanju, a nema ni zadovoljavajućih informacija o mogućnostima investiranja na području. Ranije je pomenuto da je posebno nepovoljna situacija u ruralnim sredinama, u ovom pogledu.

Snage ove regije leže u njezinoj blizini moru i njezinoj predivnoj prirodi koja je lako dostupna. Ovo je rezultiralo razvojem industrije turizma, posebno tijekom ljetnih odmora (Neum), religioznog turizma (Medjugorje) i zimskih sportova (Kupres). Visoka koncentracija kulturnih i historijskih spomenika i mjesta, kombinirana sa bogatim tradicijama različitih religija (muslimanska i kršćanska) predstavljaju višestruke mogućnosti za razvoj turizma. Smanjenje privrednih aktivnosti tijekom posljednjeg desetljeća, kombinirano sa nedostatkom investicija u ovom sektoru, kao i sve slabija kvaliteta puteva rezultirali su padom vrijednosti smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta i objekata i reduciranjem granice za usluge na koje se turizam oslanja. Ponude nisu koordinirane, a mogućnost za razvoj promotivnih strategija/materijala je također vrlo slaba.

Scenarij: Sastoji se u iskorištenju razvojnih mogućnosti u oblastima:

1. *Poljoprivredi, šumarstvu i ruralnom razvoju.* Naglasak je na iskorištenju komparativnih prednosti, izgradnji sistema podrške ruralnom razvoju i izgradnji odgovarajućeg sistemskog (zakonskog) okvira za tržišno poslovanje i socijalnu sigurnost ruralnog stanovništva.
2. *Prerađivačkoj industriji i energetici.* Naglasak je na zaustavljanju procesa dezinvestiranja u prerađivačkoj industriji, kroz završetak procesa privatizacije i doinvestiranja u onaj dio postojećih kapaciteta koji imaju uslove za opstanak na tržištu. U energetici je potrebno sistemski riješiti pitanje korištenja voda (hidroenergija), ugljeva (zagađenje, rekultivacija prostora) i alternativnih izvora energije (energija vjetra i sunca, otpadna energija).
3. *Razvoju mikro, malog i srednjeg preduzetništva.* Naglasak je na izgradnji sistema zakonske, tehničke i finansijske podrške mikro (porodičnom), malom i srednjem poduzetništvu, sa ciljem da se olakša njihov proces etabliranja na tržištu.
4. *Unapređenje privredne i poslovne infrastrukture.* U privrednoj infrastrukturi potrebna je koncentracija napora na razvoju cestovnog saobraćaja izgradnjom evropskih puteva,. U tome je bitno, osim poznatih i očekivanih koridora, istražiti mogućnosti i opravdanost novih, najkraćih, veza s Briselom, na jednoj, i Grčkom i Turskom, na drugoj strani. Budući da su projekti ovakve vrste dugoročnog karaktera, moguće je, u periodu na koji se odnosi strategija, izvršiti prethodna istraživanja, u prvom koraku konferencijom o mogućim novim koridorima, a zatim studijom opravdanosti. Kasnije bi se, ovisno o rezultatu, razmatrao međudržavni sporazum zemalja Balkana. U prvoj fazi razvijat će se infrastruktura nacionalnih i lokalnih cesta i željeznice da bi se obezbijedila pristupačnost u regiji, kao i povećanje pokretljivosti ljudi i robe. U

poslovnoj infrastrukturi moguće je intenzivno raditi na razvoju mreže centara za tehničku, tehnološku, informacionu, finansijsku i drugu podršku mikro, malom i srednjem te biznisu u nastajanju.

5. *Razvoj turizma i zaštita prirodnog, kulturnog i historijskog naslijeđa.* Postojeće turističke enklave koje se već daju prepoznati u regiji trebalo bi poboljšati (kapaciteti i objekti smještaja, ishrane i rekreacije), a također bi trebalo podsticati i uvezivanje u mrežu turističkih ciljeva kako bi se poboljšali ekonomski rezultati u ovom sektoru.

Ovaj strateški cilj može se postići putem širokog raspona različitih mjera koje treba koordinirati na dosljedan način, što znači da svaka pojedinačna mjera treba da bude dio velike slike.

Da bi se ovaj strateški cilj postigao i da bi se riješili naznačeni problemi, treba poduzeti slijedeće korake:

- Razvoj poljoprivrede putem odgovarajuće poljoprivredne strukture, potpore i usredsređivanja na specifične poljoprivredne grane u industriji proizvodnje hrane;
- Razvoj turizma podržavanjem poboljšanja turističkih kapaciteta i unapređenjem turizma sa podrškom međuregionalnim turističkim mrežama;
- Razvoj industrije obrade sa naglaskom na jačanju sektora MSP sa odgovarajućom tehničkom i institucionalnom podrškom: poslovni inkubatori, i td;
- Uspostavljanje natjecateljskog poslovnog okruženja, izgradnja cjelokupne poslovne infrastrukture: finansijskog sektora, efikasne administracije, povoljnog sistema oporezivanja, razvijenih fondova, sektora poslovnih usluga, i td;
- Podsticanje razvoja poduzetništva u proizvodnom sektoru i razvoj odgovarajućeg okvira za podršku izvoznim aktivnostima;
- Usporavanje propadanja poljoprivrednog i šumskog tla i šumarstva uspostavljanjem institucija za rekultiviranje poljoprivrednih, napuštenih rudarskih i industrijskih područja;
- Analiza situacije u pogledu svih prirodnih resursa u cijeloj regiji i ocjena mogućnosti razvijanja vodenih resursa za više svrha.

Očekivani rezultati:

- Razvijena poljoprivreda i ruralno područje utemeljeni na industriji prerade hrane i na jakim međusobnim vezama između poljoprivrednih proizvođača, proizvođača hrane i tržišta;
- Turizam koji se razvija i promovira na objedinjen način;
- Razvijen sektor MSP;
- U potpunosti uspostavljena natjecateljska poslovna klima i poslovna infrastruktura;
- Potpuna slika postojećih prirodnih resursa i rješenja predložena za planiranu eksploataciju na sistematičan način.

Osnovni pokazatelji realizacije ciljeva su:

- Bruto/neto zaposlenost koja se kreira ili osigurava godišnje (broj i % ukupnih radnih mjesta);
- Povećan promet kompanija koje su primile finansijsku potporu nakon 3 godine;

- Povećanje dodane vrijednosti stvorene nakon 3 godine;
- Broj regionalnih poduzeća uključenih u iskazivanje pozitivnog restrukturiranja/privatizacije/rezultata sporednje proizvodnje nakon 3 godine;
- Broj kompanija koje su primile pomoć prilikom kupovine patenata, dozvola/licenci, ili koje su uključene u projekte suradnje na godišnjoj osnovi;
- Povećanje proizvodnje na farmama koje su primile pomoć (do/godina) nakon jedne godine.

Prioritetni ciljevi proizilaze iz strateškog cilja na način da se prioritet da onim aktivnostima koje bi trebalo poduzeti u vremenskom okviru od sedam godina. Sa tog stanovišta svi prioritetni ciljevi predstavljaju neizbježive korake u procesu realizacije strateškog cilja. Svaki prioritetni cilj se fokusira na grupu međusobno povezanih problema, tako da je veoma značajno koordinirati proces realizacije svih prioritetnih ciljeva. Postizanje svih prioritetnih ciljeva jeste "sine qua non" uvjet u postizanju strateškog cilja.

Posebice, ovaj strateški cilj je središnji cilj zbog činjenice da će ovaj cilj s jedne strane generirati posao i stimulirati privredu regije, a s druge strane će doprinijeti valorizaciji regionalnih prirodnih resursa i geostrateškog položaja, te će stvoriti osnovu za povećanje razine i kvalitete zapošljavanja.

Za postizanje ovog strateškog cilja možemo identificirati sljedeći niz **prioritetnih ciljeva**:

1. **Razvitak poljoprivrede;**
2. **Razvoj turizma;**
3. **Razvoj MSP sektora;**
4. **Razvojen optimalni regionalni sustav upravljanja prirodnim resursima;**
5. **Razvoj transportne infrastrukture.**

1.1 Prioritetni cilj: Razvitak poljoprivrede

Uvodna napomena: Naslov prioritetnog cilja odražava razvojnu oblast od najvećeg prioriteta, ali – s razvojnog stanovišta - ne čini cjelinu. Primarna poljoprivredna (ratarska, voćarska i stočarska) proizvodnja odvija se uglavnom na privatnom posjedu, u najvećoj mjeri u ruralnom ambijentu, a korištenje zemljišta podrazumijeva i šumsko zemljište i plodove s njega (uključujući šume). Zbog navedenog će, u nastavku, sve tri oblasti biti razmatrane kao cjelina.

Stanje: Regija, u poljoprivrednom smislu, predstavlja⁷ raznolik prirodni ambijent u kojem su zastupljeni različiti sastavi tla i vrlo različita upotrebna vrijednost zemljišta. Njena zajednička karakteristika je u bogatstvu sunca i voda, tradiciji u proizvodnji i spremnosti ljudi da se nastave baviti poljoprivrednom proizvodnjom. U prirodno-okolišnom smislu,

⁷ Ocjena stanja u velikoj mjeri se podudara sa stanjem u Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Odatle je preuzet i scenarij razvoja. (Vidjeti «Strategija razvoja poljoprivrede HNK, 2004-2010.» Mostar 2004.).

južni i središnji dijelovi regije s dugim i sunčanim ljetima, ranije uređenim i budućim (potencijalnim) hidromelioracijama predstavljaju područje izvanrednih poljoprivrednih potencijala. U tri decenije predratnog razvoja je u ovom sektoru tradicionalna mediteranska proizvodnja, u (tada) društvenom i privatnom vlasništvu, bila vertikalno integrisana u Hepok, kasnije APRO «Hercegovina» u okviru kojih su ostvarivani vrlo visoki proizvodni efekti. Sjeverniji dijelovi, s klasičnom (u osnovi brdskom i brdsko-planinskom) proizvodnjom identični su onima u kontinentalnom ostatku BiH, karakterističnim po tome što su stalno korišteni ispod svojih mogućnosti. Proizvodnja na privatnim poljoprivrednim gazdinstvima je ovdje zaostajala za 2,6 do 10,2 puta u odnosu na istu u zapadnoj Evropi. Rat je gotovo u cjelosti uništio stočni fond, pa proizvodnja hrane životinjskog porijekla bilježi nove početke.

Nakon rata slika je bitno izmijenjena. Struktura proizvodnje, osim u dijelu koji je privatizovan i prepušten poduzetništvu, ne zadovoljava ni izdaleka. I u vertikalnoj povezanosti postoje brojne praznine, zbog ratom razorenih a privatizacijom dokrajčenih proizvodnih kapaciteta Hepoka. Usamljeni primjeri prerađivačkih kapaciteta uglavnom počivaju na privatizaciji i zakupu državnih preduzeća.

Druga bitna karakteristika je trajan gubitak poljoprivrednog zemljišta, intenzivan prije rata (izgradnja naselja i saobraćajnica, hidroakumulacije), nastavljen nakon rata napuštanjem sela i nekontrolisanom gradnjom, stvaranjem nekontrolisanih deponija MSPća, napuštanjem majdana i rudišta. Nekontrolisana sječa šuma (sjeverni dijelovi regije) prijeti erozijom tla i pretvaranjem u goleti. Vodoprivredna djelatnost je u suštini ukinuta, pa se ni vođeni tokovi i bujice ne regulišu. Istorija devastacije šuma ovdje se ponavlja i širi na sjever.

Slijedeća karakteristika stanja u poljoprivredi, u cijeloj zemlji, je dualnost vlasništva na zemljištu. U privatnoj svojini pravo vlasništva je, u ranijem sistemu, bilo ograničeno maksimumom, a u društvenom (državnom) to ograničenje nije postojalo. Iz te dualnosti proisteklo je okrupnjavanje poljoprivrednog posjeda u društvenom (državnom) i usitnjavanje u privatnom sektoru. To pravno rješenje omogućilo je razvoj društvenih poljoprivrednih gazdinstava i njihovo pretvaranje u krupne tržišne subjekte (uključujući Hepok) na jednoj strani i sputavalo razvoj privatnih gazdinstava u bilo kakve tržišno održive subjekte. To je, uz sistem naslijeđa koji prirodno vodi usitnjavanju posjeda, sa svoje strane uticalo na napuštanje sela i migracije ka gradovima. Uz navedeno, ruralna područja zahvaćena ratom ne uspijevaju rekonstruisati proizvodnju i naseljenost. Ne upuštajući se u razloge za to, znatan broj naselja raspolaže manjim ljudskim potencijalom nego prije rata, a neka među njima biće izbrisana iz karte naseljenih mjesta zbog teških opštih uslova za opstanak.

Scenarij: Poljoprivreda i na njoj razvijen agrokompkes su, nakon turizma, najsloženije privredne djelatnosti u razvojnom i u smislu opstanka stanovništva na prostoru regije. Uspješnost tog razvoja zavisi od faktora koji se nalaze na prostoru, ali i od uređenja sistema na nivou države. Četiri su ključne oblasti koje treba urediti da bi se podržao opstanak stanovništva u ruralnim uslovima:

1. Izmjena propisa o vlasništvu i socijalnoj sigurnosti poljoprivrednog stanovništva. Poljoprivredno gazdinstvo, zakonom, treba tretirati kao specifično preduzeće. Kad raspolaže vlasništvom na nekom minimalnom posjedu, koji omogućava tržišnu proizvodnju, ono treba da je subjekt uobičajene podrške ruralnoj

- proizvodnji. Ako ne raspolaže minimalnim posjedom, mora biti subjekt posebne (socijalne) podrške, za onoliko koliko mu nedostaje da bi opstalo u datim uslovima. Opterećenje budžeta će u ovom slučaju biti znatno manje nego u slučaju kad je cijelo domaćinstvo socijalni zavisnik. Zemljišni maksimum kao mjeru treba ukinuti, a stimulirati okrupnjavanje posjeda. O tome postoje dobra iskustva u razvijenim tržišnim zemljama i potrebno ih je, uz odgovarajuću adaptaciju – primijeniti.
2. Promovirati koncept višenamjenskog korištenja voda. Obilje vode u regiji, omogućava njeno višenamjensko korištenje, ali je potrebno napraviti odgovarajuću strategiju njenog korištenja. Prioritet bi, ovdje, bio njeno korištenje u poljoprivredne svrhe, zatim za potrebe stanovništva i, na kraju, za energetske svrhe. Na mnogim područjima regije moguće je izgraditi višenamjenske akumulacije, kojima bi se voda zadržala izvjesno vrijeme, koristila i, nezagađena, puštala na korištenje nizvodnim korisnicima. Cijeni se da je moguće na ovaj način osigurati navodnjavanje približno 1/3 poljoprivrednog zemljišta. Na nekim od područja biće potrebna kombinacija postisnih cjevovoda, za izbacivanje vode na određene kote (napr., Podveležje, Dubrave,...) i akumulacija, za koje je potrebno koncesijama regulisati pravo korištenja voda i izgradnje regionalnih vodovoda.
 3. Urbanizacija ruralnih naselja i izgradnja institucija za podršku ruralnom razvoju. Mnogim ruralnim naseljima nedostaju kvalitetne saobraćajnice, vodovodi, kanalizacija i telekomunikacije. Kod razvoja ruralnog područja u obzir treba uzeti poboljšanje saobraćajne infrastrukture koja će osigurati dobru povezanost sa urbanim naseljima i mogućim tržištima. Na ovaj problem ćemo se vratiti u Prioritetnim Ciljevima 1.6. U podršci ruralnom razvoju potrebno je afirmisati zadrugarstvo, izgraditi sistem osiguranja od poljoprivrednih šteta, razviti mrežu finansijskih institucija za podršku tom razvoju, instalirati GIS centre za informisanje o stanju usjeva i nasada, razviti sistem tržišnih informacija o cijenama, otkupljivačima poljoprivredno-šumskih proizvoda, i – na kraju, ali nikako manje važno – povezati s institucijama za certifikaciju proizvoda i za savjetodavne usluge. Ni u ovoj regiji, naime, neće biti moguće iznositi na tržište proizvode bez odgovarajućeg sertifikata, a izvoziti posebno. Ovo je posebno važno ako se ima na umu da se radi o području koje, po svemu, može biti krupan proizvođač organske hrane.
 4. Rehabilitacija prerađivačkih kapaciteta koji imaju tržišne uslove za opstanak i razvoj novih. Individualna proizvodnja ne može opstati ako se poljoprivredni (tržišni) viškovi neće prerađivati. Ovdje nije potrebno posebno obrazloženje, ali opštine područja mogu mnogo učiniti na stimulaciji investicija. Opštine bi, ustvari, trebalo da razviju službe investicionog marketinga koje bi se starale o privlačenju investicija te predlagale nadležnim organima sistem stimulacija za otvaranje novih radnih mjesta.
 5. Razvoj kvalificiranih ljudskih resursa u poljoprivredi. Osiguranje uslova za one koji žive u ruralnim područjima da završe dopunske oblike obrazovanja što će im osigurati adekvatne vještine i znanja za efikasno vođenje farmi, kao i za privatne poslovne inicijative. Na ovaj način smanjit će se rizik od migracija ka urbanim naseljima, kao i od napuštanja sela. Ovo će se povezati sa ciljevima Strateškog Cilja 3 kojim će se pripremiti podloga za integrirani sistem upravljanja ljudskim resursima.

Očekivani rezultati: Promjene prikazane scenarijem nužne su ali ih nije moguće u cjelini ostvariti u kratkom roku.

Sistemska rješenja prikazana u tački 1 će se ostvariti kad se postigne konsenzus o potrebi izgradnje kvalitetnog pravnog okruženja vezanog za ruralne sredine i socijalne sigurnosti svih građana na nivou države. Trebalo bi održati regionalnu konferenciju o putevima i metodama uređenja sistema vlasništva i socijalne sigurnosti seoskog stanovništva. Ključni akteri u regiji odgovorni za ruralno područje bili bi pozvani da sudjeluju u procesu planiranja i odobrenja regionalne strategije za ruralni razvoj.

Strategija za višestruko korištenje vode bit će rezultat implementacije Mjere 1.4.3. Iz ovoga bi mogle proisteći općinske studije za ovu istu svrhu, za koje će trebati dodatni period od jedne ili dvije godine, a koji će biti izvan perioda kojeg obuhvata regionalna strategija.

Ono što je moguće učiniti u roku od 3 godine je da se osmisle pilot projekti podrške ruralnom razvoju na 3-5 lokacija, i da se za iste (u istom roku) urade urbanistička rješenja i odgovarajuće fizibiliti studije kojima bi se odgovorilo, pored ostalog, na pitanje finansiranja cijelog procesa. U narednim koracima moguća je diseminacija iskustva i širenje procesa urbanizacije seoskih naselja na području regije. Rezultat bi, ovdje trebalo da bude: etablirano 3-5 centara za ruralni razvoj i izrađena urbanistička dokumentacija

Rehabilitacija i izgradnja novih prerađivačkih kapaciteta je paralelan i komplementaran proces kojemu mogu doprinijeti dovršetak privatizacije, na jednoj strani, i investicioni marketing u opštinama, na drugoj. Rezultat bi trebalo da budu aktivirani tržišno opravdani prerađivački kapaciteti i izgrađen jedan broj novih.

Rezultati:

- Regionalna strategija za ruralni razvoj isplanirana i dogovorena na regionalnoj razini;
- Poljoprivreda postaje jednom od vodećih industrijskih grana u regiji;
- Poboljšana kvaliteta i raznolikost poljoprivredne proizvodnje;
- Poboljšane tehničke i upravljačke vještine samozaposlenih farmara;
- Poboljšana infrastruktura za poljoprivrednu proizvodnju;
- Poboljšana industrija prerade hrane;
- Povećanje zaposlenosti i samozaposlenosti;
- Smanjenje uvoza prehrambenih proizvoda.

Pokazatelji:

- Dodatna vrijednost na farmama/gazdinstvima koja su primila pomoć nakon jedne godine;
- Broj različitih poljoprivrednih klastera;
- Broj poduzeća za preradu hrane;
- Bruto/neto zaposlenost koja će se kreirati ili osigurati nakon 3 godine (broj i % ukupnih radnih mjesta);
- Broj poduzeća osnovanih u ruralnom području.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Razvoj specifičnih grana poljoprivrede;*

- *Razvoj poljoprivredne strukture;*
- *Organizirano povezivanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača hrane radi promocije prodaje i povećanje izvoza.*

1.1.1. Mjera : Razvoj specifičnih grana poljoprivrede

Stanje: Sve provedene analize, kao i ranije ostvareni proizvodni rezultati pokazuju da regija Hercegovina ima vrlo povoljne prirodne i ekonomske resurse i velike mogućnosti razvoja poljoprivrednog kompleksa - uglavnom tradicionalnih poljoprivrednih kultura kao i specifičnih grana poljoprivrede. Topla klima, osunčanost, plodno tlo, neiscrpne količine kvalitetne vode za navodnjavanje, ljudski i radni potencijali omogućuju proizvodnju povrća, voća, grožđa, cvijeća izuzetne kvalitete i to u zimskom i ranoproljetnim rokovima, u periodima kada je potražnja za ovim proizvodima najviše izražena i kada se postižu najpovoljnije cijene. Analize pokazuju da su ove proizvodnje konkurentne na europskom tržištu zbog niskih troškova proizvodnje i troškova prijevoza naspram onima koje dolaze na europsko tržište iz udaljenih destinacija, a koje također imaju povoljnije prirodne uvjete (Izrael, Kenija, Južna Afrika, Srednja Amerika, i dr.) Proizvodnja ovih kultura koja je prije rata bila razvijena je danas i obimom i tehnološkim rješenjima na nivou koji ne koristi niti dio stvarnih mogućnosti. Pored toga postoji mogućnost razvoja i drugih specifičnih proizvoda počevši od aromatskog i ljekovitog bilja, proizvoda zdrave (organske) hrane, proizvodnje specifičnih agroruralnih proizvoda i drugo.

Scenarij: PRSP stavlja glavni naglasak na privredni razvoj sektora, što podrazumijeva aktiviranje prirodnih i ljudskih resursa, te otvaranje mogućnosti za smanjenje siromaštva na selu.

Prije svega je potrebno uspostaviti osnovne postavke za intenzivan razvoj agrokompleksa, kao što su: zakonski propisi, standardi i tehničke institucije koje zahtijeva međunarodno tržište, pitanja gospodarenja zemljištem, skladnog korištenja prirodnih resursa, pitanja financiranja obnove i razvoja poljoprivrede, te odgovarajuće distribucije poljoprivrednih prioriteta na pojedina područja regije (vezano za Mjeru 1.5.2.). Trebalo bi podsticati privatne inicijative za razvoj mreža i klastera da bi se ubrzano povećali privredni učinci i da bi se iskoristile savjetodavne službe na koordiniran način. Stoga je neophodno:

- Osnivanje centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu;
- Inventura vinograda na području Hercegovine;
- Unaprijeđenje vinogradarstva i proizvodnje vina u Hercegovini;
- Razvoj klastera proizvodnje organskih proizvoda;
- Razvoj klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda;
- Povezati MSP-e sa gazdinstvima slične proizvodne orijentacije (uzgajanje cvijeća, medicinskih aromatskih začinskih biljaka, sjemenja, i td.);
- Uspostaviti mrežu mini farmi za: ribogojstvo, ribnjake za pastrmke, školjke, uzgajanje gljiva, vinogradarske proizvode, mliječne proizvode, voće (bobičasto voće, breskve, kivi, smokve, šipke, šljive, kajsije, trešnje i višnje, jabuke, kruške, dunje, bademe, orahe, lješnjake, nektarine), puževe itd;
- Mreža mini i mikro voćarskih-vinogradarskih rasadnika;
- Iniciranje eksperimentalne farme za proizvođače duvana;

- Uspostavljanje klastera za proizvodnju mesa od peradi i za jaja;
- Uspostavljanje staklenika i odabirnih centara za uzgoj voća i povrća.

Očekivani rezultati:

- Poboljšana kvaliteta i raznolikost poljoprivredne proizvodnje;
- Poboljšana zaposlenost i samozaposlenost u ruralnom području;
- Povećanje kapaciteta za industriju prerade hrane;
- Smanjenje razine uvoza prehrambenih proizvoda.

Pokazatelji:

- % Kvalificiranih kompanija za proizvodnju organskih proizvoda;
- Stopa opstanka novo formiranih klastera nakon perioda od 18 mjeseci;
- Povećano dodatno kultivirano područje (struktura i % u odnosu na total);
- Porast broja samozaposlenih ljudi u poljoprivredi (% u odnosu na ukupan broj, kao i struktura muškaraca/žena);
- Dodatni kapacitet za gazdinstva koja primaju pomoć (do/godina).

1.1.2 Mjera: Razvoj poljoprivredne infrastrukture

Stanje: Poljoprivreda pruža velike razvojne mogućnosti za regiju Hercegovina.

Ona je u prijeratnom periodu značajno učestvovala u ukupnom gospodarstvu regije. U tom periodu bila je i vrlo razvijena poljoprivredna infrastruktura kako znanstveno-istraživačka, tako i tehničko-tehnička. Rat je praktično uništio najveći dio infrastrukture regije, a posebno u njenom najintenzivnijem dijelu doline rijeke Neretve. Danas postoje 3 školsko obrazovne ustanove (2 fakulteta i srednja škola) i jedna znanstveno-istraživačka (Agronomski institut), koji se zbog niskih izdvajanja za obrazovanje, znanstveni i istraživački rad praktično bori za goli opstanak. Većina tehničko-tehnološke infrastrukture je uništena.

Scenarij:

- Utemeljenje fondova za rekonstrukciju poljoprivredne strukture;
- Izgradnja modernih laboratorija, transfer centara za istraživačku tehnologiju;
- Utemeljenje novih centara za obučavanje u poljoprivredi;
- Izgradnja tržnica;
- Izgradnja centara za prijem i pakiranje;
- Izgradnja rashlađivača.

Projekti za koje se predviđa da će biti implementirani tijekom narednih 7 godina su:

- Centar za poljoprivredni i ruralni razvoj;
- Regionalni garancijski fond za poljoprivredu i šumarstvo;
- Razvoj sistema veleprodaje u cvjećarstvu;
- Izrada poljoprivredne karte regije;
- Uslužni centar za hercegovačke ekološke poljoprivredne proizvode;
- Centar za transfer tehnologije u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji;
- Mobilni savjetodavni centar za poljoprivrednike;
- Servisni centar za MSP-s i mini farme orijentirane ka uzgajanju cvijeća;
- Studija o mogućnostima razvoja zadugarstva;
- Izgradnja mreže sistema za navodnjavanje u regiji;

- Uslužni centar za uzgoj stoke;
- Uslužni centar za pčelarstvo.

Očekivani rezultati:

- Razvijena poslovna podrška službama u ruralnom području;
- Razvijeni kapaciteti za kontrolu, potvrdu i analizu kvalitete;
- Povećan kapacitet prijema i skladištenja;
- Povećana razina prodaje poljoprivrednih proizvoda;
- Poboljšana razina vještina i znanja zaposlenih u poljoprivrednom sektoru.

Pokazatelji:

- Izgrađeni ukupni skladišni kapaciteti;
- % Kompanija kvalificiranih za proizvodnju organskih proizvoda;
- Povećan broj samozaposlenih ljudi u poljoprivredi (% po ukupnom broju i strukturi muškarci/žene);
- Povećan promet na gazdinstvima koje primaju pomoć.

1.1.3. Mjera: Organizirano povezivanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača hrane radi promocije prodaje i povećanja izvoza

Stanje: Razmatranje postojeće slike uvezanosti tržišta i domaćih proizvođača u našoj regiji, dovodi nas do zaključka da je situacija nepovoljna. Regija Hercegovina pored proizvodnje primarnih poljoprivrednih proizvoda, koji se troše u svježem stanju ima i proizvodnju za prerađivačke kapacitete. Ta proizvodnja se može i znatno povećati i biti oslonac poljoprivrednim farmerima. U južnom dijelu regije je značajno zastupljena poljoprivredna proizvodnja, ali nije dobro organizirana i povezana sa tržištem. Taj segment funkcionira kao siva zona, čiji su nositelji nakupci. Razlozi za takvo stanje su višestruki i najviše štete tržištu i proizvođačima. Između ta dva nivoa ponude i potražnje ubacio se treći faktor, koji svojim monopolističkim posredovanjem značajno poskupljuje proizvod, a proizvođača drži u bezrazvojnoj poziciji.

Povezanost između poljoprivrednih proizvođača i prerađivača ostvarena je uglavnom u proizvodnji i preradi mlijeka, proizvodnji vina, te u manjem obimu u preradi žitarica. Također je slaba povezanost i između poljoprivrednih proizvođača kako u planiranju proizvodnje, izboru sorata tako i u plasmanu proizvoda. Jasno je da veliki prodajni lanci nužno traže povezanost proizvođača međusobno, a isto tako i proizvođača i prerađivača. Zajedničkim nastupom ne samo u izvozu već i kod prodaje na domaćem tržištu smanjuju se troškovi, a znatno povećavaju druge koristi. Neće biti napretka i razvoja u poljoprivredi ako se ne organizira takvo povezivanje. Danas je stanje na tom polju vrlo loše.

Scenarij: Potrebno je razviti moderan i efikasan način povezanosti proizvodnog sektora sa tržištem, prioritetno domaćim, a nakon te faze prići realizaciji povezivanja proizvođača sa izvoznim tržištem. S obzirom da Mostar kao središte regije ima najveće potencijale, u njemu bi bilo najprihvatljivije organizirati i formirati nove veletržnice i ostale institucije, odnosno centre kao spone između tržišta i proizvodnog sektora. To se može postići realizacijom sljedećih projekata:

- Razvoj klastera prerade poljoprivrednih proizvoda;
- Razvoj klastera sakupljanja i prerade aromatičnog i ljekovitog bilja i šumskih plodova;
- Razvoj klastera proizvodnje i prerade mlijeka, te prerade mliječnih proizvoda;
- Izgradnja mreže hladnjača za voće i povrće;
- Izgradnja tržnice cvijeća Mostar;
- Izgradnja tržnice povrća i voća Čapljina;
- Izgradnja mreže tržnica za livanjske proizvode od sira;
- Klasteri za meso i mesne proizvode;
- Mreža proizvođača konzerviranog i sušenog voća i povrća;
- Uspostavljanje mreže za MSP i mini farme za uzgoj povrća;
- Uspostavljanje vinskih cesta u regiji;
- Promoviranje poljoprivrednih programa u regiji;
- Organizacija sajma za predstavljanje i prodaju domaćih proizvoda.

Očekivani rezultati:

- Povećana proizvodnja za potrebe industrijske prerade;
- Unošenje raznolikosti u prehrambene proizvode sa naznakom "Proizvedeno u sunčanoj Hercegovini";
- Povećanje izvoza;
- Supstitucija uvoznih proizvoda;
- Porast investicija;
- Razvoj proizvoda tercijarne faze.

Pokazatelji:

- Pokrenuta nova istraživanja i otvoreni kapaciteti za transfer tehnologije;
- Povećan broj samozaposlenih ljudi u poljoprivredi (% po ukupnom broju i strukturi muškarci/žene);
- Povećan promet na gazdinstvima koje primaju pomoć.

1.2 Prioritetni cilj: Razvoj turizma

Stanje: Regija, nakon rata, i razorenosti privrede ne raspolaže industrijskim prerađivačkim kapacitetima koji bi služili kao snažniji oslonac za razvoj poslovnog turizma. U stacionarnom turizmu raspolaže Neumskom enklavom, koja je u osnovi destinacija ljetnog turizma, i Međugorjem, cjelogodišnjom destinacijom vjerskog hodočašća s prosječnim boravkom 4-5 dana po posjetiocu. Raspolaže i s nekoliko lokacija na kojima je moguće računati sa zimskim, u osnovi 2-3 dnevnim (vikend) boravkom domaćih i značajnim brojem stranih turista, pretežno iz Dalmacije.

Ono što može biti zanimljivo za turističku ponudu su sadržaji prirodnog i kulturnog naslijeđa, u osnovi pogodni za izletnički, sportsko-rekreacioni i, dijelom, seoski turizam. Osnovna karakteristika tih sadržaja je njihova raznovrsnost. Prirodno naslijeđe nudi se posjetama pećinama, kanjonima, prirodnim jezerima i akumulacijama i jedinstvenom panoramskom pogledu, sportovima (kajakaštvo, rafting, ronilaštvo, planinarenje i alpinizam, paraglajding, lov, ribolov) i dokolici. U kulturnom naslijeđu, osim posjeta objektima naslijeđa, nude se brojne tradicionalne manifestacije triju etničkih zajednica

koje mogu biti oslonjene na lokalno proizvedenu hranu s dugom tradicijom i noćenje u specifičnom ambijentu. Ovakvi sadržaji pogodni su za jedno do dvodnevni boravak turista, a zahtijevaju izvanrednu organizaciju, promociju, međusobnu i povezanost s destinacijama stacionarnog (ljetnog) turizma da bi se broj posjeta izveo na nivo koji bi turizam područja pretvorio u industriju.

Orijentisanost turističkih tokova u okruženju (sjever-jug) nudi se i razvoju tranzitnog turizma, koji u osnovi počiva na ugostiteljskim uslugama pruženim duž saobraćajnica u kratkim zadržavanjima za koja mora postojati vrlo jak razlog.

Slijedeći preduslov trajnoj orijentaciji na turizam u regiji je čist i očuvan okoliš (1) i proizvodnja organske hrane na tradicionalnim receptima uz osiguranje kvaliteta (2).

Scenarij: Zaštita okoliša i proizvodnja organske hrane obrađeni su u posebnim dijelovima Strateškog cilja 4 i prioritetnog cilja 1.1. Ovdje će fokus biti stavljen na turističku ponudu. Dugoročno gledano, područje će biti potpuno otvoreno za turizam tada kad se na njemu izgrade evropske saobraćajnice i novi koridori (vezano i za Prioritetni cilj 1.6). U roku od 5-7 godina moguće je deminirati prostore koji sprečavaju korištenje objekata ponude, izgraditi informacijski sistem o turističkoj ponudi, razviti turističku infrastrukturu, formirati mrežu institucija za podršku razvoju, razviti sistem edukacije osoblja koje se bavi pružanjem usluga i stimulisati ulaganja. Turističke vrijednosti od značaja za regiju i državu moguće je i potrebno zaštititi posebnim propisima.

Očekivani rezultati:

- Deminirana turistička područja u regiji;
- Izgrađen informacijski sistem o sadržajima, lokacijama, kalendaru događaja i glavnim ponuđačima turističkih usluga;
- Primijenjene koncesije za korištenje turistički pogodnih lokacija;
- Obnovljeni ratom razrušeni turistički objekti;
- Razvijen sistem edukacije u turizmu;
- Organizovana mreža institucija koje se bave turizmom;
- Odgovarajućim propisima zaštićeni objekti od posebne vrijednosti.

Pokazatelji:

- Broj deminiranih objekata, deminirana površina i troškovi deminiranja;
- Godišnji porast broja posjetilaca (%) i noćenja;
- % stvaranja i poboljšanja smještajnih kapaciteta;
- % konferencija povezanih sa lokalnim ekonomskim aktivnostima;
- % korisnika koji su uspješno završili obuke;
- Postojanje informacionog sistema o turističkoj ponudi;
- Broj odobrenih koncesija;
- Postojanje propisa o objektima posebne vrijednosti.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Promocija turizma;*
- *Poboljšanje turističkih kapaciteta;*
- *Razvijanje međuregionalnih veza za turističke aktivnosti.*

1.2.1 Mjera: Promocija turizma

Stanje: Potencijali Hercegovine za turizam su izuzetni, ali nedovoljno iskorišteni, jer nema konkretnih turističkih proizvoda, niti je razvijena relevantna turistička promocija. Jadranska obala i zaleđe nude velike mogućnosti za ljetni turizam, ruralni turizam, foto-safari, kanu-safari, rafting, posjete jezerima i nacionalnim parkovima Hercegovine, obilasku kulturnih i vjerskih odredišta. Takođe, velike su mogućnosti i za zimski turizam na područjima Blidinja, Kupresa, Livna, Gacka, Nevesinja, Trebinja. Ove blagodeti su danas iskorištene samo 10%, a turističke promotivne aktivnosti treba da podstaknu veću iskoristivost potencijala gledano sa turističkog, ekološkog i finansijskog aspekta. Nema odgovarajuće razvijene turističke infrastrukture (turistički centri, promotivni centri, hoteli, restorani, i td.). Nužno je objediniti, standardizirati i kategorizirati ponudu da bi se poboljšao pristup tržištu, posebno intenzivnim promoviranjem putem različitih kanala.

U naredne tri godine nije realno očekivati brze promjene jer je GDP (godišnji državni proračun) u BiH mali, a izdvajanja za turizam i ekologiju također mala, ali, ako se poveća interes privatnog sektora moguće je očekivati bolje rezultate.

Sređena turistička ponuda podrazumijeva sigurne putne pravce, a u ruralnim područjima, sigurne i deminirane prolaze (vezano za mjeru 1.6.1.), izgrađenu informacionu i kablovsku infrastrukturu, zdravu pijaću vodu (vezano za mjeru 4.2.3.), zaštićene lične vrijednosti i imovinu, primjenu modernih sredstava komuniciranja i izgrađen sistem internet-centara za karte, smještaj i rezervacije.

Scenarij: U narednih nekoliko godina je potrebno uložiti više napora na izradi kvalitetnog promotivnog materijala, osmišljavanju bolje turističke ponude, te postizanju turističke valorizacije. To se može postići realizacijom sljedećih projekata:

- Identifikacija i označavanje vinskih cesta Hercegovine;
- Razvoj informacionog sistema o turističkoj ponudi regije;
- Organizovanje centra kućnih radinosti te stalnih i mobilnih prodajnih izložbi;
- Izrada promotivnog turističkog materijala za regiju;
- Obilježavanje turističkih odredišta u regiji i izrada mape;
- Izrada web-sitea o turističkoj regionalnoj ponudi;
- Organizovanje sajma radi promocije domaćih jela;
- Izrada promotivnog materijala za seoski turizam;
- Elaboracija strategije turizma u regiji;
- Sezonske ture, promocija i prodaja poljoprivrednih i domaćih proizvoda.

Očekivani rezultati:

- Uspostavljanje turizma kao jedne od vodećih industrijskih grana u regiji;
- Bolji pristup tržištu, promoviranje cijele regije kao jedinstvene turističke cjeline;
- Povećan broj turista;
- Zaštićeno istinsko historijsko naslijeđe i prirodni kompleksi.

Pokazatelji:

- Doprinos turizma BND-u (%) i promjene u njegovoj strukturi;
- % Novih smještajnih kapaciteta ili njihovo poboljšanje;

- Zadovoljavajuća stopa klijenata (muškarci/žene u %).

1.2.2. Mjera: Pобоljšanje turističkih kapaciteta

Stanje: Današnje stanje turističkih kapaciteta je lošije nego prije rata, jer su mnogi turistički kapaciteti devastirani a novi, uglavnom, izuzimajući privatni sektor, nisu građeni. Iako je poslije završetka rata izgrađen značajan broj turističkih objekata, posebno hotela i restorana, ipak glavni smještajni kapaciteti predstavljaju prijeratni hoteli sa, najčešće, nedovršenom privatizacijom. U te objekte spadaju: kupališta, centri za odmor, hoteli, moteli, pansioni, turističko-putničke agencije, banje i objekti za razvoj zdravstvenog turizma, muzeji, kongresni centri, sportsko-rekreativni centri, kapaciteti seoskog i eko- turizma. Objekti u privatnom vlasništvu su, u najvećem broju slučajeva, manjeg kapaciteta.

Prije svega nije izrađena baza podataka o raspoloživosti turističkih kapaciteta (vrste, vlasnički sastav, broj ležaja u regiji), te nema evidencije na jednom mjestu pa tako ni koordinacije, a turistički biro jednostavno ne rade ili, ako rade, nisu uključeni u te vrste aktivnosti. Ne postoji integrirani razvojni koncept.

Nisu rađeni eko- projekti za razvoj ruralnog turizma pa uopšte nisu poznati kapaciteti koji se mogu ponuditi u toj oblasti.

Scenarij: Scenarij predložen za ovu mjeru uzima u obzir institucionalni i zakonski okvir u turističkom sektoru.

Regija ima velike mogućnosti za ruralni turizam utemeljene na prekrasnom netaknutom okolišu i nekim jedinstvenostima (hrana, arhitektura, običaji, i td.). Postoji sve veća globalna potražnja za takvom vrstom turizma, pa bi ovu mogućnost trebalo iskoristiti da bi se privuklo turiste.

Turizam utemeljen na sportovima na otvorenom (planinarenje, rafting, lov, ribolov, plivanje, i td.) treba podržati odgovarajućim kapacitetima i uslugama da bi se turiste potaklo da posjete nekoliko ciljeva i da provedu više vremena u ovoj regiji.

Razvitak prometne infrastrukture isto kao i privrednih aktivnosti dovest će više posjetilaca u regiju koji će vidjeti potencijalna mjesta za sastanke, seminare i konferencije (poslovni turizam). Ova vrsta turizma mogla bi osigurati normalno funkcioniranje turističkih kapaciteta koji su obično sezonske naravi.

Da bi se došlo do nekih pozitivnih rezultata u ovoj oblasti potrebno je učiniti slijedeće:

- Mora se uspostaviti relevantna baza podataka kao i informacijski centar na regionalnom nivou o raspoloživosti turističkih kapaciteta u regiji i koordinirati sa tog mjesta izmjene u ponudi;
- Osnovati turističke biro e i evidentirati tražnju, zatim načiniti prijedloge za relevantnu izmjenu kapaciteta;
- Uspostaviti integrirani razvojni koncept u ovoj oblasti;
- Sanirati devastirane turističke objekte i pokušati ih finansirati sistemom konkursa, privatnim kapitalom ili davanjem u zakup na duži vremenski period.

Slijede projekti koji bi doprinijeli ostvarenjima ovih zamisli.

- Regionalni centar za razvoj turizma;
- Izrada i elaboracija strategije razvoja turizma hercegovačke regije;
- Projektovanje i izgradnja objekata medicinsko rehabilitacionog i sportsko rekreacionog centra u Trebinju;
- Rekonstrukcija cesta koje vode do parkova prirode;
- Studija o turističkim potencijalima regije;
- Regionalni centar koji će spriječiti da zanatstvo bude napušteno, te omogućiti da ono ostane autohtoni (domaći) proizvod;
- Uspostava centara za eko-turizam;
- Ustanovljavanje fondova za stimuliranje razvoja turizma;
- Mreža centara za uzgajivače rijetkih vrsta divljači;
- Revitalizacija lovišta u regiji;
- Poboljšanje kapaciteta za avanturistički turizam na vodi;
- Izgradnja objekata za plivački sport;
- Promocija inostranih investicija u turističke kapacitete;
- Promocija jahačkog sporta i dresure konja u regiji.

Očekivani rezultat:

- Razvoj turizma kao industrije.

Pokazatelji:

- Broj novih smještajnih kapaciteta ili njihovo poboljšanje;
- Broj hotela novosagrađenih/renoviranih;
- Broj atrakcija novih/poboljšanih;
- Broj utemeljenih turističkih poslova (muškarci/žene vlasnici).

1.2.3. Mjera: Razvijanje međuregionalnih veza za turističke aktivnosti

Stanje: Susjedne regije Hercegovine su snažno orijentisane ka turizmu. Turistička privreda, na primjer Hrvatske, značajno poboljšava GDP Hrvatske. Čak sezona koja nije dobra, turistički gledano, eliminiše mnoga potraživanja iz državnog proračuna. Obzirom da nam rijeke, more, zrak, i uopšte okoliš nemaju granicu, logično je da se međusobno povežemo radi održivog razvoja kako turizma tako i cijele privrede općenito. U predratnom periodu se baš po pitanju turizma povezivala cijela Jugoslavija i tu nije bilo nikakvih granica, što trebamo ponovo postići. Sve turističke aktivnosti trebamo povezati preko postojećih JOB centara u okruženju i institucionalno i zakonski podržati takvu saradnju.

Scenarij: Uspostavljanjem monitoringa zajedničkih zagađivača zraka, mora i voda stvorit će se predispozicije za saradnju i u drugim oblastima, a naročito u turizmu. Privredne ljepote Hercegovine i njeno kulturno blago moraju postati dostupni gostima u okruženju i inostranim gostima, a to treba omogućiti uspostavljanjem saradnje između turističkih djelatnika, kao i pozitivnim zakonskim aktima svih u susjedstvu. Svakako će ključnu ulogu u ovom procesu odigrati uspostavljanje saradnje između turističkih djelatnika regije. Ljepote pećine Vjetrenice moraju biti dostupne svima, a slično vrijedi i za kompletnu turističku ponudu iz te vrste turizma. Ova mjera je usko povezana sa

mjerama Strateškog cilja 4 Zaštićen okoliš, pošto PRSP naznačuje razvoj turističke industrije baziran na jakoj zaštiti okoline.

To bi se trebalo ostvariti projektima koji slijede:

- Formiranje Regionalnog info-centra za povezivanje sa turističkom ponudom okruženja;
- Studija o zajedničkim ulaganjima u turizam koji je za Hrvatsku i Crnu Goru deficitaran;
- Studija o edukaciji naših turističkih kadrova u institucijama Republike Hrvatske;
- Studija o zajedničkim ulaganjima u zdravstveni turizam.

Očekivani rezultati:

- Porast broja dovedenih turista iz Hrvatske i Crne Gore u Hercegovinu, kao i gostiju iz Evrope;
- Porast broja noćenja;
- Razvoj zdravstvenog turizma.

Pokazatelji:

- Broj sklopljenih ugovora o saradnji na dovođenju turista u Hercegovinu ;
- Broj sklopljenih ugovora o zajedničkim ulaganjima za eko- sistem i cestovnu infrastrukturu;
- Ulaganja u turističke i zdravstvene objekte u Hercegovini.

1.3 Prioritetni cilj: Razvoj MSP sektora

Pristup: Razvijenu privredu čine mnogo malih i malo velikih preduzeća, pri čemu krupna preduzeća čine kičmu, pokrivaju najvažnije djelatnosti stvaraju profit i investiraju, a mala preduzeća zapošljavaju obilje radne snage i posluju na principu zadovoljavajuće dobiti umjesto njene maksimizacije. Ako kičme nema privreda nije osposobljena za opstanak. Nju mogu formirati i mala preduzeća, kad izrastu dovoljno da mogu preuzeti ulogu nosioca razvoja, ali taj proces je – u pravilu - spor. Poboljšanje poslovnog okoliša i stimulacija poduzetništva su važni preduslovi za rast privatnog sektora i PRSP insistira na razvitku jedinstvenog privrednog prostora da bi se privukli strani investitori, a i zbog približavanja privrednim standardima Europske Unije. Razvitak zdravog MSP sektora doprinijet će ograničavanju i smanjenju negativnih efekata sive ekonomije.

Budući da su prisutni u svim proizvodnim sektorima, MSP-ovi predstavljaju vezu sa privrednim ciklusom koji daje vrijednost prirodnim izvorima i industrijskoj infrastrukturi, povećavajući razvitak ljudskih resursa da bi se zadovoljile potrebe tržišta radne snage.

Stanje: Nacionalna strategija za razvoj MSP sektora odobrena je u srpnju/julu 2003. godine, a novi regulatorni zakoni osiguravaju stalnu potporu države da bi se podstakao ovaj sektor u BiH. Među novoosnovanim tijelima, jedan veći broj NGO-s ima direktnu orijentaciju ka poslovnim savjetodavnim službama da bi se dala podrška MSP-ima. Osim njih, na nacionalnoj razini se pružaju nove mogućnosti koje se također odnose na ovaj sektor: stvaranje preduvjeta za poboljšanje financijskog osiguravanja materijalnih sredstava (labava fiskalna politika, sistem subvencija, smanjenje razine poslovnog rizika

koji utječe na sniženje kamatnih stopa, i td.) i stvaranje i uvezivanje granskih udruga na svim razinama koje su izvan regije.

Predratna privreda u zemlji, pa i regiji, raspolagala je krupnim privrednim sistemima koji su, u nekim slučajevima, predstavljali konglomerate, a u rjeđim klastere specijalizirane za neku djelatnost. Njoj su nedostajali vitalni mali privredni subjekti prilagodljivi brzim tržišnim promjenama. Tokom rata su ti sistemi finansijski uništeni, a tokom poslijeratne privatizacije prijete nestajanjem. Dobra stvar u tome je da se Misija Svjetske Bankarske grupe u BiH konačno odlučila da ponudi izlaz za njih, što bi trebalo da rijetke među preostalim barem djelimično rehabilituje. Određene, ali skromne, efekte moguće je očekivati i na regiji.

Razvojni naglasak nakon rata bio je, uz rijetke izuzetke, stavljen na mikro, malo i srednje poduzetništvo, pri čemu u poljoprivredi još uvijek nije nađeno kvalitetno rješenje za egzistenciju porodičnih farmi. O tome je bilo riječi u prioritetnom cilju 1 i nije ga nužno ponavljati. Mikro i mali biznis dominira u trgovini i uslugama, ali je jako slabo razvijen u proizvodnji i biće potrebno vrijeme da rijetki među njima izrastu u stabilne subjekte i nosioce razvoja. Ovdje nije izgrađen sistem tehničke, finansijske i informatičke podrške koji bi olakšao njihovu stabilizaciju na tržištu. Nešto poslovnih inkubatora bilježe tek početne korake u vlastitoj stabilizaciji i, u osnovi, žive od zakupnina pa je njihov uticaj na razvoj malog i srednjeg poduzetništva jako ograničen. Finansijske institucije veoma rijetko nude prihvatljive kredite, a informatički sistem koji bi ih bolje povezao s tržištem nije razvijen.

Za interakciju malih i srednjih s velikim preduzećima na regiji nedostaju privredni klasteri (vertikalno organizovani sistemi). Rijedak primjer takvog sistema je proizvodnja i prerada aluminijske, pri čemu mu je, s opravdanim razlogom ili ne, odsječeno rudarstvo. Nešto elemenata klastera postoji u proizvodnji vina i rakije, ali je sistem prilično rovit jer njegov vrh nije oslonjen na jakog promotora i izvoznika.

Mada, sa stanovišta profita, ne predstavljaju atraktivan oblik preduzetništva (što je prednost velikih preduzeća) mikro (porodična) mala i srednja preduzeća većinom su radno intenzivna i omogućavaju srazmjerno visoku zaposlenost. Ona su, ujedno, i prilično krhki privredni subjekti jer velika većina njih nestaje u roku od godinu dana. Mada se, kad se pojedinačno gleda, radi o srazmjerno malim ulaganjima, njihova masa je veoma velika i svako zatvaranje takvih subjekata predstavlja dezinvesticiju koja proizvodi i adekvatno visoku društvenu štetu. Zbog toga je, između ostalog, nužno adekvatno privredno i poslovno okruženje te sistem podrške njihovom etabliiranju, osposobljavanju i razvoju.

Pomenuta preduzeća egzistiraju u većini privrednih djelatnosti i predstavljaju sastavni i neizbježan njihov dio. U poljoprivredi su to, nesumnjivo, porodične farme, u industriji, zanatstvu, turizmu i uslugama mogu biti etablirani kao zanatske radnje, servisi ili preduzeća. Zbog te raznovrsnosti posla kojim se bave često se događa da ostanu izvan dometa mjera ekonomske politike - fokusirane na rješenja pogodna tzv. velikim privrednim subjektima. To otežava izvlačenje zajedničkih karaktersitika i problema s kojima se susreću, te formulisanje mogućih rješenja za poboljšanje stanja u mikro, malom i srednjem poduzetništvu. S druge strane, njihov poseban tretman – u odnosu na velike privredne subjekte – može dovesti do zanemarenja djelatnosti kojom se bave.

U pristupu ovoj kategoriji poduzetništva prihvaćen je prvi koncept – razmatranje mikro i malog poduzetništva u sastavu djelatnosti kojom se bave. Stoga je, u ovoj strategiji, problematika tog poduzetništva obrađena u okviru više prioriternih ciljeva. U prioriternom cilju 1 (Razvoj poljoprivrede) opisano je stanje mikrobiznisa u ruralnim uslovima, u PC 1.2 (Razvoj turizam) gotovo cjelokupna djelatnost predstavlja mali biznis.

Scenarij: Proces nove izgradnje privredne strukture regije, zasnovane na snazi unutarregionalnih poslovnih veza, biće prilično dug. Ono što je u srazmjerno kratkom roku moguće uraditi sastoji se od tri paralelne aktivnosti:

1. Izgradnja sistema tehničke, finansijske i informatičke podrške malom i srednjem poduzetništvu. U tehničkoj podršci potrebna je, osim inkubatora, mreža tehničkih (tehnoloških) parkova, koji bi pružali sve elemente tehničke podrške preduzećima u nastajanju i, istovremeno povezani s istraživačkim organizacijama, pomagali u razvoju odgovarajućih tehnologija. Razvoj MSP-a uvjetovan je postojećim odgovarajućim poduzetničkim vještinama i znanju koje se može osigurati putem obrazovnog sistema ili stručnog usavršavanja (veza sa Strateškim ciljem 3). Poslovni okoliš također se dopunjava savjetodavnim kompanijama i strukturama koje obuhvataju segmente kao što su poslovni management, priskrbliivanje nabavki, marketing, standardizacija, označavanje naljepnicama, i td. U finansijskoj podršci moraju se pronaći šeme po kojima će se ta preduzeća rasteretiti poreskih obaveza i, također, smanjiti kamatne stope na kredite, nužne za finansiranje razvoja za sve vrijeme dok svoje poslovanje obavljaju u okrilju inkubatora odnosno tehničkih parkova. U informatičkoj oblasti potrebno je uvesti široku primjetu informatičkih tehnologija, te formirati mrežu srodnih i/ili komplementarnih preduzeća okupljenu oko tehnoloških parkova ili poslovnih udruženja i nuditi usluge odnosno proizvode u paketu te prikupljati informacije o mogućnostima plasmana u vlastitoj i drugim regijama.
2. Uz podršku općinskih i regionalnih razvojnih tijela stimulirati nastajanje klastera specifičnih za regionalnu privredu. Početak bi bio izrada studije o mogućnostima klasterizacije u privredi regije. Studija bi trebalo da odgovori na pitanje konkurentskih (ne komparativnih) prednosti regije a, zatim, o mogućnostima i načinu izgradnje klastera. Iz nje bi proistekao i odgovor o nedostajućim subjektima u strukturi djelatnosti i načinu njihovog etabliranja te o elementima inicijalne podrške razvoju klastera. Rezultati studije treba da su dostupni javnosti, ali i potencijalnim investitorima.
3. Podrška rehabilitaciji ostataka velikih privrednih sistema. Dobar put koji Misija Grupe Svjetske Banke u BiH nije i dovoljan za ubrzanje razvoja. Regiji je potreban i informacioni sistem o neiskorištenim proizvodnim kapacitetima raspoloživim za direktna (strana) ulaganja. Prvi korak koji je moguće uraditi je izrada web-stranice o raspoloživim a neiskorištenim privrednim kapacitetima i pogodnostima za strana ulaganja. U narednim koracima to bi moglo da se razvije u ekonomsku opservatoriju regije.
4. Obučavanje odgovarajućeg osoblja koje će biti uključeno u upravljanje inkubatorima i klasterima, isto kao i pružanje tehničke i finansijske pomoći kompanijama koje se razvijaju unutar ovih struktura. Ovim pitanjima ćemo se ponovo vratiti u odjeljku Prioritetni ciljevi 3.3.

Očekivani rezultati:

- Osnovano 5-10 inkubacionih centara u regiji;
- Osnovano 3-5 tehničkih parkova;

- Formirana informaciona mreža o ponudi i tražnji poslova i proizvoda;
- Uspostavljena saradnja s poslovnim subjektima u regiji;
- Uspostavljeni specifični klaster;
- Izrađen web-site o neiskorištenim privrednim kapacitetima pogodnim za investiranje.

Pokazatelji:

- Stopa opstanka novih MSP-a koji primaju finansijsku potporu koji još uvijek posluju nakon 18 mjeseci (%)
- Bruto/neto zaposlenost, novoostvarena ili osigurana, nakon 3 godine (broj i % sveukupnih radnih mjesta)
- Povećanje prometa firmi koje primaju finansijsku potporu nakon 3 godine
- Broj nonouvedenih postupaka/proizvoda
- Regionalne firme od kojih MSP-i kao % smabdjevača u pružanju pomoći poslovima nakon 3 godine

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti sljedeće mjere:

- Izgradnja poslovne infrastrukture za MSP;
- Stvaranje povoljnog ambijenta za razvitak proizvodno orijentiranih malih i srednjih poduzeća – MSP

1.3.1 Mjera: Izgradnja poslovne infrastrukture za MSP

Stanje: MSP sektor ne dostiže svoj puni potencijal. Većina MSP-a posluje u trgovinskom sektoru (trgovina na veliko i na malo). Nažalost, u prerađivačkoj industriji nema adekvatno razvijenih MSP aktivnosti. Uspješne MSP traže i povoljnu poslovnu klimu i adekvatnu finansijsku potporu. Zbog stanja poslovnog okoliša, mnogo je lakše djelovati u okvirima trgovinskog sektora nego u prerađivačkoj industriji. Stoga postoji ogroman nesrazmjer između uvoza i izvoza.

Čak ni u elementarnom obliku u regiji ne postoje zajedničke regionalne poslovne infrastrukture od ekonomskog značenja ili ekonomskog karaktera. Stoga MSP-ovi nisu u prilici niti pružiti niti tražiti informaciju od njima ekonomskog značenja, kao ni od značenja te informacije drugim potencijalnim korisnicima u poslovne svrhe. Ovaj problem nemogućnosti poslovno-ekonomske komunikacije nije samo unutarnjoregionalne naravi, već je to problem koji se javlja na svim nivoima prilikom uspostavljanja komunikacije sa područjima u drugim ekonomskim regijama BiH i izvan BiH. Trenutno je uglavnom svatko prepušten sam sebi, osim u slučaju protoka informacija koje omogućavaju Gospodarske komore. Međutim, ni to nije dovoljno, radi toga što ni subregionalne gospodarske komore nisu uvezane, niti su organizirane da imaju stalan i ažuran protok informacija od interesa za njihove članice.

Pored gornjeg problema, ne postoji ni ostala nužno potrebna suportna poslovna infrastruktura institucionalnog karaktera za podršku i razvoj proizvodnog MSP u regiji.

Scenarij: Potrebno je neodloživo pristupiti formiranju i uspostavi potrebnih poslovnih kapaciteta koji bi najprije svestranom protočnošću i dostupnošću informacija od poslovno ekonomskog značenja otvorili prostor za unutar i izvanregionalnu svestranu

poslovnu suradnju. Nužno je prići uspostavljanju institucionalnih regionalnih centara potrebnih za podršku i razvitak proizvodnih postojećih i novih MSP, kao i za razvitak ostalih segmenata MSP u regiji, a sve to izgradnjom sistema tehničke, financijske i informatičke podrške MSP.

Ovakve centre bi trebalo formirati u početnim fazama implementacije strategije, tako da najkasnije za dvije do tri godine profunkcioniraju zadovoljavajućim kapacitetima.

To je moguće postići implementacijom slijedećih projekata:

- Formiranje regionalnog centra za razvoj poduzetništva;
- Uspostava klastera za proizvodnju ljekovitih čajeva i drugih pića;
- Studija uspostave slobodnih carinskih zona;
- Centar za transfer tehnologija u industrijskoj preradi hrane;
- Centar za transfer tehnologija u metaloprerađivačkoj industriji;
- Klasteri za obradu kamena;
- Klasteri za obradu drveta;
- Klasteri za proizvođače plastenika i staklenika;
- Upotreba prirodnog otpada i organskih sirovina u proizvodnji humusa;
- Uspostava klastera za proizvodnju sokova (bezalkoholnih pića);
- Tehnološki park u Mostaru za nove tehnologije i proizvode.

Očekivani rezultati:

- Razvijena infrastruktura poslovne podrške za MSP-ove;
- Povećanje prodaje proizvoda sa potvrdom kvalitete.

Pokazatelji:

- Broj MSP-ova (u vlasništvu (muškaraca/žena) koji primaju savjetodavne usluge;
- Broj primatelja potvrde kvalitete za proizvode nakon 3 godine;
- Povećanje prometa u firmama koje primaju pomoć nakon 18 mjeseci.

1.3.2 Mjera: Stvaranje povoljnog ambijenta za razvitak proizvodno orijentiranih malih i srednjih poduzeća- MSP

Stanje: U regiji je potpuno nepovoljan i negativan ambijent za razvitak proizvodnog MSP-a. Dugo godina je proizvodnja među stanovništvom tretirana kao potpuno neisplativa djelatnost, a takav mentalni ambijent je stvaran organizirano i tendenciozno da bi se što više mogao opravdati uvoz svega i svačega, a nerijetko i najlošijeg i neprihvatljivog kvaliteta. Takav trend je još uvijek nazočan, ali je u opadanju, zbog spoznaje i u trgovačkom sektoru da je standard i kupovna moć jako oslabljela kod najšireg sloja stanovništva i da je to jedino moguće popravljati oživljavanjem domaćih proizvodnih procesa u regiji.

S druge strane, uvjeti za proizvodnju na financijskom tržištu su najnepovoljniji, što stvara još pogubniji poslovni ambijent. Dostupnost financiranja po povoljnijim stopama je veliki problem za MSP i to sprječava njihov razvoj. Vrijedno je spomenuti da je Federalna Vlada za ovu svrhu namijenila veoma skromna sredstva (objavljeno u «Službenim novinama Federacije BiH» broj 36) ali to je samo jedan takav primjer. Gubitak navika proizvodnog rada zbog nefunkcioniranja velikih industrijskih kapaciteta i gubitak tržišta kao i licencnih prava, dodatni su udari na proizvodno okruženje.

Ne postoje regionalne kao ni subregionalne institucije za razvoj MSP. U skupu Sveučilišta u Mostaru i Trebinju postoje određene institucije, kao što su instituti, koji nemaju adekvatnu financijsku potporu, niti «stranke» koje traže njihove usluge. Zbog nerazvijenog proizvodnog sektora MSP, te zbog nepostojanja svijesti o nužnosti investiranja u razvoj, kapacitet njihova djelovanja je ograničen

Interes mladih da upisuju fakultete tehničko proizvodnih smjerova je značajno oslabio. Oni koji su završili fakultet smjera proizvodnje ili konstruiranja, teško nalaze posao, a mašinski inženjeri kojih je u regiji jako mnogo nemaju adekvatna radna mjesta, kao ni ostali tehničko proizvodni kadar jakog potencijala u Hercegovini. Mladi i školovani ljudi žele napustiti regiju i potražiti životnu egzistenciju širom svijeta, jer je jasno da im uslužni i trgovački MSP ne mogu omogućiti dovoljno novih i kvalitetnih radnih mjesta. S druge strane, broj proizvodnih MSP-a, koji pružaju mogućnost za otvaranje većeg broja radnih mjesta je nedovoljan.

Scenarij: Potrebno je organizirano i sinhronizirano djelovanje vladinog, nevladinog i privatnog sektora na stvaranju pozitivnog ambijenta za razvitak proizvodnog MSP u regiji. Pri tome nezaobilaznu ulogu imaju mediji i privatni poslovni sektor.

Nazočnost velikih prerađivačkih poduzeća pruža izvanrednu mogućnost za uspostavu MSP sektora. Velika poduzeća su pogonska ekonomska snaga regionalnog razvoja, a u isto vrijeme bi mogla biti i kičma određenih klastera koji će prigrлити MSP sektor kao dobavljače ili ugovarače (kontraktore). Ovoj ideji podršku će pružiti postojeća industrijska infrastruktura (privredna postrojenja i skladišta), koja bi se lako mogla pretvoriti u adekvatna mjesta za nove privredne aktivnosti. Drugim riječima rečeno, ekonomski je logično da bi izvjestan broj aktivnosti velikih poduzeća trebalo razgranati na MSP-e da bi se postigle sinergije.

Nužno je uspostaviti nove institucije za razvoj MSP-ova, posebno onih u proizvodnji. Potrebno je pronaći, organizirati i staviti u razvojnu funkciju relevantna financijska sredstva. To je moguće ostvariti kroz javno, privatno partnerstvo i partnerstvo nevladinog sektora, te kroz primjenu inovativnih mjera u odnosu države prema uvoznicima. (deponiranjem sredstava uvoznika u razvojne fondove po razrađenoj skali, određenog postotka u ovisnosti koji se proizvod uvozi. Ako se uvozi proizvod koji se dokazano može tuzemno proizvesti, stupanj deponiranih sredstava neka bude 100% u vrijednosti uvozne robe i sl., linearno smanjujući postotak depozita u odnosu na smanjenje mogućnosti proizvodnje robe u državi. Ova sredstva bi uvoznici mogli ponovno preuzeti nakon zakonski određenog roka, a rizik plasmana tih sredstava pokrivati preko u svijetu provjerenih i primjenjivih garancijskih šema u suradnji sa državnim i bankarskim sektorom, itd.).

Potrebno je takođe:

- Aktivirati i motivirati dijasporu iz regije u inozemstvu;
- Formirati i aktivirati razvojno garancijski fond naslonjen na postojeće snažne regionalne energetske potencijale, kroz djelomičnu privatizaciju energetskog i telekomunikacijskog sektora. Profit od tog državnog restrukturiranog sustava usmjeriti u taj fond, te ta sredstva usmjeriti u razvitak proizvodnog MSP-a i u izgradnju kapaciteta institucijske potpore razvitku domaće proizvodnje;

- Koristiti strukturne fondove EU-a namijenjene za pripremu i prilagodbu država u tranziciji za integracijske procese u EU.

Mjera će se oslanjati na adekvatno istraživanje i kapacitete transfera tehnologije koji se razviju u regiji (veza sa M 3.3.2) isto kao i na uslove povoljne za poslovni okoliš (veza sa Prioritetnim ciljevima 1.5).

Poduzetnička kultura će se instalirati putem adekvatnih programa obuke (veza sa M 3.1.1) što će pružiti mogućnost raznim društvenim grupacijama (mladim ženama diplomantima) da otpočnu svoj novi posao.

Moguće je ubrzati proces realizacije slijedećih projekata:

- Osnivanje proizvodnih poslovnih i poduzetničkih zona za MSP-ove;
- Formiranje inkubatora proizvodnih programa za MSP-ove;
- Formiranje regionalnog fonda za podršku razvoja MSP-ova;
- Regionalni savjet za privredni razvoj (sa ciljem, između ostalih, da pokrene dugoročnu kampanju da bi se promovirao oporavak domaće proizvodnje);
- Uslužni centri za MSP-ove i mini farme za uzgoj povrća;
- Regionalni centar za industrijski dizajn;
- Mreža proizvođača tradicionalnog hercegovačkog namještaja.

Očekivani rezultati:

- Pozitivno mišljenje stvoreno o proizvodnji kao procesu i jedinom načinu koji bi, polako ali sigurno, izveo ovu regiju i njezoni stanovništvo iz sadašnje privredne recesije i apatije;
- Uspostavljene regionalni institucionalni oblici podrške proizvodnom poduzetništvu;
- Ustanovljeni fondovi za podršku proizvodnje MSP-ova;
- U proizvodnji stvorena nova radna mjesta;
- Jači i veći proizvodni kapaciteti;
- Stvoreni novi proizvodi i proizvodni programi;
- Povećan broj ljudi spremnih da pokrenu svoj vlastiti posao;
- Poboljšana razina znanja o poslovanju.

Pokazatelji:

- Broj novoutemeljenih poslova;
- Broj poduzetnika (muškaraca/žena vlasnika);
- Broj poslova koje pokrenu mladi ljudi;
- Inkubirana nova radna mjesta u srazmjeru sa investicijama i u srazmjeru od oko €2000 / jedno proizvodno radno mjesto;
- 10 novih proizvoda razvijeno godišnje/tročlani konstrukcioni tim - sa prosječnom cijenom od oko €20 000 / program industrijske proizvodnje.

1.4 Prioritetni cilj: Razvijen optimalni regionalni sistem upravljanja prirodnim resursima

Stanje: Iskoristivi prirodni potencijali – koji nesumnjivo postoje – su bitno izmijenjeni nakon rata. Poljoprivredno zemljište je u velikoj mjeri zapušteno i nema pouzdanih podataka o veličini destrukcije. Ograničeni šumski resursi se nemilosrdno uništavaju s nesagledivim posljedicama po tlo, vodne režime i krhku okolišnu ravnotežu. Eksploatacija boksita je napuštena, a nemetalni resursi nisu dovoljno istraženi da bi se moglo pouzdano kalkulisati s njihovim iskorištenjem. Vodni resursi, koji predstavljaju kritični resurs budućnosti, koriste se uglavnom ad hoc. Sve to ukazuje na potrebu da se resursi snime, registruju i valorizuju a zatim osmisli njihova upotrebna vrijednost.

Na drugoj strani, model upravljanja njima morao bi počivati na tržišnoj valorizaciji i konkurentskim prednostima regije. Tržište je, međutim, u velikoj mjeri deformisano tokom rata a nakon njega nisu izgrađeni mehanizmi koji regiju (i državu) stavljaju u ravnopravan položaj u tržišnoj utakmici s okruženjem.

Scenarij: Za potrebe ove analize može se poći od pretpostavke da će Strategijom razvoja zemlje (PRSP) predviđene makroekonomske mjere, uz asistenciju aktera koji rade na približavanju evropskim integracijama, biti takve da omogućavaju normalno funkcionisanje tržišne privrede.

Sve općine bi trebale provesti istraživanja o rezervama sirovina i, u skladu sa tim istraživanjima, napraviti plan eksploatacije i odgovorne upotrebe tih izvora, koordinirajući aktivnosti sa drugim relevantnim subjektima.

Nakon provedenih istraživanja o prirodnim isvorima, trebalo bi razraditi strategiju korištenja sirovina na regionalnom nivou, a povezano sa drugim prioritetnim ciljevima (razvoj poljoprivrede - PC1.1, infrastruktura - PC1.6 ili turizam - PC1.2). Trebalo bi stimulirati i potpomoći sve poslovne aktivnosti povezane sa dodatnom vrijednošću na sirovine.

Strategiju bi trebalo razvijati na veoma odgovoran način, a posebno za prirodne izvore koji se mogu višekratno upotrijebiti. Drugim riječima rečeno, upotreba prirodnih izvora u poslovnim aktivnostima mora se kontrolirati, vodeći brigu o ekološkim aspektima. Sektor rudarstva se mora restrukturirati da bi se osigurala proizvodna sigurnost, kao i poboljšana tehnologija.

Osim ovoga, također je neophodno pripremiti studije izvodljivosti povezane sa upotrebom nekih energetske potencijala (voda, uglj, plin). Također je nužno uspostaviti regionalni institucionalni okvir koji bi mogao doprinijeti optimalno upravljanje ovim izvorima kroz koordiniranje kompetentnih tijela i institucija.

Očekivani rezultati:

- Smanjenje troškova energije;
- Povećanje udjela energetske izvora koji se mogu obnovljati u odnosu na ukupne energetske zalihe;

- Odgovarajuća razina energije proizvedene u regiji;
- Održivi izvori energije;
- Kvaliteta života u društvenoj zajednici sa ekološke točke gledišta.

Pokazatelji:

- Dodana vrijednost koju generiraju nova postrojenja (Euro/godina);
- Datoteka svih raspoloživih prirodnih izvora;
- Odgovarajući plan - strategija korištenja izvora;
- Povećanje procijenjenog broja korisnika (korištenjem prosječnih koeficijenata energetske potrošnje).

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti sljedeće mjere:

- *Uspostava institucije za upravljanje prirodnim resursima;*
- *Studije i analize o stanju i optimalnom korištenju prirodnih resursa;*
- *Racionalno višenamjensko iskorištavanje vodnih resursa.*

1.4.1. Mjera: Uspostava institucija za upravljanje prirodnim resursima

Stanje: Kao problem se može istaknuti to što na regionalnom nivou ne postoji institucija za upravljanje prirodnim potencijalima. Postoje institucije lokalnog i subregionalnog karaktera za pojedine prirodne potencijale, kao i nevladina tijela koja su usmjerena ili formirana za upravljanje prirodnim potencijalima. Međutim, njihov rad je parcijalan i nije uvezan što mu je glavni nedostatak. Ne postoji na jednom mjestu jedinstvena regionalna baza podataka o prirodnim potencijalima i njihovom trenutnom stanju. Također, ne postoji koordinirana suradnja nadležnih institucija za pojedine potencijale, (zbog dvoentitetskih nadležnosti i višezupanijskih nadležnosti) što može prouzročiti velike probleme i dugoročne posljedice, ako se koordinirano i zajednički ne pristupa upravljanju prirodnim potencijalima, npr. «gornji horizonti» i neki drugi potencijalni projekti korištenja prirodnih potencijala u regiji.

Scenarij: Nužno je formirati glavnu centraliziranu bazu podataka o prirodnim izvorima u regiji. U prvoj godini REDAH će preuzeti inicijativu za uspostavljanje institucionalnog okvira za obradu podataka i njihovo sakupljanje u jednoj jedinoj regionalnoj bazi podataka. Institucionalni kontakti ostvareni sa relevantnim strukturama lokalne vlasti te sveučilišnim institucijama u državi za upravljanje prirodnim izvorima. Dijagnosticirano stanje postojeće upotrebe prirodnih izvora i obavljene analize.

Projekti:

- Izrada strategije za korištenje prirodnih resursa regije;
- Razvoj regionalne agencije za prirodne resurse;
- Ojačavanje sistema za ometanje ilegalne upotrebe prirodnih resursa.

Očekivani rezultat:

- Poboljšana kvaliteta života u društvenoj zajednici sa ekološke točke gledišta.

Pokazatelji:

- Baza podataka sa svim raspoloživim izvorima;
- Odgovarajući plan - strategija za korištenje tih izvora;
- Implementirani mehanizmi za upravljanje prirodnim izvorima;
- Uspostavljeni standardi i propisi EU koji se tiču upravljanja prirodnim izvorima.

1.4.2. Mjera: Studije i analize o stanju i optimalnom korištenju prirodnih resursa

Stanje: Ne postoji integralna, regionalna, dokumentirana i službena analiza stanja prirodnih resursa u regiji, barem ne učinjena u zadnjih 15 godina. Postoje radovi eminentnih stručnjaka s ovog područja koji su vrlo kvalitetni, ali su to nažalost parcijalni zahvati. Također ne postoji uvezanost i objedinjenost tih podataka o istraženosti određenih prostora. Polazište u ovoj oblasti bi mogla biti istraživanja mineralnih, metalnih i nemetalnih resursa koja su provođena u višegodišnjim razdobljima prije rata od strane bivših društvenih poduzeća, koja su se bavila eksploatacijom rudnih bogatstava. Zasiurno su ta istraživanja dala obilje podataka, kao i podatke o vodnim, nadzemnim i podzemnim regionalnim resursima.

S obzirom da se mineralni resursi u Hercegovini iskorištavaju već desetljećima, a pogotovo kamen i boksitna ruda, teško je reći je li to iskorištavanje bilo optimalno ili ne. Iskorištavalo se na tada dostupan tehnološki način. Ako gledamo s pozicije devastiranog i nesaniranog prostora nakon površinskih rudokopa, može se reći da je to bio neoptimalan način iskorištavanja boksita i kamena kao mineralnih resursa. Takvo stanje je i danas problem.

Da se takva iskustva ne bi ponovila buduće koncesijsko iskorištavanje bi morala pratiti periodična kontrola saniranosti površinskih rudokopa ili kamenoloma, po unaprijed utvrđenom planu i obostrano prihvaćenom i od koncesora i od koncesionara.

Ne postoji regionalna geološka karta sa svim sadržajnim podacima o zalihama mineralnih resursa i njihovoj kategorizaciji po kvaliteti i po dostupnosti obzirom na isplativost eksploatacije.

Scenarij: Potrebno je poduzeti korake u prikupljanju i obradi postojećih podataka i informacija o stanju prirodnih resursa. Za te podatke formirati institucionalni kanal ili okvir, kroz koji će ti podaci dolaziti s terena i odlaziti prema relevantnim adresama, kako domaćim tako i inozemnim u funkciji održivog ekonomskog regionalnog razvitka.

Potrebno je, u ovisnosti od raspoloživih financijskih sredstava, prići izradi novih dokumenata i u njih ugraditi sve relevantne prije sačinjene podatke i informacije kroz provedena geološka istraživanja i druga mjerenja na terenu. Potrebno je izvršiti prijeratnu i poslijeratnu analizu stanja resursa.

Ovo će se postići u prve 3 godine realiziranjem slijedećih projekata:

- Studija o korištenju mineralnih resursa regije;

- Osnivanje regionalnog fonda za rudarsko-geološka istraživanja;
- Studija izvodljivosti o proizvodnji i upotrebi solarne energije;
- Pilot projekat izgradnje malih vjetroelektrana;
- Studija o nemetalnim mineralima regije;
- Studija o procjeni zagađenosti poljoprivrede i poljoprivrednog zemljišta,
- Studija o upotrebi specijalnih vrsta kamena i izrada geološke mape;
- Studija izvodljivosti za eksploataciju kamena;
- Pilot projekti za elektrane na solarnu energiju;
- Studije o izgradnji plinovoda u regiji,
- Studija izvodljivosti o eksploataciji i obradi gline;
- Studija izvodljivosti o eksploataciji poludragog i dragog kamena.

Očekivani rezultati:

- Kompletne informacije o stanju prirodnih izvora dostupnih u regiji
- Završena geološka mapa regije
- Identificirani održivi izvori energije koja se može obnovljati
- Pripremljena dokumentacija za investicije u energetska infrastrukturu

Pokazatelji:

- Povećanje udjela energetskih izvora koji se mogu obnovljati u poređenju sa sveukupnim snabdijevanjem energijom (%)
- % promjene utjecaja na okoliš u terminima povećane ili smanjene zagađenosti (CO₂, SO₂, NO_x, itd.)
- dodana vrijednost generirana novim postrojenjima (euro/godina)

1.4.3. Mjera: Racionalno višenamjensko iskorištavanje vodnih resursa

Stanje: Vodni resursi regije su ogromni. Neki su u višenamjenskoj funkciji iskorišteni, npr. za proizvodnju električne energije u hidrocentralama. U tim akumulacijskim jezerima su instalirani i određeni ribogojilišni kapaciteti. Pored toga, prisutna je i turističko ugostiteljska djelatnost na tim vodama, zatim ribolovni sport itd. I pored toga ostaje otvoreno sljedeće pitanje: jesu li racionalno višenamjenski iskorišteni ovi vodni resursi.

Scenarij: Potrebno je napraviti odgovarajuću studiju, i u nju ugraditi polazno postojeće stanje, te ispitati moguće varijante optimalnog višenamjenskog iskorištavanja voda. Studijom obuhvatiti sve postojeće vodne resurse regije, te za one koji nisu višenamjenski iskorišteni predložiti moguće modele iskoristivosti i mogući dinamički plan takvog iskorištavanja.

Najbrže i najučinkovitije bi se to moglo postići realizacijom sljedećih projekata:

- Centar za istraživanje, zaštitu i korištenje voda;
- Studija o korištenju i zaštiti voda;
- Osnivanje i razvoj centra za monitoring podzemnih voda;
- Studija višenamjenskog korištenja voda u regiji. Rok za provedbu scenarija bi bio najkasnije za tri godine;
- Razvoj agencije za upravljanje vodama (Neretva, Trebišnjica, Cetina);
- Analiza uslova i aspekata zaštite vode za piće;

- Osnivanje klastera za proizvodnju prirodne vode;
- Studija o zaštiti podzemnih voda;
- Projekti integralnih planova i upravljanje vodenim resursima;
- Sistem vodenih tornjeva za kontrolu kvalitete vode.

Očekivani rezultati:

- Povećanje udjela energetske resursa koji se mogu obnovljati u odnosu na cjelokupno snabdijevanje energijom,
- Odgovarajuća razina proizvodnje energije u regiji;
- Povećanje u izvozu energije (€000/godina).

Pokazatelji:

- Količina proizvedene energije (u KW/MW/) po pojedinom energetskom izvoru (% stupnja dovršenja mreže);
- Broj novih energana koje primaju pomoć;
- km novih/rekonstruiranih vodova.

1.5 Prioritetni cilj: Poticanje izvoza

Stanje: Privreda Bosne i Hercegovine je tokom razvojnog perioda nakon Drugog svjetskog rata razvijana kao komplementarna drugim područjima u bivšoj državi, a uz to i kao otvoreno tržište. Vanjskotrgovinski promet tog područja (uključujući promet s drugim republikama tadašnje SFRJ) dostizao je $\frac{3}{4}$ bruto domaćeg proizvoda što je ovo područje činilo veoma uovzno zavisnim, na jednoj, i izvozno orijentiranim područjem, na drugoj strani. Pri tome je u kriznim godinama pred rat vanjskotrgovinski bilans (ne računajući promet unutar bivše SFRJ) bio pozitivan.

Analogna orijentacija bila je i u privredi regije, s tim da su uvozna zavisnost i izvozna orijentacija bile naglašenije. Rat je razorio privredne veze, proizvodnja nakon rata nije oživljena, a ekonomska saradnja s državama nastalim iz raspada SFRJ, uz izuzetak Hrvatske i Slovenije, veoma smanjena. Vanjskotrgovinski bilans je vrlo negativan i nije ga moguće izravnati u kratkom niti u srednjem roku. Sistemske mjere kojima bi se ovaj debalans smanjio u nadležnosti su entiteta i države i od njih će, u velikoj mjeri, zavisiti oporavak regije i smanjenje odliva kupovne snage regije.

Ako se izuzme nekoliko glavnih izvoznika gotovih proizvoda i poluproizvoda u regiji, može se reći da su kompanije za proizvodnju domaćih proizvoda slabo razvijene, a onih koje su razvijene i koje posjeduju dobru tehnologiju su jako malobrojne. Ovo je jedna od glavnih bolesti hercegovačke privrede ako sagledamo regionalnu sliku kao cjelinu. Da bi se ova situacija poboljšala, nužno je poduzeti konkretne korake u sinergiji sa cijelim nizom faktora koji mogu doprinijeti ovom poboljšanju.

Osim domaćih poduzeća, nužno je privući 'green-field' direktne inostrane investicije da bi se osnovala nova industrijska poduzeća koja će predstavljati izvoznu osnovu za investitore. Stoga je nužno podržati razvoj industrijskih zona i na regionalnoj i na općinskoj razini.

Da bi se uspostavila natjecateljska poslovna atmosfera nužno je slijediti i primijeniti standarde Europske Unije za privredne aktivnosti i regionalni razvoj, tako da bi regija trebala imati skoro istu poslovnu klimu kao i bilo koja druga regija u Europskoj uniji.

Scenarij: Pod preduvjetom razvoja adekvatne poslovne infrastruktura sa MSP-ove (veza sa M. 1.3.1.) i poslovnog okoliša za MSP-ove (veza sa M- 1.3.2.), podsticaji za stimulaciju izvozno orijentiranih aktivnosti prije svega će se osigurati povećanjem standarda kvalitete domaćih proizvoda (ISO certifikati proizvodnog procesa), korištenjem modernih tehnologija i porastom pristupačnosti kreditorima za investicije u proizvodnom procesu), te razvojem tržišnih kapaciteta.

Ono što je potrebno uraditi na razini regije da bi se poboljšala njezina platna bilanca jeste rehabilitacija privredne aktivnosti, poboljšanje kvalitete roba u skladu sa EU standardima, uvođenje novih proizvoda i povećanje postojeće konkurentnosti, kao i povećanje razine stranih investicija. U suštini, scenarij za smanjenje debalansa definiran je u drugim prioritetnim ciljevima, a posebno u Prioritetnom cilju 3.

Očekivani rezultati:

- Koordinirane aktivnosti za podršku poduzećima sa izvoznom orijentacijom;
- Pozitivna trgovinska bilanca;
- Poboljšanje strukture izvoznih proizvoda.

Pokazatelji:

- Broj poslovnih organizacija koji postaju novi izvoznici;
- Broj poslovnih organizacija koje izvoze robu na nova tržišta.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Poboljšanje kvalitete proizvoda i njihovo usklađivanje s EU standardima;*
- *Razvitak novih proizvoda i povećanje postojeće konkurentnosti;*
- *Povećana razina stranih ulaganja*

1.5.1 Mjera: Poboljšanje kvalitete proizvoda i njihovo usklađivanje sa EU standardima.

Stanje: Vrlo strogi kriteriji EU koji se odnose na sve karakteristike jednog proizvoda jedna su od krupnih barijera na putu izvoza u zemlje EU. I ostale zemlje koje nisu članice EU imaju zahtjevnija tržišta i kontrolne mehanizme uvoznih roba, što također pred domaćim proizvođačima predstavlja i MSPtnju i izazov. Proizvod ne može izići na tržište EU bez CE znaka, a proizvođač mora imati certifikate o kvaliteti i sigurnosti proizvoda koji je pred kupcem, po ISO standardima. Vrlo mali broj domaćih poduzeća ima certificirano poduzeće, bilo da se radi o proizvodnim ili uslužnim poduzećima.

Scenarij: Potrebno je proširiti postojeće kapacitete u regiji ovlaštene za certifikaciju poduzeća obzirom na ISO standarde i dobijanje CE znaka ako se radi o proizvodima za izvoz na tržište EU. Potrebno je izvršiti dodatne edukacije poduzetnika i svih uposlenih

u tim poduzećima kako bi mogli zadovoljiti tražene kriterije sigurnosti i kvalitet proizvodnje i proizvoda, odnosno pružanja usluga.

To se može postići realizacijom sljedećih projekata:

- Osnivanje regionalne agencije za kontrolu kvaliteta;
- Kontrolni centar za poljoprivredne proizvode;
- Regionalni centar za standardizaciju.

Očekivani rezultati:

- Povećan broj poduzeća sa certifikatom;
- Ojačani kapaciteti sa certifikatom u regiji tijekom prve godine aktivnosti;
- Povećana razina konkurentnosti postojećih poduzeća;
- Razvitak pratećih industrijskih usluga po EU standardima.

Pokazatelji:

- Broj poduzeća sa ISO certifikatom;
- Broj poduzeća koja primaju savjetodavne usluge;
- Broj projekata koji primaju finansijsku pomoć.

1.5.2. Mjera: Razvitak novih proizvoda i povećanje postojeće konkurentnosti

Stanje: Obzirom na činjenicu da je uvoz pet puta veći od izvoza, a u paleti roba široke potrošnje taj omjer je puno veći, stvarna slika uvoza u odnosu na izvoz je pogubna za budućnost životnog standarda u regiji za oko 90 % stanovništva. U finansijskom iskazu izvoz aluminijuma čini 90 % strukture regionalnog izvoza. Postojeći proizvodni kapaciteti u regiji (osim Aluminija Mostar i tvornice alata Trebinje) su skoro nezamjetljivi kad je izvoz u pitanju. Slična je situacija i sa proizvodnjom za domaće tržište.

Tom negativnom trendu doprinosi niz sljedećih faktora: skupi proizvodni inputi, nezaštićenost tržišta adekvatnim carinskim mjerama, nepostojanje odgovarajuće kontrole kvalitete uvezenih roba, nazočnost plagijastva, neposjedovanje vlastitih razvojnih sektora u proizvodnim kompanijama, neulaganje u razvoj vlastitih novih proizvoda sposobnih za tržišnu utakmicu kod kuće i vani, neulaganje u nove tehnologije, neposjedovanje licencnih prava kvalitetnih proizvoda, nepostojanje svijesti, znanja i vještina potrebnih za razvoj vlastitih resursa i razvoj novih proizvoda, neposjedovanje alternativnih proizvodnih programa za proširenje kapaciteta i jačanja na tržištu, nepostojanje poslovne komunikacije između uvoznog trgovačkog sektora i domaćeg proizvodnog sektora u smislu razmjene poslovnih informacija i zajedničkog osmišljavanja za nastupe na domaćem i inozemnom tržištu.

Scenarij: Potrebno je poduzeti korake institucionalne naravi u suradnji sa odgovarajućim nadležnim državnim vlastima, privatnim sektorom, socijalno gospodarskim vijećem i nevladinim sektorom i formirati mehanizme koji mogu ublažiti vrlo teške posljedice kreditnih zaduženja sa izrazito visokim kamatama. Kamate treba svesti na razinu sličnu onoj u razvijenim europskim regijama. Nadalje je potrebno educirati stanovništvo i poslovni sektor o načinu i mogućnostima maksimalnog korištenja kredita.

Konkretni koraci u provedbi ove mjere su višestruki i treba ih paralelno implementirati, kako bi sve nužne karike tog lanca osposobljavanja MSP-a za supstitucijsku proizvodnju i izvoz dale željene rezultate, a to su: poboljšanje ili izgradnja znanja i vještina potrebnih za poboljšanje proizvodnje, uvođenje novih proizvoda u proizvodnju, uvođenje i primjena novih tehnologija u proizvodnji, poboljšanje postojeće tehnologije i njeno podizanje na viši tehnološki nivo, otvaranje relevantne suradnje sa drugim ekonomskim regijama i njihovim proizvodnim MSP-om, stvaranje vlastitih razvojnih timova i proizvodnih programa, praćenje suvremenih trendova u tom području.

Ovo se može postići implementiranjem sljedećih projekata:

- Regionalni razvojno garancijski fond;
- Formiranje regionalnog tehnološkog centra;
- Studija o mogućnostima supstitucije uvoza i podsticaj izvoza;
- Proizvodni klaster sa ciljem supstitucije dijela uvoza izvozom;
- Regionalni centar za industrijski dizajn;
- Regionalni garancijski fond za MSP-s.

Očekivani rezultati:

- Početak promjene na financijskom tržištu u korist pozajmljivača;
- Povećan prodor izvoza domaćih proizvoda;
- Koordinirane aktivnosti za podršku izvozno orijentiranim poduzećima;
- Pozitivna trgovinska bilanca;
- Postignut konsenzus o nužnosti suradnje između izvoznog trgovinskog sektora i domaćeg proizvodnog sektora da bi se što je moguće više uvoza zamijenilo domaćom proizvodnjom;
- Poduzete moguće mjere od strane države koji stimuliraju i štite domaću proizvodnju;
- Prošireni kapaciteti za domaću proizvodnju;
- Povećan obim proizvoda za izvoz.

Pokazatelji:

- Broj/obujam fondova kapitala za poduhvate i za sjeme koji primaju financijsku potporu;
- Broj i obujam zagwarantiranih fondova koji primaju financijsku potporu;
- Broj leasing operativnih šema koje primaju financijsku potporu.

1.5.3. Mjera: Povećan nivo stranih ulaganja

Stanje: Postojeće pouzdane i updatirane informacije u svezi sa uvjetima za registriranje kompanija, podsticaji za investicije, dostupne zelene površine i objekti, postojeći sustav podrške za poduzeća (advokatski uredi, banke, i td.) važni su i čine velike prednosti za jaku FDI politiku isto kao i postojanje dobrih primjera koji se predstavljaju javnosti.

Ne upuštajući se dublje u razloge, činjenica je da, i pored visokog obima donacija, nije došlo do značajnijeg privrednog oporavka zemlje nakon rata. Na drugoj strani, obim domaće štednje nedovoljan je da bi se brže pokrenula privredna aktivnost. Također, u uslovima u kojima posluje, privreda nije u stanju izdržati teret visokih kamatnih stopa na

kredite. Navedeno vrijedi i za privredu regije. Jedini preostali izvor finansiranja, kojim je moguće dopunski ubrzati opravak i razvoj privrede, su direktna strana ulaganja. Privredni ambijent, međutim, ne ide na ruku potencijalnim investitorima, pa se ovaj proces odvija prilično sporo i nedovoljnim intenzitetom. Određeni interes ipak postoji i njega treba podstaknuti.

Ne postoji ažurirana i kompletna baza podataka o potencijalima regije.

Scenarij: Investicione konferencije jesu nužne ali nisu dovoljne da bi strana ulaganja postala intenzivnija. Potrebno je da se poduzmu aktivnosti na nivou opština opisane u M2.3.2. (Obezbeđivanje informacija i tehnološke podrške za kreiranje jedinstvenog prostornog planiranja), M1.3.1. (Razvijanje infrastrukture za pružanje poslovne podrške za malo i srednje poduzetništvo) i M 1.6.1. (Poboljšanje infrastrukture regionalnih puteva, avionskog saobraćaja i željezničke mreže).

Prvi korak je napraviti bazu podataka i omogućiti dotok i protok svih relevantnih informacija i podataka od mogućeg interesa za potencijalnog ulagača. Nakon toga, koristeći napredne informacijske tehnologije i druge oblike promidžbe plasirati te informacije vani i prema domaćem poslovnom svijetu. A zatim: uvezati se sa institucijama zemlji i inozemstvu koje po prirodi svog djelovanja mogu doprinjeti plasiranju poslovne informacije na javni uvid u poslovnom svijetu; osmisliti i specifične oblike promocije.

Sve to bi se postiglo realizacijom slijedećih projekata:

- Razvoj regionalnog centra za pomoć u primjeni standarda EU;
- Razvoj klastera univerzalnih ručnih alata;
- Izrada analize stanja neiskoroštenih industrijskih i drugih kapaciteta regije;
- Formiranje regionalnog centra za investicioni marketing;
- Utemeljen regionalni informatički centar;
- Formiranje prekograničnih trgovinskih zona;
- Regionalni centar za obuku u pogledu standarda za inostrana tržišta;
- Promocija inostranih investicija u proizvodnju u regiji;
- Razvoj centra za pružanje usluga isporuke i osiguravanje informacija investitorima.

Očekivani rezultati:

- Stvoreni uvjeti za promoviranje regije;
- Stvorena datoteka i organiziran način njenog ažuriranja;
- Napravljena web-stranica sa ciljem promoviranja regije stranim investitorima;
- Promoviranje stranih ulaganja u proizvodnju u regiji;
- Razvoj industrijskih zona;
- Jednostavan pristup relevantnim informacijama;
- Uklonjene administrativne prepreke za osnivanje poslova.

Pokazatelji:

- Broj pruženih savjetodavnih usluga;
- Razvijen broj površina i strukture industrijskih zona;
- Bruto/netto zaposlenost stvorena ili unapređena na godišnjoj osnovi (broj i % sveukupnih radnih mjesta);
- Dužina postupka za utemeljenje poduzeća.

1.6. Prioritetni cilj: Razvoj transportne infrastrukture

Uvodne napomene: Razvitak infrastrukture podrazumijeva dobru infrastrukturu transporta (željeznica, ceste, autoputevi, aerodromi, luke, vodene prometnice, gradski prijevoz, multimodalni prijevoz kao i inteligentan sistem transporta), ali isto tako i infrastrukturu telekomunikacija, energetske infrastrukturu, okolišnu infrastrukturu, planiranje i popravak, društvenu infrastrukturu, te javno zdravstvo. Ovaj kompleks struktura osigurava osnove za razvoj svake privredne aktivnosti kao i društvene i ljudske aktivnosti.

Od svih ovih gore navedenih, infrastruktura transporta je ta koja osigurava ne samo mogućnost transfera/razmjene osoba i roba nego i mogućnosti da se osigura pristupačnost i međusobna povezanost ekonomskih mjesta i zajednica. Infrastruktura transporta je stoga važan faktor za ekonomski razvoj.

Pod uvjetom razvoja transportne infrastrukture, turizam je također jedna od industrijskih grana koja stječe dobit iz broja ljudi koji posjećuju nova mjesta, koristeći se prirodnim ljepotama, historijskim i kulturnim bogatstvom drugih regija (veza sa Prioritetnim ciljem 1.2).

PRSP ukazuje na činjenicu da su ceste u BiH u krajnje lošem fizičkom stanju i da godišnji troškovi održavanja glavnih i regionalnih puteva iznose oko €40 miliona. Niska je bezbjedonosna razina u cestovnom prometu, a niti ne postoji jasno definiran zakonski okvir na razini države. Porast saobraćaja naglašava potrebu za modernizacijom postojeće cestovne mreže, a sigurnost na regionalnim i lokalnim putevima treba poboljšati. Trenutačno stanje željezničke mreže zorno pokazuje da je normalan promet nemoguć bez kapitalnih investicija.

Hercegovina ima jedan aerodrom u Mostaru koji je restauriran nakon rata, koji je registriran za međunarodni zračni promet i koji se dovodi na nivo propisan za tu kategoriju po ICAO standardima.

Stanje: U saobraćaju, načelno, postoje uslovi za sve vrste transporta. U vodenom saobraćaju područje se uglavnom oslanja na luku Ploče, koja je sve do rata bila glavna uvozno-izvozna luka privrede BiH i bila jedna od najvažnijih jadranskih luka. Određene mogućnosti, za specifične oblike pomorskog transporta, postoje i u Neumu, ali to dosad nije sistematski razmatrano, pa je uloga te lokacije u postojećim uslovima zanemarljiva. Za vazdušni postoji aerodrom lociran u centru regije (Mostar), ali je njegova funkcija u prevozu roba i ljudi prilično ograničena. Glavni saobraćajni mediji područja su željeznice i ceste.

Jedina željeznička pruga, djelimično osposobljena nakon rata, prolazi pravcem sjever-jug sredinom regije, uz prosječnu brzinu kretanja ispod 50 km/h, što znatno zaostaje ne samo za evropskim brzinama nego i za lokalnim potrebama. Osim toga, rentabilnost njenog korištenja nakon rata vrlo je diskutabilna jer u najvećoj mjeri zavisi od godišnje količine rasutih i tečnih tereta iz ili za potrebe privrede zemlje, a razorena privreda ih ne nudi niti, u postojećim uslovima, ima potrebu za njima. Ta potreba će narasti po dovršetku procesa privatizacije i rehabilitacije jednog dijela privrednih potencijala, ali će

proći najmanje jedna decenija da bi se dostigao predratni obim prevoza. Obzirom na prosječnu brzinu kretanja, nije realno računati ni sa značajnijim porastom obima putničkog saobraćaja u budućnosti.

Glavni saobraćajni medij u regiji je cestovni saobraćaj. Regija je, nakon akcije izgradnje 1750 km cesta u BiH tokom sedamdesetih godina prošlog vijeka, srazmjerno dobro pokrivena cestovnom mrežom, ali njihov kvalitet – kao i u cijeloj zemlji – daleko zaostaje za potrebama pa se s ovog stanovišta može se reći da je, kvalitet ovih saobraćajnica najveća dugoročna prepreka razvoju regije.

Najvažniji saobraćajni koridor proteže se sredinom regije, pravcem sjever-jug i uvršten je u evropsku mrežu kao koridor 5 C, na kojemu se kao glavni terminal u regiji ispoljava Mostar. On je predviđen za izgradnju u narednih nekoliko godina i biće koristan i privredi i turizmu područja, ali se njim dugoročno ne rješava problem razvoja regije i iskorištenja njenih konkurentski prednosti. Osnovne mane ovog rješenja, iz unutarnjeg ugla razvoja regije, su:

- a) izvan gravitacionog područja te saobraćajnice ostaju istočni i zapadni dijelovi regije, koji prirodno gravitiraju – a privredno su komplementarni – jadranskom arealu u čijoj se pozadini nalaze;
- b) nedostaju kvalitetne poprečne saobraćajnice (pravcem istok-zapad) kojima bi troškovi prevoza roba i ljudi bili sniženi na objektivni minimum i, time, bila dodatno stimulirana unutarregionalna i međuregionalna saradnja na ovoj trasi.

Cestovna mreža u zemlji, pa i regiji, daleko zaostaje za razvijenošću iste u Evropi, i predstavlja grlo i ključnu prepreku razvoju cjelokupne privrede. Pri tome, da bi se dostigao evropski nivo izgrađenosti cestovne mreže u BiH potrebno je 100 do 150 godina, ako bi se isključivo koristili interni inputi. Kad se, međutim, posmatraju kao dio buduće Evrope, regija pa i cijela zemlja, mogu privredno funkcionisati kao njen integralni dio, a ne kao saobraćajno izolovano ili, u najmanju ruku, teško dostupno ostrvo s visokim transportnim troškovima. Tada postaje uočljivo da najkraća saobraćajna veza trougla London-Pariz-Brisel sa zapadnom obalom Grčke i Male Azije, u najmanju ruku za teretni saobraćaj, nužno prolazi kroz najneuralgičnije (saobraćajno zatvorene) prostore Balkana (BiH, Crnu Goru, Sandžak, Kosovo, Albaniju i Makedoniju). Prihvati li se, također, da za razvoj ovog neuralgičnog područja može biti iskorištena sinergija okruženja tada postaje očito da se nalazimo pred potrebom promišljanja novih saobraćajnih koridora. Oni bi, zapravo, trebalo da postanu razvojna osnovica zapadno-balkanskog new deala. U njegovom kontekstu, razvoj saobraćaj u regiji postao bi znatno jednostavniji i brži, a izvori finansiranja dostupniji.

Scenarij: Trgovina također može biti korištena u svrhu razvoja privrednih djelatnosti, posebno u sektoru mikro, malihi srednjih preduzeća. Na marginama privrednih manifestacija područja (sajam u Mostaru, prezentacije većih gradova drugim gradovima i područjima) moguće je organizovati susrete (konferencije, prezentacije,...) trgovine s proizvodnim sektorom, na kojima bi trgovina informisala potencijalne investitore o tražnji za proizvodima koji bi se mogli proizvoditi, pakovati i plasirati na lokalnom i drugim tržištima. Isto je moguće učiniti i u organizaciji privredne/gospodarske komore. Iz tih prezentacija mogli bi proisteći investicioni projekti (ocjena opravdanosti) i okvirni sporazumi o proizvodnji i plasmanu dogovorenih proizvoda (Vezano za Prioritetni cilj 1.5.2.).

Promišljanje novih cestovnih pravaca i saobraćajnih koridora je stalan posao razvijenih zemalja Evrope. Obzirom da se, u ovom prijedlogu, radi o projektu koji zahvata više zemalja i interesa, procedura je osmišljavanja je znatno složenija. Ona bi podrazumijevala:

1. organizaciju balkanske konferencije o mogućim novim razvojnim koridorima. Na njoj bi trebalo da učestvuju stručne organizacije tangiranih zemalja radi tehničke ocjene potreba i postizanja saglasnosti o izradi fizibiliti studije. Konferencija bi mogla biti organizovana u roku od godinu dana od dana donošenja odluke o nosiocu organizacije i obezbjeđenju potrebnih finansijskih sredstava.
2. izradu fizibiliti studije o mogućim i najpovoljnijim cestovnim razvojnim pravcima. Studijom bi trebalo, osim okvirne procjene visine ulaganja, trebalo predložiti kontaktne tačke na granicama susjednih zemalja, osnovne elemente ugovorno-tehničkih uslova građenja, način finansiranja i nacrt međudržavnog sporazuma o izgradnji. U njenoj izradi trebalo bi da učestvuje konzorcij odabranih stručnih organizacija regije, pod vođstvom neke od najeminentnijih projektnih organizacija Evrope. Izrada fizibiliti studije mogla bi trajati oko dvije godine, nakon koraka a).
3. organizaciju balkanske konferencije o koridoru. Na njoj bi bilo potrebno prezentirati oblasti u kojima bi se države učesnice u izgradnji usaglasile, da bi izgradnja mogla početi i biti završena u odgovarajućem roku. Sastavni dio tog memoranduma o razumijevanju trebalo bi da bude dogovor o harmonizaciji propisa o koncesijama, jer se pretpostavlja da jedan broj zemalja neće raspolagati internim izvorima finansiranja. Memorandum o razumijevanju bio bi predmet ratifikacije u odgovarajućim organima konkretne zemlje, nakon čega bi se stvorili uslovi za međunarodni natječaj za projektovanje i, zatim građenje. Konferencija bi mogla biti, u dobroj političkoj klimi, organizovana u roku od narednih godinu dana, nakon koraka b).
4. ugovaranje i izgradnja. Opis ovih aktivnosti nije nužan na ovom mjestu. Fizibiliti studijom pod b) bi trebalo preciznije razraditi dinamiku realizacije cijelog makroprojekta.
5. razvoj cestovne mreže regije i njeno uklapanje u evropski sistem saobraćajnica, te osiguravanje sistema održavanja na visokom nivou da bi se zadovoljile lokalne i regionalne potrebe za ekonomski razvoj i mobilnost.

Rezultati:

1. U trgovini je moguće srazmjerno brzo postići razvojne efekte, ukoliko se ostvare prethodno navedene aktivnosti. Ti efekti neće biti jako visoki, ali bi svakako mogli rezultirati proizvodnjom manjeg broja novih proizvoda, njihovim plasmanom putem regionalne trgovinske mreže, porastom bruto domaćeg proizvoda i zaposlenosti (vezano za Prioritetni cilj 1.5.).
2. Ukoliko se odluči za kvalitetnije rješavanje problema razvoja cestovne mreže, u roku za koji se radi strategija moguće je računati o držanog regionalnom konferencijom i, eventualno, dogovorom o izradi fizibiliti studije, formiranjem projektnog konzorcija i, u najboljem slučaju, izradom nacrtu fizibiliti studije. Ostali efekti zavisiće od rezultata studije.

Scenarij za postizanje ovog prioritetnog cilja je slijedeći:

- Podržavanje svih aktivnosti povezanih sa koridorom Vc i proširenje željeznice;
- Razvijena infrastruktura lokalnih puteva.

Očekivani rezultati:

- Povećana dužina puteva;
- Povećana dužina željezničkih pruga;
- Povećana kvaliteta puteva i željeznice.

Pokazatelji:

- Povećanje godišnjeg protoka prometa motornih vozila/tereta (%);
- Poboljšanje sigurnosti (broj prometnih nezgoda godišnje).

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeću mjeru:

- *Poboljšanje regionalne cestovne infrastrukture, zračnog prometa te željezničke mreže*

1.6.1. Mjera: Poboljšanje regionalne cestovne infrastrukture, zračnog prometa, te željezničke mreže

Stanje: Postojeće stanje cestovne infrastrukture u regiji je loše na dvije razine: a) konstrukcijsko-izvedbena – velika starosti prometnica i b) nedostatak novca potrebnog za obnovu i održavanje tih prometnica.

Aerodrom Mostar je pretrpio ratne posljedice što je rezultiralo ne samo fizičkim oštećenjima nego i gubitkom međunarodnih linija, što je još veći problem od fizičkih posljedica rata i poratnog statusa aerodroma.

Željeznička mreža, također, trpi još uvijek posljedice rata i poratnog ekonomskog lošeg stanja u regiji. Zbog lošeg gospodarskog krvotoka u BiH i regiji stupanj zaposlenosti je vrlo nizak, a to za posljedicu ima neposjedovanje akumuliranog vlastitog razvojnog kapitala. Posljedica toga su zastrjeli kapaciteti i nemogućnost praćenja tehnoloških dostignuća voznog i sigurnosnog parka željeznice.

Scenarij: Ključno je pristupiti planiranju i izradi projektno- planske i izvedbene dokumentacije za nužnu rekonstrukciju dijelova regionalnih cesta, koji značajno usporavaju promet i čine ga nesigurnim i uzrokom su velikih šteta po ljude i njihova vozila. A nakon toga treba pristupiti konkretnoj rekonstrukciji tih mjesta. Za aerodrom je potrebno angažirati eksperte koji će napraviti cjelovit scenarij za prometnu revitalizaciju aerodroma. Za željeznicu je potrebno učiniti višefazni plan osuvremenjavanja željezničkog voznog parka i proširenja kapaciteta.

Sve se to može postići realizacijom slijedećih projekata:

- Unapređenje kapaciteta mostarske zračne luke;
- Održavanje balkanske konferencije o novim saobraćajnim koridorima;
- Izrada studije i projektne dokumentacije rekonstrukcije uskih grla prometnica regije;
- Popravak i poboljšanje željezničkih kapaciteta u regiji;
- Rekonstrukcija dijelova regionalnih puteva zbog bržeg ekonomskog razvoja.

Očekivani rezultati:

U prvoj godini izrađena dokumentacija za rekonstrukciju i revidirana. U drugoj godini započeta rekonstrukcija na više mjesta u regiji na pravcima Livno -Mostar (u dužini od oko 25 km) na tri najbolnije dionice i Mostar- Trebinje, (u dužini od 20 km na više dionica), te Čitluk –Mostar (u dužini od 5 km na dvije dionice) i Mostar- Konjic (u dužini 15 km na više dionica) .U trećoj godini završene rekonstrukcije tih dijelova regionalne ceste. Aerodrom u drugoj i trećoj godini rada udvostručio broj prijema i otpreme putničkih aviona. Željeznica dobila prvu modernu kompoziciju za putnički promet u okviru prve tri godine.

Pokazatelji:

- Porast protoka saobraćaja motornih vozila / tereta (% / godina);
- Porast protoka putnika / tereta (% / godina) kao pokazatelj razine upotrebe željeznice;
- Dodana vrijednost ostvarena godišnje (%);
- Godišnja ostvarena ili osigurana bruto / netto zaposlenost;
- Broj posjeta godišnje objektima kojima je pružena pomoć.

Strateški cilj 2: Izgradnja institucionalne strukture za ekonomski razvoj regije i prostorno planiranje (sa ažuriranom dokumentacijom)

Stanje: Tri aspekta ovog cilja su ključna: struktura institucija za tehničku podršku razvoju (1), uspostavljanje adekvatnog modela za povećanje životnog standarda (2) i prostorno-planska dokumentacija kojom se stvaraju uslovi za racionalno korištenje i upravljanje prostorom (3).

- (1) Na području regije ne postoji gotovo nikakva struktura koja bi podržavala regionalni razvoj (sa izuzetkom novoformirane agencije REDAH) niti su etabrirani fondovi namijenjeni dugoročnijoj sistemskoj podršci istom.
- (2) Sivo tržište je daleko veće sada u odnosu na ono prijeratno. Procjenjuje se da iznosi 40-70 % od društvenog bruto proizvoda, a da je samo 50% zaposlenih registrirano. Prihod i zaposlenje su prednost, ali se na taj način izbjegavaju društvene obaveze.
- (3) Tradicionalni koncept štednje prostora u osnovi je napušten ubrzo nakon Drugog svjetskog rata, zatim je industrijalizacijom i privrednim razvojem znatan dio plodnog poljoprivrednog zemljišta pretvoren u industrijsko, a primjenom neadekvatnih tehnologija u velikoj mjeri zagađen. Tek je početkom sedamdesetih godina došlo do ozbiljnijeg razmatanja namjene prostora i njegovog racionalnog korištenja. Prostornim planom tadašnje republike BiH nastojao se uspostaviti sistem modernog upravljanja prostorom i gradovima i razvijati službe za urbanizam i prostorno uređenje. Rat je uzrokovao napuštanje tog koncepta i, u nedostatku sistema, doveo do dalje devastacije istog u svakom smislu. Urbani sadržaji su potpuno izmijenjeni, ali je razmještaj naselja u prostoru uglavnom zadržan i odražava njihovu policentričnost. Saobraćajnice, devastirane u toku rata, su u osnovi dovedene u predratno stanje ali se struktura prometa drastično promijenila. Dominirajući je autosaoobraćaj, ali saobraćajnice svojim kvalitetom daleko zaostaju za potrebama. Gašenje kapaciteta u prerađivačkoj industriji donijelo je jednu dobru stranu u nevolji

– zagađenost vodenih tokova i zraka je više nego prepolovljena. Nalazimo se pred novim početkom u kom prostor i sadržaje u njemu treba valorizovati i koristiti na novi način.

Scenarij: Sadrži tri komponente: izgradnju strukture institucija za razvoj (a), izgradnju institucija za smanjenje učinaka sive ekonomije (b) i izgradnju institucija za plansku upotrebu prostora (c).

- a) Da bi se izgradila institucionalna struktura nužna za razvoj, pored mjera pomenutih u okviru Strateškog cilja 1, opštine na području regije treba da formiraju poseban resor koji bi se bavio privrednim razvojem i zapošljavanjem (1), da formiraju fond za podršku razvoju na njenom području (2) da saradnjom s drugim opštinama formiraju regionalni razvojni fond (3) i da – također u saradnji s drugim opštinama – formiraju fond za regionalna istraživanja mineralnih resursa (4). U oblasti zapošljavanja bilo bi korisno da svaka od opština izradi vlastiti akcioni program zapošljavanja na konceptu analognih akcionih programa Evropske Unije (vezano za Prioritetni cilj 3.1.).
- b) Uvođenje EU standarda u proizvodni sektor morat će biti popraćen povećanom kontrolom struktura za kontrolu ekonomskog okoliša: uspostavljanje struktura za zaštitu potrošača, zaštita prava intelektualnog vlasništva, kao i razvoj zakonskog okvira za očuvanje privatnog vlasništva. Ova stavka je povezana sa mjerama 1.5.1 (Poboljšanje kvalitete roba u skladu sa EU standardima), 4.2.2 (Uvođenje EU eko standarda u proizvodni sektor) i 1.3.2 (Stvaranje pogodne atmosfere za razvoj ka proizvodnji orijentiranih MSP-ova).
- c) Nerazvijeni urbani i prostorni planovi predstavljaju glavne prepreke za sistematičan razvoj regije. Da bi se to popravilo neophodno je završiti proces razvoja ovih planova sistematski kako na općinskoj tako i na regionalnoj razini.

Nužno je posvetiti dužnu pažnju dvjema komponentama aktivnosti prostorne aktivnosti:

1. *Rehabilitaciji principa racionalnog korištenja prostora.* Biće potrebno revalorizovati postojeće urbanističke i planove prostornog uređenja opština i izvršiti obuku i opremanje savremenim sredstvima i metodama planiranja i projektovanja u postojećim i novim institucijama za urbanizam i prostorno uređenje. Uz dalji razvoj gradova, trebaće razviti koncept urbanizacije ruralnih naselja kako bi ona postala jednako atraktivna kao i gradovi.
2. *Eksploataciji mineralnih resursa, rudarstvu i vodoprivredi.* Razvoju područja nude se poznate i dokazane rudne rezerve, kao i one koje još nisu dovoljno istražene. Eksploatacija većine njih neizbježna je i može biti atraktivna za domaća i strana ulaganja. Uz (uglavnom) kapitalno intenzivna ulaganja njihova eksploatacija može biti korisna razvojna komponenta, ali je potrebno definisati pravila ponašanja, uključujući koncesije i obavezu adekvatne zaštite prostora. Pri tome se vodom, kao ključnim resursom područja, mora upravljati integralno da bi se iskoristila njena višestruka upotrebljivost i osiguralo da nizvodni korisnici također uživaju njene blagodeti.

Očekivani rezultati:

1. Formirani opštinski resori za razvoj i zapošljavanje i adekvatno opremljeni osposobljeni; Formirani opštinski fondovi za podršku privrednom razvoju i regionalni razvojni fond; Izrađeni i primijenjeni akcioni programi zapošljavanja;
2. Uspostavljanje institucija za povećanu zaštitu potrošača i razvoj odgovarajućih institucija za identifikaciju prijevare u tržišnim aktivnostima.

3. Razvoj ažuriranih urbanih i prostornih planova za svaku općinu koji će se uzimati u obzir u procesu planiranja na regionalnoj razini. Korištenje urbanog dizajna kao sredstva uspostavljanja industrijskih zona (prostori gdje bi trebalo locirati industrijske kapacitete). Formiran fond za regionalna rudarsko-geološka istraživanja; Napravljen regionalni bilans rudnih rezervi; Identifikovane pojave rudnih tijela; Pripremljeni uslovi za regionalna i detaljna rudarsko-geološka istraživanja.

Pokazatelji:

- Ostvarena ili osigurana bruto / netto zaposlenost u regiji nakon 3 godine (broj i % sveukupnih radnih mjesta);
- Dodana vrijednost u regiji (MEuro / godina);
- Usklađivanje sa regionalnim standardima Europske Unije;
- Broj projekata koji primaju dotacije;
- Broj novo formiranih nevladinih organizacija i njihova održivost;
- Broj utemeljenih poduzeća u područjima koja primaju pomoć nakon 3 godine;
- Broj stanovnika lociranih u blizini (manje od 1 km) obnovljenog područja.

Na osnovu gore pomenutog, **sljedeći prioritetni ciljevi** su uključeni u ovaj strateški cilj:

1. *Uspostavljeni institucionalni okvir za ekonomski razvoj regije i za međuregionalnu suradnju;*
2. *Izgrađen adekvatan institucionalni okvir za povećanje životnog standarda;*
3. *Postignuta interaktivna povezanost institucija za prostorno planiranje, što će stvoriti osnovu za izmjenu, dopunu i preoblikovanje postojećih planskih dokumenata.*

2.1. Prioritetni cilj: Uspostavljen institucionalni okvir za ekonomski razvoj regije i za međuregionalnu suradnju

Uvod: Institucionalni okvir čine sistemski propisi i institucije zasnovani na zakonu sa ciljem da podržavaju razvoj privrede u državi. Saradnja između regija se, u pravilu, ostvaruje na jedan od dva krajnja načina: (1) ili je privreda periferije monostrukturalna (uglavnom orijentisana na primarnu poljoprivrednu proizvodnju) pa služi kao područje izvlačenja profita od strane ekonomskih ili centara finansijske moći (razvijena područja), ili su (2) i centar i «periferija» razvijeni pa se saradnja ostvaruje na tržišnoj osnovi. U uslovima kad je razvoj prepušten stihiji, najčešće se događa prvi tip razvoja. Njegove posljedice su migracije iz nerazvijenih ka razvijenim područjima i to je potvrdila svjetska ekonomska praksa.

Stanje: BiH je podijeljena u pet ekonomskih regija. Ove ekonomske regije su neovisne od postojeće entitetske i županijske-kantonalne podjele BiH. Na osnovu ovakve ekonomske podjele (inicirane od strane EU-a) formirano je pet regionalnih razvojnih agencija za svaku od tih pet ekonomskih regija u BiH. U inicijalnoj fazi ovog koncepta jedine regionalne institucije u svakoj regiji su regionalne razvojne agencije. Međuregionalna suradnja, kao takva, još ne postoji, ako izuzmemo određene kontakte i suradnju među regionalnim razvojnim agencijama preko EU RED projekta. Potrebno je uložiti napore za daljnji razvoj međuregionalne suradnje unutar BiH. Nadalje, s obzirom na specifičnost Hercegovine kao regije i njenu poziciju u odnosu na regije susjednih

država, Dalmacije u Republici Hrvatskoj, kao i poziciju u odnosu na državnu zajednicu Srbije i Crne Gore nužno se nameće potreba za razmišljanjem o ekonomskoj međuregionalnoj prekograničnoj suradnji koja, također, ne postoji. Nedostatak međuregionalne suradnje unutar BiH, kao i prekogranične međuregionalne suradnje ekonomski gledano je štetan i može se ocijeniti kao nedostatak ili problem za našu regiju.

Ako BiH vidi svoju budućnost u evropskim integracijama, tada je nužno da izgradi institucionalni okvir analogan onom koji se tamo primjenjuje. To podrazumijeva da se formira Regionalni fond koji bi, kao sredstvo trajne brige i prema posebno definisanim pravilima, imao zadatak da podržava razvoj u regijama i djelatnostima koje zaostaju u razvoju. Druga dobra stvar takvog fonda je da on može i treba da služi kao partnerski fond odgovarajućem fondu EU, kako bi – iz ovog drugog izvora – mogla biti korištena sredstva za razvoj regija unutar zemlje. Ta podrška bi mogla rezultirati u boljoj međuregionalnoj suradnji.

Scenarij:

1. Kvalitetna saradnja između regija u zemlji postiže se njihovim privrednim razvojem i to je dugoročan posao. Potreba da se organizira regionalni izvor informacija koji bi se mogao koristiti pri promoviranju svih regionalnih razvojnih inicijativa, morat će otpočeti sa podrškom općina i kantona/županija. Baza podataka obuhvatat će informacije koje se odnose na ekonomsku situaciju u regiji (tradicionalne industrijske grane, MSP-ovi, relevantna velika poduzeća, strani investitori, na institucionalni okvir za sektor poslovne podrške (NGO-i, profesionalna udruženja, kompanije za poslovnu podršku), na obrazovni sistem (struktura i broj reprezentativnih univerziteta, struktura radne snage, centri za izuzetno nadarene, R&D centri, i td.), kao i reference za socijalne službe, komunalne službe, turističke usluge i kulturu. Ovdje se postavljaju dva problema: jedan je prikupljanje informacija, a drugi je njihovo organiziranje i periodično ažuriranje. Što se tiče prvog, morali bi se utemeljiti posebni odjeli na lokalnoj razini sa adekvatnim IT sposobnim ljudima. Što se tiče drugog, morat će se uspostaviti specijalan odjel (najvjerojatnije unutar RDA) na regionalnoj razini. Pošto uvjeti za utemeljenje Regionalnog fonda, koji u konačnici nužno treba odgovarati fondovima iz analognog EU fonda, još nisu sazreli, moguće je inicirati uspostavljanje razvojnih (stimulativnih) fondova u svakoj pojedinačnoj općini u regiji, isto kao i na regionalnoj razini. Paralelno s time, moguće je otpočeti inicijativu za raspavu u entitetima, t.j. raspavu državnih partnerskih struktura o opravdanim razlozima za uspostavljanje regionalne ekonomske politike i specijalnog fonda za razvoj.
2. Potrebno je stvoriti institucionalni okvir za međuregionalnu suradnju unutar BiH i prekograničnu međuregionalnu suradnju. Oba pravca suradnje treba usmjeriti prema obostranim ekonomskim interesima, kako bi ta suradnja na tom principu što prije zaživjela i dobila što bolje ekonomske efekte. Hercegovina ima mnogo svojih potencijala i za turističku prekograničnu suradnju i za plasman svojih poljoprivrednih proizvoda u Dalmaciju i Crnoj Gori, pogotovo u ljetnoj turističkoj sezoni. S obzirom na industrijski potencijal susjedne Srbije, prekograničnu suradnju treba usmjeriti u sektor proizvodnih MSP, kao i trgovački segment MSP-a iz Hercegovine. Da bi se to ostvarilo, potrebno je osnovati sektorske institucije ili ojačati već postojeće, kako bi postale potpuno operativne, tako da one počnu poduzimati zajedničke inicijative za suradnju. Dobar početak u tome je privredni sajam u Mostaru i prezentacije resursa i mogućnosti većih gradova regije za saradnju s drugim područjima. Realno je računati s postupnim privrednim oporavkom drugih regija i zemalja u okruženju koji

će logično povećati obim saradnje. Dobar poticaj toj saradnji mogla bi dati stalna (godišnja) konferencija o privrednoj saradnji zemalja obuhvaćenih Paktom stabilnosti za jugoistočnu Evropu i sajmovi fokusirani na njen razvoj.

Očekivani rezultati:

Realizacija mjera spomenutih u scenariju jeste proces, tako da nije moguće očekivati potpunu formulaciju regionalne razvojne (ekonomske) politike, ali je moguće očekivati da proces otpočne.

- Uspostavljen institucionalni okvir za međuregionalnu suradnju;
- Stvoreni preduvjeti za razmjenu informacija od međuregionalnog interesa;
- Ostvareni i formalizirani suradnički kontakti;
- Napravljeni planovi suradnje u pograničnoj interregionalnoj suradnji, isto kao i planovi međuregionalne suradnje unutar BiH;
- Postojanje stimulativnih razvojnih fondova u 8 do 10 općina;
- Utemeljenje regionalnog razvojnog fonda;
- Unutar regije započeli samostalni projekti sa ciljem otvaranja međuregionalne i pogranične suradnje;
- Otpočela poslovna suradnja između stodnih kompanija iz regije sa ciljem zajedničke promocije na inostranom tržištu.

Pokazatelji:

- % učešća u financiranju razvoja;
- dodana vrijednost u regiji (povećanje svote privučenih investicija kao rezultat stimulacije iz fonda) nakon 18 mjeseci;
- Povećan obim razmjene robe i usluga;
- Ostvarena ili očuvana bruto / netto zaposlenost nakon 18 mjeseci (% i broj u odnosu na sveukupan broj).

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Uspostava sustava za skupljanje i razmjenu informacija na regionalnoj razini;*
- *Izgradnja kapaciteta za uspostavu mreže između privatnog, NVO i javnog sektora.*

2.1.1. Mjera: Uspostava sistema za sakupljanje i razmjenu informacija na regionalnom nivou

Stanje: U okvirima regije tokom rata došlo je do uništenja nekih postojećih materijalnih resursa iz ove oblasti (npr. UNIS-Mostar), koji ni do danas nisu obnovljeni. Inače je ugrožen razvoj regije zbog zaostajanja u primjeni informacijskih tehnologija, a nisu razvijeni privredni subjekti, kao ni nosioci razvoja informatičke djelatnosti. U regiji ne postoji organiziran i uspostavljen sistem prikupljanja obrade i protoka relevantnih poslovnih i drugih bitnih informacija, socio ekonomskog karaktera, bitnih za potencijalnog investitora bez obzira odakle dolazio.

Scenarij: Obzirom da je prije rata postojalo iskustvo u razvoju i primjeni informatičkih tehnologija, posebno u većim industrijskim kompleksima, institucijama, školama i fakultetima, neće biti posebno teško stići Evropu, jer mladi svih uzrasta imaju afinitet i volju da budu moderni Evropljani.

Za formiranje sustava prikupljanja i obrade podataka i protoka tih podataka, potrebno je učiniti slijedeće:

- Stvoriti prostorno informatičke pretpostavke da se sustav može instalirati i da se njime može upravljati. Treba ga smjestiti u REDAH i dati mu regionalni karakter.
- Prikupljanje bi se vršilo tako da svaka općina u okviru svoje Službe za gospodarstvo ima zaduženu kompetentnu osobu koja će, uz redovite zadaće, odrađivati i taj posao prikupljanja i odašiljanja informacija, po jedinstvenom softveru.

Vrijeme potrebno za profunkcioniranje sustava u cjelosti je nekoliko mjeseci.

To se može postići realizacijom slijedećih projekata:

- Formiranje regionalnog info centra;
- Kreiranje baze podataka za investicije u okvirima i izvan ekonomije, što rade javni, privatni i inozemni sektori;
- Uspostavljanje baze podataka (GIS) u skladu sa standardima EU.

Očekivani rezultati:

- Razvijen informatički sustav na razini općina sa odgovarajućim bazama podataka;
- Informatički sistem međusobno povezan između općina i drugih institucija (t.j. ureda za statistiku, ministarstava, udruženja) u regiji;
- Stvaranje jedinstvenih sustava baza podataka regije;
- Povećana konkurentnost regije;
- Olakšano planiranje i donošenje odluka;
- Bolje komuniciranje.

Pokazatelji:

- Broj korisnika sustava;
- Razina korištenja sustava.

2.1.2. Mjera: Izgradnja kapaciteta za uspostavu mreže između privatnog, NVO i javnog sektora

Stanje: Saradnja privatnog i javnog sektora kod izgradnje institucionalnih struktura za ekonomski razvoj regije je danas veoma loša i treba je poboljšati. Formiranje sektorskih institucija je neophodno, ali tu treba odrediti prioritete u razvoju istih.

Tako na primjer, prioritet treba biti formiranje regionalne agencije za koordinaciju urbanističkih i prostornih planova da bi se zaustavila divlja gradnja širom regije i ujednačili principi razvoja u ovoj oblasti, te omogućila informiranost o promjenama na jednom mjestu. Slično je i sa drugim oblastima.

Scenarij: Uspostavljanje agencije za koordinaciju planova urbanizma i prostornog planiranja; formiranje baze podataka prema normama Evrope u svim naučnim oblastima

kao i formiranje raznih sektorskih institucija koje će pospješiti razvoj i informatičke djelatnosti. Da bi se ovo postiglo, nužno je realizirati nekoliko projekata, a o određivanju njihovih prioriteta trebao bi odlučiti tim relevantnih profesionalaca:

- Uspostavljanje regionalnog savjeta za ekonomski razvoj;
- Primjena EU standarda u organima lokalne uprave;
- Osnivanje regionalne agencije za koordinaciju urbanističko prostornih planova;
- Povezivanje RDA sa LDA-ima i izgradnja kapaciteta;
- Regionalni BSC;
- Regionalna ekonomska opservatorija.

Očekivani rezultati:

- Poboljšana suradnja među privatnim, nevladinim i javnim sektorima;
- Izgrađene institucionalne strukture za razvoj gospodarstva.

Pokazatelji:

- Broj novih mreža sa podrškom;
- Broj projekata općinskih organizacija sa podrškom;
- Broj projekata za obnovu urbanih središta sa podrškom;
- Broj obnovljenih objekata.

2.2. Prioritetni cilj: Izgrađen adekvatan institucionalni okvir za povećanje životnog standarda

Stanje: Najbolja metoda porasta životnog standarda je privredni razvoj i zapošljavanje. Privrednim razvojem širi se poreska osnovica, a zapošljavanjem se ovisnici od socijalnih fondova države pretvaraju u poreske obveznike. Brojne su socijalne kategorije koje teško opstaju o danim okolnostima, i u zemlji i regiji. U regiji je on posebno složen jer u nekim od kantona nije donesen ni zakon o socijalnoj sigurnosti građana. Njih, na ovom mjestu, nije potrebno dokazivati, ali je nužno ukazati na njihove uzroke i način na koji je problem rješiv.

Osnovni uzroci su u činjenicama da privreda nije rekonstruirana (1), da je naslijeđen velik teret javnog sektora (2), da je opća teritorijalno-administrativna struktura države pretjerano složena (3), te da postoji jaka siva ekonomija.

Prvo, prije rata je u zemlji bio zaposlen svaki četvrti stanovnik, a nakon rata nije rekonstruirano oko 400 hiljada radnih mjesta ili gotovo toliko koliko ima registriranih nezaposlenih lica. Da je ta mogućnost rekonstrukcije postojala, uz odsustvo jedne trećine izbjeglica u inozemstvu, problem nezaposlenosti bio bi znatno manji. Pri tome nivo privrednih aktivnosti u nekim kantonima/regijama znatno je niži od prosjeka u zemlji.

Drugo, iz ranijeg sistema naslijeđen je za date uvjete vrlo razvijen obrazovni, zdravstveni i sistem mirovinskog i invalidskog osiguranja. Lica zaposlena u njima i korisnike usluga nije moguće prosto istjerati iz zemlje ili im oduzeti naslijeđena prava. Tome treba dodati veoma visok broj socijalno zavisnih lica proizvedenih ratom, čiji status nije riješen. Odgovornost za socijalnu sigurnost stavljena je u nadležnost kantona u FBiH odnosno

entiteta u RS. U obje varijante postoje znatne razlike u nivou i kvalitetu, inače pretjerano niske, socijalne sigurnosti građana.

Treće, najmanji od spomenutih, ali ne bez značaja za poslijeratne okolnosti, je problem administrativno-teritorijalnog uređenja zemlje što poskupljuje cijenu države. U državnoj administraciji na svim nivoima, nakon rata je zaposleno više službenika nego prije rata i ta tendencija se nastavlja izgradnjom državnih (u suštini nužnih) institucija. Ali, broj zaposlenih u privrednim djelatnostima se stalno smanjuje i on ne pokazuje tendenciju rasta.

Scenarij: Sužena poreska osnovica (obim privredne aktivnosti i iz njega izvedena opća poreska stopa i poreska masa) i vrlo visoke socijalne potrebe stvaraju socijalni jaz koji se ne može lako premostiti, pogotovu ne u kratkom roku od 3-5 godina. Kvalitetno rješenje problema socijalne sigurnosti ipak je moguće postići. Tu su potrebne najmanje tri paralelne aktivnosti: intenzivan privredni razvoj (1), prijenos odgovornosti za socijalnu sigurnost građana na nivo države (2) i uspostava adekvatnog institucionalnog okvira za suzbijanje sive ekonomije (3).

Privredni razvoj nastoji se ostvariti primjenom Strategije za državu i regionalnih strategija čija je izrada u toku. U Strateškom cilju 1 je opisan način na koji može biti potaknut taj razvoj i ovdje ga nije nužno elaborirati.

Prijenos odgovornosti za socijalnu sigurnost stanovništva na nivo države potreban je prije svega radi primjene jednakih prava prema svim građanima u stanju socijalne potrebe. Ovo vrijedi za apsolutno sve ratne udovice i siročad, invalide i civilne žrtve rata, raseljena i lica s posebnim potrebama te marginalne grupe na rubu egzistencije bez obzira gdje žive.

Reduciranje sive ekonomije je problem kojem ćemo se stalno vraćati kroz intervencije predložene za Prioritetni cilj 2.1 Razvijen institucionalni okvir za regionalni ekonomski razvoj i za međuregionalnu suradnju. To će doprinijeti povećanju vidljivosti ekonomskih i društvenih aktivnosti u regiji, čemu će također doprinijeti i intervencije predložene u odjeljku Mjere 1.5.1 Poboljšanje kvalitete roba u skladu sa EU standardima. Vrlo je vjerojatno da će mjere kao uspostavljanje regionalne agencije za zaštitu intelektualnog vlasništva ili povećanje kontrole vlasti nad tržištem također doprinijeti ostvarenju ovog cilja. Najnegativniji efekt postojeće sive ekonomije jeste veliki broj ljudi koji rade bez ikakvih zakonskih / legalnih dokumenata, što ih izlaže opasnostima povreda na radu i što im ne daje nikakvu zakonsku osnovu za pregovore o ugovoru o radu.

Pristup ovom predmetu trebao bi početi sa uzimanjem u obzir slijedećih stavki:

- a. Trebalo bi urbanizirati lokacije na kojima se odvija aktivnost sive ekonomije;
- b. Aktivnosti koje se odvijaju na takvim lokacijama trebalo bi izuzeti od plaćanja poreskih obaveza tijekom početnog perioda od 3 do 5 godina;
- c. Poduzetnike koji se bave obavljanjem takvih aktivnosti trebalo bi podržati povoljnim kreditima kako bi im se omogućilo da se zakonski etabliiraju na tržištu.

Očekivani rezultati:

- Prijenos odgovornosti za socijalnu sigurnost na razinu države s jedne strane, a za provođenje studije o mogućnostima premošćivanja socijalnog jaza s druge strane;

- Regionalna konferencija društvenih partnera;
- Stvaranje povoljne atmosfere za razvoj autonomnih, ekonomski sposobnih zadruga koje bi štatile i proizvode i proizvođače;
- Donošenje novih zakona i carinskih tarifa zbog zaštite strateških poljoprivrednih proizvoda kao i stočnog fonda, to jest proizvođača u toj oblasti;
- Osiguranje sistema dobre kvalitete u svim sferama poslovanja, u skladu sa ISO 9000 i ISO 14000 standardima;
- Poticanje korištenja raspoloživog poljoprivrednog zemljišta u proizvodne svrhe u skladu sa sistemom održivog upravljanja i mjera oporezivanja za neobrađeno zemljište;
- Sprečavanje nepoštene konkurencije i uvoza robe loše kvalitete.

Pokazatelji:

- Broj novih radnih mjesta;
- Porast Bruto narodnog proizvoda u regiji;
- Prijenos odgovornosti za socijalnu sigurnost na nivo države;
- Moguća formulacija ideje o izradi fizibiliti studije za premošćenje socijalnog jaza.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti sljedeće mjere:

- *Jačanje institucionalnog okvira za zaštitu potrošača.*

2.2.1. Mjera: Jačanje institucionalnog okvira za zaštitu potrošača

Stanje: Kada se govori o institucionalnom okviru i o zaštiti potrošača, uglavnom se misli na potrošača kao čovjeka koji kupuje, a da mu kvalitet kupljenog odgovara evropskom kvalitetu, te da mu to garantuju odgovarajuće institucije ili zakoni. U širim evropskim okvirima se misli na: zaštitu potrošača i proizvođača u sklopu zadrugarstva i udruživanja u sektore, zaštitu prava i intelektualne svojine, usvajanje novih zakona i carinskih tarifa, kroz koje treba poboljšati carinsku zaštitu za strateške poljoprivredne proizvode, odnosno poljoprivredne proizvođače takvih proizvoda, osiguranje sistema kvaliteta u svim sferama poslovanja, a u skladu sa sistemom ISO 9000 i ISO 14000.

Scenarij: Da bi se povećao životni standard i suzbila siva ekonomija nije dovoljno samo donositi zakonska akta, a ništa ne poduzimati na ostvarivanju mogućnosti samozapošljavanja. Formiranjem asocijacije za zaštitu potrošača, treba spriječiti sve neželjene pojave koje se mogu desiti prilikom kupovine proizvoda i usluga, što bi se moglo postići i putem implementacije projekata kao i mjera koje štite potrošača i obezbjeđuju naknade koje se dobijaju u slučaju kad su kupac ili klijent oštećeni. Da bi se gore spomenuto postiglo pored formiranja asocijacije za zaštitu potrošača, potrebno je donijeti i zakonska akta koja definišu ovu oblast i odrediti nadležne u slučaju spora.

Sljedeće aktivnosti bi donijele pozitivne pomake vezane za ovo pitanje:

- Formiranje regionalne udruge (asocijacije) potrošača;
- Uspostavljanje centra za zaštitu prava na intelektualno vlasništvo;
- Izrada programa mjera agro-melioracije i poboljšanje sistema navodnjavanja obradivog zemljišta;
- Provođenje restitucije državnog vlasništva na privatno vlasništvo;
- Revizija postojećih zakona o nasljedstvu;

- Uspostavljanje kontrolnog centra za poljoprivredne proizvode i za GMO proizvode.

Očekivani rezultati: Kad se pogleda struktura navedenih centara i asocijacija vidi se intencija ka uvođenju reda u poduzetnička zanimanja. To bi se trebalo postići kroz smanjenje uticaja državnog sektora, a u svrhu jačanja privatnog obrtništva i zadrugarstva.

Pokazatelji:

- Broj procesa ponovnih uzimanja u posjed prava;
- Broj ISO certificiranih kompanija;
- Broj registriranih intelektualnih prava.

2.3. Prioritetni cilj: Postignuta interaktivna povezanost institucija za urbanističko/prostorno planiranje

Stanje: Prostornim planom Bosne i Hercegovine, koji je rađen početkom sedamdesetih godina, postavljene su osnove za suvremeno, integralno, upravljanje prostorom. I pored toga divlja (neplanska) izgradnja nije suzbijena sve do posljednjeg rata. Uništavano je plodno poljoprivredno zemljište najvećeg boniteta i pretvarano u građevinsko ili je pod pritiskom migracija od sela ka gradovima prosto napuštan. Takav razvoj doveo je do izgradnje matrice naselja koja odražava policentričnu strukturu istih u zemlji i u regiji. U planiranju korištenja prostora fokus je bio na urbanizaciji općinskih središta, zoniranju gradova, rješavanju problema saobraćaja i povezivanja s ruralnim naseljima. Najrazvijeniji među gradovima na području regije raspolagali su posebnim urbanističkim službama koje su se starale o racionalnosti korištenja prostora i suvremenom izgledu općinskog središta. Izvan fokusa ostala su ruralna naselja, koja nisu bila opremljena potrebnom infrastrukturom i život na selu činila neatraktivnim u usporedbi s gradom.

Rat je donio najprije razaranje privrednih subjekata i pasivizaciju industrijskih zona, što je gotovo u cijelosti izmijenilo saobraćajni koncept, a izgradnjom naselja za izbjegla i raseljena lica veoma je izmijenjena i stambena struktura te arhitektonske karakteristike naselja. U zonama ratnih djelovanja prisutni su brojni napušteni i razoreni stambeni objekti, a pod utjecajem ratnih migracija došlo je daljeg napuštanja sela.

Na prostoru regije primjenjuju se dva, u osnovi različita, koncepta korištenja prostora. U njenom istočnom dijelu favorizirani su entitetski interesi na štetu lokalnih, a u centralnom i zapadnom lokalni, na uštrb regionalnih i općih. Prostor regije nije tretiran kao jedinstven niti se nastoji integralno upravljati njim kao cjelinom, respektirajući pri tome interese svih korisnika prostora i prioritete u njegovoj upotrebi.

Scenarij: Edukacijom prostornih i urbanističkih planera, prvenstveno u oblasti evropskih dostignuća u upravljanju prostorom, izgradnjom institucija za urbanističko i prostorno planiranje te njihovim opremanjem suvremenim uređajima za nadzor i korištenje prostora, moguće je izgraditi jedinstven pristup urbanizaciji i prostornom uređenju. Međuopćinskim sporazumom moguće je, na jedinstven način, vrednovati i katalogizirati prirodne i kulturne vrijednosti u prostoru i identificirati prioritete u njegovom korištenju.

Dugoročno gledano, regija će biti razvijena tada kad se kvaliteta života na selu izjednači s istim u gradu. To podrazumijeva dvoje: privredni razvoj i urbanizaciju ruralnih naselja. Privredni razvoj obrađen je u Strateškom cilju 1, dok je ovdje fokus na urbanizaciji. Ravnotežu među naseljenim mjestima treba postići putem izgradnje/poboljšanja stanja saobraćajnica, telekomunikacija, vodovoda, kanalizacije i odlagalištima za čvrsti i tečni otpad.

Očekivani rezultati:

- Izvršen transfer evropskih znanja o upravljanju prostorom na regiji;
- Formirane institucije za urbani razvoj u svim općinama, izvršeno njihovo opremanje i obuka kadrova;
- Izrađen i usvojen sporazum o jedinstvenom upravljanju prostorom u regiji, te formirana zajednička institucija za upravljanje prostorom regije;
- Izrađeno 3-5 pilot projekata i fizibiliti studija o urbanizaciji ruralnih naselja;
- Diseminirana prva iskustva o opravdanosti šireg otvaranja procesa;
- Prisutnost novog znanja o upravljanju prostorom;
- Postojanje i korisnost sporazuma o jedinstvenom upravljanju prostorom u regiji;
- Usvojeni principi urbanizacije procijenjeni fizibility studijom;
- Razvoj koncepta urbanizacije za ruralna naselja; valorizacija prirodnih i kulturnih vrijednosti; uspostavljanje baze podataka za stanovništvo, nekretnine, prostorne jedinice, legalne osobe i standarde u skladu sa GIS metodom;
- Koordinacija urbanih i prostornih planova.

Pokazatelji:

- Broj novih nastavnih planova i programa o upravljanju prostorom;
- Broj novoosnovanih institucija za urbani razvoj u općinama;
- Povećanje efikasnosti u upravljanju prostorom;
- Primjena projekata urbanizacije 3-5 ruralnih naselja;
- Broj održanih seminara i konferencija o iskustvima u urbanizaciji i planiranju ruralnog razvoja.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Jačanje kapaciteta za urbanističko/prostorno planiranje;*
- *Pružanje informatičko-tehnološke podrške za stvaranje jedinstvene prostorno-urbanističke dokumentacije.*

2.3.1. Mjera: Jačanje kapaciteta za urbanističko/prostorno planiranje

Stanje: Obzirom da je potrebno napraviti novi program prostornog uređenja regije jer se naselja nisu razvijala planski (posebno ruralna), neophodno je uspostaviti jedinstveni informacijski sistem o prostorima i planovima za njihovo korišćenje. Nisu usklađeni interesi svih korisnika prostora i nisu uspostavljeni prioriteti djelovanja; nema politike integralnog upravljanja prostorima. Kapaciteti za uređenje prostorno-planske dokumentacije u većini gradova regije postoje. Radnici imaju radno iskustvo iz ove oblasti, ali nisu osavremenjeni programi i informacijski sistemi integralnog upravljanja prostorima.

Scenarij: Regionalna agencija za koordinaciju urbanističkih i prostornih planova ne postoji i treba je stvoriti radi praćenja urbanizacije i planskog razvoja iz jednog centra. Iz tih razloga treba implementirati sljedeće projekte:

- Regionalna agencija za koordiniranje urbanog i prostornog planiranja.

Očekivani rezultati:

- Efikasne institucije za urbani dizajn i prostorno planiranje na općinskoj i na regionalnoj razini;
- Kvalitetnije urbano i prostorno planiranje i odlučivanje;
- Metodologija primijenjena na prostorno upravljanje;
- Unaprijeđena organizacija industrijskih zona – međusobno povezane industrijske zone na općinskoj razini;
- Uspostavljeni urbani i prostorni planovi.

Pokazatelji:

- Rehabilitacija napuštenog i zanemarenog zemljišta (ha);
- Kupljen obnovljen podni prostor (u kvadratnim metrima);
- Broj podržanih projekata urbane obnove;
- Vrijednost nove opreme i softvera.

2.3.2. Mjera: Pružanje informatičko-tehnološke podrške za stvaranje jedinstvene prostorno-urbanističke dokumentacije

Stanje: Da bi se postigla interaktivna povezanost institucija za izradu urbanističkih planova i planske dokumentacije, te stvorili uslovi preoblikovanja postojećih planskih dokumenata, neophodno je uspostaviti bazu podataka prema normama EU. Danas se u raznim centrima regije rade planovi na različite načine, bez zajedničke metodologije i sistema, a poseban problem je nepostojanje informacionog sistema za pružanje informatičko-tehnološke podrške.

Scenarij: U svakom gradu regije u kojem se nalazi urbanistički odjel potrebno je sačiniti program mjera prelaska na informatičku obradu prostorno-planske dokumentacije, a u ruralnim područjima osnovati kancelarije za koordinaciju po ovom pitanju. Trebali bi se implementirati sljedeći projekti:

- Formiranje baze podataka (GIS) prema evropskim normama;
- Informatičko opismenjavanje u školama svih nivoa obrazovanja (JKT);
- Izrada godišnjih mapa - urbanistička i okolišna zaštita;
- Izrada prostornog plana regije;
- Kategorizacija zemljišta zbog racionalnog korištenja prostora.

Očekivani rezultati:

- Razvijeni informatički sistemi sa odgovarajućim bazama podataka na razinama općina;
- Međusobno povezani informatički sistemi između općina i drugih institucija (tj. statističkih ureda, ministarstava, udruga) u regiji;
- Informatizacija općinskih odjela;
- Stvaranje sistema jedinstvene baze podataka u regiji;
- Povećana konkurentnost regije;

- Standardizacija;
- Lakše planiranje i odlučivanje;
- Bolja komunikacija.

Pokazatelji:

- Broj korisnika sistema;
- Razina korištenja sistema.

Strateški cilj 3: Razvijeni ljudski resursi i postignuta dobra stopa zaposlenosti

Stanje: U nedostatku pouzdanih popisnih podataka nije moguće preciznije definirati broj ni kohorte stanovništva na kojima bi se mogla formulirati preciznija demografska, razvojna i socijalna politika. Broj stanovnika je smanjen za oko 1/3 u odnosu na predratno stanje, prirodni priraštaj se smanjuje, mehanička kretanja pogoršavaju, nezaposlenost raste, a socijalna sigurnost nije postignuta. Raseljena lica su uglavnom socijalno isključena, etničke manjine teže se zapošljavaju, marginalne grupe (Romi) su zanemarene, stanovništvo na selu isključeno iz razvoja. Obuhvat obrazovanjem generacije dospjele za srednje obrazovanje povećan je u odnosu na predratni i dostigao oko 70%, a za visoko obrazovanje oko 25%. Obrazovanje je podijeljeno po etničkoj liniji, nastavni programi i planovi uglavnom zastarjeli. Transformacija obrazovanja je početa. Uvedeno devetogodišnje osnovno obrazovanje, u srednjem obrazovanju instaliran manji broj škola s modularnom nastavom, u visokom obrazovanju čine se prvi koraci za provođenje Bolonjskog procesa. Nije razvijen sistem permanentnog obrazovanja.

Korist od kvaliteta ljudskog resursa postoji samo ako je on produktivno zaposlen, ako stvara novu vrijednost. Podizanje stope zaposlenosti izvedivo je jedino u uvjetima privrednog rasta. Problem područja je u tome što predratni nivo zaposlenosti nije dostignut, a stanovništvo je u velikoj mjeri proletarizirano, živi u gradovima i u osnovi nema kapaciteta za ekonomsku samorehabilitaciju.

Scenarij: Mjerama definiranim o okviru prethodnih ciljeva trebalo bi da se poveća tražnja za radnom snagom. Fokusiranjem na obrazovanje treba poboljšati njenu ponudu. Započeti procesi transformacije obrazovanja treba da se intenziviraju i smanji diskriminacija. Ne regionalnom planu moguće je računati s većim učešćem informatike i telekomunikacija općenito, razvojem obrazovnih institucija za potrebe javnog sektora (uključujući javnu administraciju), za poljoprivredna i turistička zanimanja te za zanimanja u oblasti ekoinženjeringa. Biće potrebno razviti i obrazovne institucije za zaposlene kojima, zbog zastarijevanja znanja, prijeti gubitak zaposlenja.

Za potrebe tržišta radne snage biće, u cijeloj zemlji, nužno napraviti akcijske programe zapošljavanja definirane u Strateškom cilju 2. Posebnim mjerama treba stimulirati zapošljavanje marginalnih socijalnih grupa. Dobar početak u ovome mogao biti

regionalni akcijskih program i regionalni fond. Osim navedenih mjera korisno bi bilo računati s razvojem privatnih institucija za obuku i zapošljavanje.

Očekivani rezultati:

- Bolje organizirano tržište rada;
- Efikasnije stručno (dopunsko) školovanje;
- Dobro uspostavljen Univerzitet;
- Dobro uspostavljena mreža instituta i savjetodavnih institucija;
- Uspostavljen centar za inovacije kao i naučno tehnološki centar;
- Podignuta svijest o poduzetništvu i poslovni način razmišljanja među mladima.

Pokazatelji:

- Stopa plasmana korisnika nakon perioda od jedne godine;
- Smanjenje nezaposlenosti ciljane populacije (%);
- Održivost udruženja (% još uvijek postojećih tri godine nakon završetka primanja podrške;
- Povećanje kvalificiranosti ciljane populacije (%).

Ovaj strateški cilj naročito je povezan sa Strateškim ciljem 1 "Razvijena i održiva privreda" čiji uspjeh će se temeljiti na sposobnosti regionalne radne snage da udovolji zahtjevima novo razvijenih privrednih sektora i struktura.

Na osnovu gore spomenutog identificirani su slijedeći **prioritetni ciljevi**:

1. **Razvijeno efikasno tržište rada;**
2. **Razvijeno obrazovanje i komplementarno obučavanje;**
3. **Razvijeni obrazovni kapaciteti za informacijske tehnologije, inovacije, transfer tehnologija i istraživanje i razvoj.**

3.1. Prioritetni cilj: Razvijeno i efikasno tržište rada

Stanje: Tržište rada u regiji opterećeno je brojnim problemima. Globalna ponuda radne snage daleko nadilazi globalnu tražnju⁸. To je posljedica predratnog razvoja, ratnih razaranja i poslijeratnog privatizacijskog koncepta. U takvim uvjetima veoma je razvijeno neformalno tržište koje, prema nekim procjenama čini oko 30% ukupne privredne aktivnosti. Prisutni su svi poznati oblici diskriminacije, od kojih je diskriminacija po etničkom osnovu najvidljivija. Mladi obrazovani kadrovi, koji prvi put izlaze na tržište rada učestvuju s preko 60% u ukupnoj ponudi radne snage, a prosječno vrijeme traganja za poslom premašuje 3 godine. Od ukupnog broja lica koja traže posao svega 1,5% njih ima pravo na naknadu po osnovu osiguranja od nezaposlenosti u prosječnom trajanju od oko 9 mjeseci. Pri tome, lica koja prvi put traže posao nemaju pravo ni na kakav oblik socijalne zaštite, a za licima starijim od 45 godina gotovo da ne postoji nikakva tražnja

⁸ Jedno istraživanje izvedeno u Zavodu za zapošljavanje BiH pokazalo je da od 250 najbrojnijih zanimanja u kojima postoji debalans između ponude i tražnje za radnom snagom, samo u 5 zanimanja postoji tendencija smanjenje broja registriranih nezaposlenih lica.

bez obzira na zanimanje. Mjere koje se poduzimaju u okviru javnih servisa za zapošljavanje radi poticanja zapošljavanja daleko zaostaju za potrebama. Uz to, ni na kojem nivou administrativne organizacije u državi ne postoji akcijski program zapošljavanja kojim bi se ovaj problem sistematski rješavao. Stanje na tržištu radne snage je takvo da preko 60% mladih ljudi želi da napusti državu.

Scenarij: Tri su osnovna pravca aktivnosti koji bi morali biti poduzeti da bi se ovaj opći problem mogao kvalitetnije riješiti: oživljavanje privredne aktivnosti uključujući reaktiviranje zdravih jezgara industrijskih prerađivačkih kapaciteta (1), formalizacija sivog tržišta (2) i razvoj sistema poticajnih mjera za zapošljavanje (3).

- 1) Oživljavanje privrede obuhvaćeno je u Strateškom cilju 1, to jest poglavljem o privrednom razvoju, i nije ga nužno ponovo elaborirati.
- 2) Formalizacija neformalnog (sivog) tržišta je prezentirana u Strateškom cilju 2, Prioritetni cilj 2.2.
- 3) Na nivou države (entiteta) potrebno je izraditi akcijske programe zapošljavanja koji bi počivali na četiri temeljna stuba i 13-18 obaveznih mjera kakve se primjenjuju u zemljama Evropske Unije. U nedostatku tih programa, moguće je pokrenuti akciju da takav program napravi za regiju i da u njemu participiraju općine s tog područja. Odluka o tome, pak, izlazi izvan okvira ove analize.

Ovim nije iscrpljena lista mjera koje bi mogle poboljšati stanje na tržištu rada. Neophodno bi bilo stimulirati razvoj privatnih agencija za posredovanje u zapošljavanju koje bi, uz ispunjavanje posebnih tehničkih i organizacionih pretpostavki, bile ovlaštene i za posredovanje u zapošljavanju u inozemstvu. Tržištu radne snage potreban je i integrirani informacioni sistem, kakav postoji u svim tržišnim zemljama i on bi, u svojoj strukturi, mogao obrađivati i prezentirati informacije o tržištima na ekonomskim regijama.

Konkretni koraci za ovaj prioritet koje treba slijediti će obuhvatiti:

- Stvaranje baze podataka;
- Stvaranje međusobno povezanih baza podataka na općinskoj i regionalnoj razini;
- Postavljanje centara za zapošljavanje kao ključnih centara u procesu balansiranja ponude i potražnje.

Očekivani rezultati:

- Međusobno povezani centri za zapošljavanje u regiji;
- Efikasni centri za zapošljavanje;
- Izbalansirana potražnja i ponuda na tržištu rada.

Pokazatelji:

- Broj udruženja društveno-ekonomskih partnera u okviru teritorijalnih sporazuma
- Povećanje razmjera osiguranja referentne populacije (%);
- Porast trajanja radnog staža (prosjek / korisnik);
- Nezaposleni koji koriste dopunske savjetodavne usluge (%).

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti sljedeće mjere:

- *Pružanje podrške zapošljavanju i samozapošljavanju;*
- *Usklađivanje struktura i sistema za obrazovanje i obuku s potrebama tržišta rada.*

3.1.1. Mjera: Pružanje podrške zapošljavanju i samozapošljavanju

Stanje: Ponuda radne snage u regiji po svim parametrima ponude prevazilazi potrebe u većini profesija i u većini nivoa obrazovanja. Veliki je problem što se tačno ne zna u kojem dijelu regije postoji određena kvaliteta ponude i kolika je potreba za radom iz neke oblasti. Da bi se počela sistematski i sistemski pružati podrška u zapošljavanju i samozapošljavanju, prije svega se mora znati šta nam treba a šta imamo, te šta smo u stanju u okvirima regije stvoriti da bismo određenoj aktivnosti dali podršku i prioritet. Drugi problem je što lica koja prvi put traže posao nemaju nikakav oblik zaštite (pa ni socijalne), a lica starija od 45 godina skoro da nemaju nikakvu mogućnost zaposlenja.

Scenarij: Uspostava centara za posredovanje pri zapošljavanju u svim dijelovima regije bi bila neophodna, a ti centri bi trebalo da se međusobno povežu u jedan zajednički centar na nivou regije koji bi raspolagao svim relevantnim podacima ponude i tražnje, po svim metodama koje podržava EU. Projekti koji podržavaju ovu aktivnost su:

- Centar za razvoj ljudskih resursa;
- Uspostava Centra za posredovanje pri zapošljavanju;
- Uspostavljanje mobilnog centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i poduzetništvo;
- Uspostavljanje akcijskog programa zapošljavanja;
- Uspostava fondova za kreiranje novih radnih mjesta;
- JOB centar za animaciju privatnog sektora za investiranje u razvoj osoblja;
- Promocija malog i srednjeg poduzetništva, razvoj poduzetničke svijesti i duha.

Očekivani rezultati:

Na nivou regije će biti napravljeni akcioni programi zapošljavanja urađeni na osnovu intervjua i iskaza zainteresovanih subjekata, a oni će biti temelj rada centara u gradovima regije i centra za posredovanje pri zapošljavanju u okvirima regije i van nje. Bit će pokrenuta posebna glasila javnog informisanja koja će sedmično ažurirati informacije iz ove oblasti.

Pokazatelji:

- Broj korisnika;
- Broj ponuđenih radnih mjesta.

3.1.2. Mjera: Usklađivanje struktura i sistema za obrazovanje i obuku sa potrebama tržišta rada

Stanje: U uslovima privatizacije javnog sektora, u kojima mnoge ranije profesije, (specifične za određeno preduzeće), prestaju da postoje, uspostava modela za prekvalifikaciju radne snage ne samo da je potrebna, već je od ključnog značaja za regiju. Postoji više načina kako taj problem riješiti, ali najbolji je kombinovati više raznih projekata jer je i problem heterogen.

Sredstva za obrazovnu djelatnost u BiH iznose 6,4% od GDP-a. Pošto je GDP jako nizak, ta sredstva nisu dovoljna za usklađivanje obrazovnog sistema sa promjenljivim potrebama tržišta rada. Na nivou regije bi trebalo uspostaviti odgovarajuće obrazovne

standarde, posebno znajući da u zemljama EU akcioni programi zapošljavanja počivaju na programima obrazovanja.

Scenarij: Između ostalog, osnovni problem je nepostojanje JOB centra za prekvalifikaciju kadrova u kome bi se sakupljale sve informacije od interesa za regiju. Ne postoji ni JOB centar za animaciju privatnog sektora za ulaganja u razvoj kadrova, uključujući i prekvalifikaciju radne snage. Nije formiran Regionalni info centar, pa nije moguće saznati kakav je profil radnika potreban na kojem mjestu. Nivo konsultantskih usluga je veoma nizak. Mnogi zanati karakteristični za ovo područje se suočavaju sa prijetnjom nestanka. (npr. vezenje zlata na platnu ili izrada sinija, specijalnih vrsta niskih stolova, za staro hercegovačko domaćinstvo).

Projekti usko vezani za ovu problematiku su slijedeći:

- Formiranje stalnog regionalnog savjeta za poboljšanje obrazovanja;
- JOB centar za prekvalifikaciju kadrova;
- Uspostavljanje mreže JOB centara za turizam;
- Mobilni edukacijski konsultativni centri;
- Informatički centri za tržište radne snage i mobilnost radne radne snage.

Pored ovih projekata bilo bi potrebno uraditi i sljedeće aktivnosti (vezano za Prioritetni cilj 3.3.):

- Razviti znanstveno-istraživački rad i sistem institucija za komplementarno obrazovanje;
- Razviti pristup –*učenje cijelog života*–prema potrebama tržišta rada;
- Nastavne planove i programe prilagoditi zahtjevima EU;
- Uspostaviti infrastrukturu za obuku, prekvalifikaciju i dokvalifikaciju.

Očekivani rezultati:

- Izvršena prekvalifikacija i dodatna obuka u skladu sa potrebama tržišta rada.
- Poboljšanje nivoa obrazovanosti stanovništva u cjelosti,
- Prilagođavanje strukture ponude strukturi tražnje radne snage,
- Povećanje pokretljivosti radne snage u regiji ,
- Usporavanje raseljavanja, posebno mlađe populacije;
- Resocijalizacija.

Pokazatelji:

- Stopa zaposlenih korisnika u zapošljavanju (%)
- Nezaposleni koji se koriste dopunskim savjetodavnim službama
- % ljudi koji se obučavaju a koji su uspješno završili kurs (muškarci / žene)

3.2. Prioritetni cilj: Razvijeno obrazovanje i komplementarno obučavanje

Stanje: Za klasično obrazovanje u cjelini izdvaja se oko 6,5% BDP-a, ali raspoloživa masa sredstava nije dovoljna za kvalitetno opremanje obrazovnih institucija, jer je – zbog izostale privredne aktivnosti - poreska osnovica jako niska. Obuhvat osnovnim obrazovanjem nakon rata u zemlji je preko 99%, a u toku je njegova transformacija iz

osmogodišnjeg u devetogodišnje. Srednjoškolskim obrazovanjem obuhvaćeno je oko 70% generacije i razmještaj školskih institucija zadovoljava. Nije izvršena njegova transformacija, ali se može pretpostaviti da će ona biti postavljena na modularnom principu i provedena u narednom periodu. Visokoškolske institucije, kojima je obuhvaćeno oko 25% generacije otvorile su proces transformacije u skladu s Bolonjskom deklaracijom i treba očekivati da će u narednom periodu ovaj sistem biti s jedne strane racionaliziran (uklanjanje hiperprodukcije zanimanja društvenog usmjerenja) a s druge osposobljen za transfer znanja u novim zanimanjima (pretežno tehničkih usmjerenja).

U postojećim privrednim uvjetima, u kojima ponuda radne snage znatno nadilazi tražnju za njom, na površini pojave izlazi da je cio obrazovni sistem besmislen, jer u ukupnom broju registriranih nezaposlenih učestvuje preko 60% lica koja su tek izašla iz obrazovnog sistema, prvi put se pojavljuju na tržištu rada i tragaju za njim u prosjeku oko tri godine. Nakon tolikog vremena čekanja znanje stečeno u obrazovnom sistemu nužno je zastarjelo.

Na drugoj strani, tehnologije proizvodnje se radikalno mijenjaju svakih 4-5 godina, što znači da svi zaposleni – u toku njihovog radnog vijeka od 40 godina – moraju 8 do 10 puta proći kroz neki oblik dopunske obuke. Na području regije koja je predmet strategije ovo znači bi dopunskim obrazovanjem trebalo biti obuhvaćeno oko 20 hiljada zaposlenih lica godišnje. Dodamo li tom broju i lica koja prvi put traže posao (čija znanja, stečena u obrazovnoj instituciji, nisu dovoljna za obavljanje posla na radnom mjestu, oko 3000 svršenih đaka i studenata) i, također, dugoročno nezaposlene osobe (oko 20 hiljada lica), izlazi da je potrebno razviti posebne oblike obrazovanja za najmanje 40 hiljada lica godišnje.

Zbog nedostatka sredstava, ali i neadekvatne brige društva, u obrazovanju i zapošljavanju općenito postoje socijalno isključene grupe, čije uključanje je moguće jedino kroz njihovu obuku i zapošljavanje. To su u prvom redu fizički ili mentalno hendikepirana lica i Romi.

Scenarij: Do sredine 60-tih godina prošlog vijeka postojali su centri za prekvalifikacije i doobuku pri javnom servisu za zapošljavanje i tzv. radnički univerziteti koji su pružali specifične usluge u obrazovanju odraslih. Reformom iz 1971.godine računalo se da će srednje usmjereno obrazovanje i visokoškolske institucije moći preuzeti tu ulogu, pa su prethodne institucije uglavnom ugašene. Pokazalo se, međutim, da redovne obrazovne institucije svih nivoa i usmjerenja u pravilu zapuštaju fleksibilne oblike obrazovanja i da je nužan razvoj posebnih institucija. To potvrđuje i evropska praksa.

S druge strane, za prilagodbu znanja stečenih u redovnom obrazovnom sistemu znanjima potrebnim za obavljanje poslova u poduzećima, inicijativa mora polaziti od poduzeća a stimulacija za doobuku i zapošljavanje nakon nje – od javnih servisa za zapošljavanje. Međutim, sredstva koja se u tim servisima izdvajaju u ovu svrhu predstavljaju tek kap vode u moru potreba (nedovoljna su). Najbolje rješenje bilo bi da se na nivou regije koja je predmet strategije izradi akcijski program zapošljavanja. Konsenzus o potrebi programa moguće je postići, ali je sredstva za to teško osigurati, pa se realnijom čini izrada entitetskih akcijskih programa zapošljavanja. U oba slučaja sredstvima bi mogli financijski upravljati javni servisi za zapošljavanje, a institucije koje bi pružale obrazovne usluge u ove svrhe tek treba razviti. Dobro iskustvo u pružanju ovog tipa usluga su «job centri» ili centri za obuku i prekvalifikaciju. Oni, u načelu, mogu biti i

u privatnom vlasništvu ali u uvjetima pretjerano niske tražnje nije realno očekivati da će postojati privatni interes za to. Stoga bi njihov razvoj trebalo ostvariti kroz embrion od tri do pet javnih institucija na regiji od kojih bi svaka bila profilirana za druga zanimanja (građevinska, turistička, poljoprivredna,...).

Sredstva za obuku pripravnika (svršenih učenika i studenata, koji prvi put traže posao) trebalo bi da budu osigurana u entitetskim akcijskim programima zapošljavanja, a finansijsko upravljanje njima da je u nadležnosti javnih servisa za zapošljavanje. Prijedloge projekata doobuke i zapošljavanja pripravnika trebalo bi da podnose zainteresirana poduzeća, a obuka bi se izvodila od strane u projektu identificirane organizacije. Obuka i zapošljavanje hendikepiranih lica i Roma morali bi biti riješena na trajnoj osnovi, a rješenje za to moralo bi se naći na nivou države.

Očekivani rezultati:

- Povećan broj mjera koje se primjenjuju u podršci zapošljavanju;
- Razvijeni akcijski programi zapošljavanja na entitetskom nivou;
- Usklađeni programi s odgovarajućim programima Evropske Unije do kraja perioda koji pokriva Strateški plan;
- Etablirano jezgra javnih centara za obuku i prekvalifikaciju;
- Povećan broj pripravnika zaposlenih u institucijama i poduzećima;
- Marginalne grupe uključene u proces zapošljavanja.

Pokazatelji:

- % smanjenja dugoročno nezaposlenih osoba;
- % smanjenja nezaposlenih mladih ljudi koji po prvi put traže posao;
- Broj javnih centara za prekvalifikaciju i obuku (3-5);
- Broj lica koja su prošla proces doobuke u struci;
- Visina sredstava uložениh u zapošljavanje nezaposlenih.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeću mjeru:

- *Uspostava struktura komplementarnog obrazovanja.*

3.2.1. Mjera: Uspostava struktura komplementarnog obrazovanja

Stanje: Stanje u oblasti informatičkih tehnologija se značajno mijenja u nekoliko posljednjih godina u svim sferama života, ali je ta promjena uglavnom zasnovana na ličnim ambicijama pojedinaca, posebno mlađe populacije, gdje razlog dobrog vladanja informatičkom tehnologijom obezbjeđuje posao u inostranstvu i sl. Dakle, te promjene nisu plod organizovanih društvenih akcija i promjene svijesti o informatičkim tehnologijama. Ne postoji model komplementarnog obrazovanja u ovoj oblasti. Manji, uglavnom privatni edukativni centri su ograničeni, ili na jednu konkretnu naučnu oblast (bankarstvo, ISO standardi) ili su se programi sastavljali po željama polaznika usmjerenih, uglavnom, na buduće radno mjesto, ovdje, ili u inostranstvu.

Scenarij: Obzirom da je informatička tehnologija veoma sklona brzim promjenama softvera i pripadajućeg hardvera to je logično da se ova tehnologija mora intenzivno pratiti i za takvu praksu vladati stranim jezicima, a ti epiteti pripadaju mladima. Činjenica

je da ne postoji Regionalni centar za mlade talente i njihovo usmjeravanje po kriterijima EU. Takođe ne postoji dodatno obrazovanje u svim novim tehnologijama bez obzira na profesiju.

Iz prethodnog teksta je jasno da bi trebalo prihvatiti slijedeće projekte:

- Utemeljenje regionalnog centra za mlade talente;
- Dodatno obrazovanje u pogledu novih tehnologija;
- Mobilni konsultantski obrazovni centar;
- Centar za dopunsko obrazovanje poljoprivrednika;
- Centar za dodatno obrazovanje u pogledu trgovine s inozemstvom.

Očekivani rezultati:

U bliskoj budućnosti, a naročito u projektovanom strateškom vremenu, nije moguće očekivati neke spektakularne rezultate jer ni programi obrazovanja iz ove oblasti nisu prilagođeni zahtjevima EU, a ni institucije o kojima je ovdje govoreno ne postoje. Rezultat provođenja ove mjere bi bio porast broja osoba koje raspolažu znanjem informatičkih tehnologija i mobilni edukacijski konsultativni centar koji bi pružao konsultantske usluge kako u urbanoj, tako i u ruralnoj sredini.

Pokazatelji:

- Broj institucija;
- Broj tečajeva;
- Broj sudionika.

3.3. Prioritetni cilj: Razvijeni obrazovni kapaciteti za informacijske tehnologije, inovacije, transfer tehnologija i istraživanje i razvoj

Stanje: Nove tehnologije, u prvom redu informatičke, dobivaju se na tri osnovna načina: implementacijom informatički intenzivnih tehnologija u tržišnom i javnom sektoru (1), razvojem odgovarajućih reproduktivnih znanja o njima kroz sistem obrazovanja (2) i vlastitim razvojem novih tehnoloških rješenja (3). O implementaciji (informatičkih) tehnologija u privatnom sektoru odlučuje poduzetnik i u principu na njemu leži i rizik i odgovornost za njen izbor. Taj aspekt ostavit ćemo izvan razmatranja.

Implementacija informatičkih tehnologija u javnom sektoru u zemlji pa i na području regije specifična je i zavisna od tipa institucija. Zatvoreni sistemi kao što su odbrana, javni red i sigurnost, penziona i invalidski te zdravstveni sistem u principu se informatički opremaju u skladu s vlastitim mogućnostima. Budući da svi zavise od poreskog kapaciteta privrede iz koje crpe svoje prihode, a on je krajnje nizak, za opću opremljenost se može kazati da je prilično niska. To vrijedi i za regiju.

Čini se da javna administracija u tome posebno zaostaje, a u ovoj oblasti su u svijetu razvijene tehnologije koje znatno ubrzavaju proces administriranja, u korist građana i poduzetnika. Ono što posebno zabrinjava nakon rata, je da su općine gotovo izgubile

kontrolu nad onim što se događa na njihovom području i da, u pravilu, nedostaju znanja o upravljanju javnim sektorom i, posebno, javnom administracijom. U zemlji, pa ni na području regije ne postoji specijalizirana obrazovna institucija (niti u okviru srednjeg niti visokog obrazovanja) koja bi obučavala birokrate u administraciji o funkcijama i metodama upravljanja njom. Nisu ni doneseni propisi kojima bi bili definirani obrazovni profili ovlašteni za rad u javnom sektoru.

Razvoj vlastitih tehnologija je najkvalitetniji ali i najteži razvojni put uopće. Prije rata za istraživanja i razvoj odvajano je 1,5% društvenog proizvoda, a nakon rata ona nisu javno podržana ni na koji način. Određena mogućnost za istraživanja vrhunskog karaktera nude se naučno-istraživačkim organizacijama kroz Okvirne programe EU, ali je odaziv domaćih institucija prilično nizak.

Scenarij: Snažniji ulazak u informatičko društvo moguće je izvesti informatizacijom općinske administracije (1), razvojem edukacije u redovnom i obrazovnom sistemu za odrasle (2), formiranjem regionalnog fonda za istraživanja i razvoj (3) i uključivanjem u istraživačko razvojni rad budućih partnerskih zemalja Evropske Unije (4).

U informatizaciji općinske administracije potrebno je i moguće zasnovati dva do tri pilot projekta informatizacije oslonjene na GIS i e-government, uz nužno opremanje i edukaciju kadrova.

U redovnom obrazovnom sistemu uveliko se uvode predmeti iz informatike, ali je potrebno izvršiti adekvatno opremanje kako bi sve osnovne obrazovne institucije postigle informatičku piMSPnost učenika, srednje škole osposobile učenike u korištenju računarske opreme u zanimanju za koje se obrazuju, a visokoškolske institucije i omogućile transfer novih znanja u ovoj oblasti. Proces u ovoj oblasti je složen zbog nedostatka finansijskih sredstava, ali on se već odvija i s privrednim razvojem će biti sve intenzivniji. Ono što je posebno potrebno na nivou regije je osnivanje jedne visokoškolske institucije za obrazovanje službenika za javnu administraciju. Inicijativa pokrenuta u Mostaru ima sve izgleda da bude prototip modernog upravljanja u ovoj oblasti.

Za uključivanje istraživačkih i visokoškolskih institucija u Okvirne programe EU biće potrebna promocija i edukacija u izradi projektnih prijedloga, obzirom da je metodologija njihove pripreme vrlo složena i zahtjevana.

Očekivani rezultati:

- Etablirana akademija za javnu administraciju;
- Realizirani pilot projekti informatizacije tri do pet općina u regiji,
- Određeni broj istraživačkih organizacija regije uključen u evropska istraživanja vezana za informatičko društvo.
- Raširena iskustva o primjeni informatike u javnoj administraciji;
- Skraćeno vrijeme obrade predmeta građana zbog primjene novih metoda obrade dokumenata.

Pokazatelji:

- Broj lokalnih poduzeća uključenih u potporu zajedničkim istraživačkim projektima (od kojih su MSP)

- Povećano ulaganje u RDTI od strane poduzeća uključenih u zajedničke projekte
- % MSP zadovoljnih uslugama
- Broj stvorenih R&D poslova

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Uvođenje informacijskih tehnologija i sustava učenja na daljinu;*
- *Permanentlyno educiranje za razvoj, transfer i primjenu inovacija i novih tehnologija;*
- *Prižanje podrške za razvoj mladih talenata.*

3.3.1. Mjera: Uvođenje informacijskih tehnologija i modela učenja na daljinu

Stanje: U sistemu obrazovanja koje vrijedi u zemljama zapadne Evrope, a koji se zasniva na učenju kroz cijeli život ne postoji granica starosne dobi u kojoj čovjek absorbira nova znanja. Zahvaljujući tehničkim mogućnostima današnjice u razvijenim zemljama se vrlo često primjenjuje model učenja na daljinu. U Bosni i Hercegovini je primjena ovakvog modela učenja tek u začetku.

Scenarij: Na osnovu potraživanja evidentnih na tržištu rada, kreirati odgovarajuće edukativne programe učenja na daljinu. Pozitivnim već postojećim primjerima promovirati ovakav način edukacije kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama. Ciljevi ove mjere će se postići implementacijom slijedećih projekata:

- Uvodjenje sistema učenja na daljinu i korištenje internet aplikacija;
- Uvodjenje sistema internet kafea u gradovima regije i ruralnim naseljima;
- Donošenje zakonskih akata, koji će priznavati diplome dobijene ovim sistemom i njihovu nostrifikaciju.

Očekivani rezultati:

Značajno je povećan broj usmjerenog obrazovanih kadrova, prema prijedlozima obrazovnih centara i programima koje je odobrila vlada odgovarajućeg entiteta. Povećan broj natjecatelja za radna mjesta tamo gdje postoji velika potražnja za tim poslovima. Nužno je naglasiti značaj uspostavljanja obrazovnih centara za učenje na daljinu koja pružaju mogućnosti velikom broju studenata koji se, iz ma kojih razloga, odluče za ovaj vid obrazovanja.

Pokazatelji:

- Broj upisanih studenata;
- Broj diplomiranih studenata zaposlenih u javnoj upravi;
- Broj obuhvaćenih organizacija iz regije;
- Broj i vrijednosti projekata kojima su one obuhvaćene u okvirima tehnologija informatičkog društva, te u okvirima programa EU.

3.3.2. Mjera: Permanentno educiranje za razvoj,transfer i primjenu inovacija i novih tehnologija

Stanje: U poređenju sa današnjim stepenom razvoja nauke i tehnologija u svijetu, u regiji Hercegovina je jako nizak nivo uključenosti u educiranje za potrebe razvoja, za transfer i primjenu inovacija i novih tehnologija, te za primjenu novih standarda EZ, sistema kvaliteta ISO 9000 i 14000. U predratnom periodu na tom polju su bili aktivni razvojni centri velikih preduzeća, kao što su Soko-Mostar, Unis-Mostar, poljoprivredni kombinati, Industrija alata –Trebinje, Energoinvest-pogoni u regiji, Medicinski centri, Vojne ustanove, itd. Organizovani su razni seminari i simpozijumi u odgovarajućoj branši, tako da je strukovno obrazovanje išlo ukorak s onim u ostalim dijelovima Evrope. Sa djelimičnim ili potpunim prestankom rada gore navedenih (i ostalih) kompanija, ovakve vrste aktivnosti su se značajno smanjile ili sasvim prestale.

Scenarij: Da bi se postigao napredak na ovom polju potrebno je, prije svega, provesti sljedeće projekte:

- Centar za transfer tehnologija u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji;
- Centar za transfer tehnologija u industrijskoj preradi hrane;
- Centar za transfer tehnologija u metaloprerađivačkom sektoru;
- Dodatno obrazovanje u novim industrijskim tehnologijama;
- Centar za dopunsko obrazovanje poljoprivrednika;
- Regionalni trening centar o standardima na inozemnim tržištima.

Očekivani rezultati:

- Porast proizvodnih djelatnosti
- Konkurentnost proizvoda na stranim tržištima.

Pokazatelji:

- Broj poduzeća koja primaju finansijsku podršku za TDI projekte i za kupovinu tehnologije
- Broj novih proizvoda usavršenih i lansiranih na tržište

3.3.3. Mjera: Pružanje podrške za razvoj mladih talenata

Stanje: Obrazovanje u BiH je regulisano na različite načine u FBiH i RS, jer su u RS-u svi nivoi obrazovanja pravno regulisani entitetskim zakonima, dok je u FBiH to uređeno na kantonalnom nivou. Zato svaki od 10 kantona ima svoj zakon o predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju. Nijedan od entiteta ne izdvaja dovoljno sredstava za obrazovanje. Smanjenjem međunarodne pomoći i ubrzanim padom budžetskih prihoda, nema dovoljno brige ni za djake u redovnom školskom obrazovnom sistemu, a da ne govorimo o razvoju podrške za mlade talente. Potpuno je zanemaren naučno-istraživački rad kao i dio obrazovnog procesa, a tu i ne postoje zakonski okviri. Sličan je problem i sa mladim talentima.

Scenarij: Da bi se ovaj problem počeo rješavati mora se predefinisati uloga pedagoškog zavoda, tako da oni počnu brinuti o mladim talentima uz podršku vlada preko ministarstava obrazovanja. Putem predškolskog obrazovanja, treba početi voditi

brigu o mladim talentima, a posebnu brigu bi trebalo posvetiti otvaranju predškolskih ustanova u ruralnim područjima.

Takođe bi trebalo uspostaviti brži sistem obrazovanja za mlade talente što podrazumijeva skraćeno školovanje ili napredno školovanje, koje će omogućiti mladim talentima brži izlazak na pozornicu praktičnih aplikacija. Implementacijom projekta «Osnivanje regionalnog centra za mlade talente» bi se uspostavila osnova za pružanje podrške mladim ljudima. Pored ovog projekta, a u cilju postizanja napretka na ovom polju, trebalo bi poduzeti sljedeće:

- Osnovati regionalni fond za znanstveno-istraživački rad, stipendije i podršku mladim talentima;
- Unaprijediti sistem obuke nastavnika i menadžera u obrazovanju mladih talenata;
- Predefinisati ulogu pedagoških zavoda sa aspekta brige o mladim talentima;
- Uspostaviti sistem obuke i usavršavanja nastavnika i mladih talenata sistemom mentora;
- Osnovati institucije za brigu o mladim talentima;
- Osnovati fond za brigu o mladim talentima;
- Kod talenata informatičke piMSPnosti skratiti rok školovanja u nas i omogućiti im nastavak školovanja u inostranstvu;
- Napraviti posebne planove i programe za mlade talente;
- Uspostaviti podršku EU u ovom pogledu i uraditi studiju izvodljivosti;
- Ojačati naučno-istraživački rad uključivanjem mladih talenata putem stipendiranja i kreditiranja;
- Usvojiti novi zakon sa uvođenjem poreskih olakšica za mlade talente i institucije koje se bave mladim talentima;
- Planirati budžet za dopunsko obrazovanje mladih talenata u zemlji i u inostranstvu.

Očekivani rezultat:

- Visok stupanj efikasnog korištenja ljudskih resursa.

Pokazatelji:

- Broj utemeljenih centara za obuku;
- Broj inovativnih programa;
- Broj stipendija za talentirane ljude.

Strateški cilj 4: Očuvan okoliš

Stanje: Rat je doveo do napuštanja znatnih poljoprivrednih površina, do bjesomučne eksploatacije šuma i do devastacije industrijskih zona u gradovima. Uz navedeno, divlja gradnja u prostoru cvjeta. Dobra strana u toj nevolji je da je, zbog neaktivnosti izgrađenih prerađivačkih kapaciteta u industriji, zagađenje tla, zraka i vode više nego prepolovljeno. Inače vrlo krhka, ekološka ravnoteža mogla bi se pogoršati ako u ovoj oblasti ne bude razvijena politika zaštite i očuvanja okoliša.

Intenzivan razvoj bazičnih industrijskih grana nakon Drugog svjetskog rata doveo je do uvoza brojnih tehnologija koje su uzrokovale visok stupanj zagađenosti tla, vode i zraka, naročito u gradovima.

Scenarij: Prirodne i kulturne vrijednosti (uključujući zrak, tlo i vodu) predmet su posebnih međunarodnih konvencija ali i sadržaj racionalnog upravljanja prostorom. Biće potrebno valorizirati i katalogizirati ih te zaštititi i brižljivo čuvati. Uz adekvatnu prezentaciju i promociju te atraktivnosti mogu biti osnovica za kvalitetan turizam i zapošljavanje.

Sistemom snabdijevanja vodom slabo se upravlja i to uglavnom rade državne kompanije koje imaju cijene kakve su odredile općine (ili kantoni). Otpadne vode i čvrsti otpad predstavljaju ozbiljne probleme, i mada zakoni u pogledu zagađenja postotke, njihovo provođenje u praksi je slabo. Sistemi kanalizacije u regiji su obično nedostatni i uistinu su dostupni samo u većim naseljima i gradovima. Glavne intervencije u ovom sektoru će biti uspostavljanje regionalnih ureda za zaštitu okoliša koji će morati nadzirati privredne aktivnosti i primjenjivati pravne propise isto kao i razvijati kampanju svijesti da bi se u ekološke aktivnosti uključila i javnost. Predviđa se napredak u razvoju sistema uprave otpadom i otpadnim vodama sa naglaskom na povećanju kvalitete vode za piće i sakupljanju i recikliranju čvrstog otpada.

Očekivani rezultati:

- Izgrađeni instrumenti za primjenu međunarodnih konvencija o okolišu, zaštiti tla, voda i zraka;
- Formirane mjerne stanice za kontrolu kvaliteta okoliša i ekološki opservatorij;
- Izvršena kategorizacija prirodnih i kulturnih vrijednosti, utvrđene nadležnosti pojedinih organa u brizi o njima i formiran fond za njihovo održavanje i njegu;
- Deminiran prostor oko turističkih atraktivnosti;
- Izrađen kalendar događaja i ponuđen turistima.

Pokazatelji ostvarenja:

- Usvojene međunarodne konvencije o okolišu;
- Usklađeni domaći propisi s međunarodnim konvencijama o okolišu;
- Broj instaliranih mjernih stanica i Izvještaji opservatorije;
- Formirane institucije za brigu o rehabilitaciji devastiranih prostora;
- Količina sakupljenog čvrstog otpada za reciklažu (tona godišnje);
- % recikliranog čvrstog otpada za ponovnu upotrebu.

Prioritetni ciljevi u ovoj oblasti definirani su prema slijedećem:

1. **Institucionalno jačanje sektora okoliša;**
2. **Poboljšanje kvalitete okoliša.**

4.1. Prioritetni cilj: Institucionalno jačanje sektora okoliša

Stanje: Intenzivnim razvojem baznih grana industrije nakon Drugog svjetskog rata uvezene su brojne tehnologije koje su dovele do visokog stupnja zagađenja tla, vode i zraka, posebno u gradovima. U nuždi da se osigura razvoj, smatralo se da je, ako se mora birati između niskog standarda i zagađenja, na jednoj strani, i visokog standarda uz zagađenje, na drugoj, bolja ova druga razvojna varijanta. Okoliš je, osim devastacije prostora i zapuštanja prioriteta u njegovom korištenju, bio - ekonomsko-politički gledano

- zanemaren. Nakon toga došlo je do privredne krize u zemlji i rata, u toku kojih okoliš dodatno ugrožen. Brojna minska polja, postavljena u toku rata, onemogućila su upotrebu zemljišta, beskrupuloznom sječom šuma – koja još uvijek traje – ugrožavaju se vodni režimi, pojavljuju klizišta u dimenzijama koje dosad nisu bile poznate, odnoseći humus i biljni pokrov iza koje ostaju goleti. Zemlja koja se, zbog šumskog bogatstva, smatrala ekološkim plućima zapadnog Balkana može postati zemlja teško narušene ekološke ravnoteže, ako se ne poduzmu odgovarajuće mjere.

Svijet je u međuvremenu donio niz konvencija o zaštiti okoliša, evropske zemlje su akcijskim planovima za okoliš ugradile politiku zaštite okoliša u druge politike i time stvorile osnovu za institucionalno jačanje ovog sektora. Izgrađene su institucije za monitoring i izvještavanje o stanju okoliša i stvorene tehničke pretpostavke za kvalitetnije upravljanje razvojem, uz uključenje svih socijalnih partnera u brigu o njemu.

Na području regije koja je predmet strategije, ekološka ravnoteža je vrlo krhka. Osim njenih sjevernih dijelova koji su bogatiji šumom, regija je specifična po natprosječnoj količini padalina i brojnim podzemnim tokovima čije kretanje i utjecaji na život na području još nisu sasvim poznati. Stjecajem razvojnih okolnosti dogodilo se da ono prije rata nije bilo zagađeno u mjeri u kojoj se to dogodilo ostalim regijama i da je stupanj zagađenja nakon rata jako smanjen. Regiji, kao i drugima u zemlji, nedostaju institucije koje bi pratile tehničko stanje okoliša i razvile informacioni sistem i postale neki oblik okolišnih senzora na kojima i pomoću kojih bi bilo moguće voditi kvalitetnu politiku prema okolišu i u skladu s odgovarajućim konvencijama.

Scenarij: Bosna i Hercegovina usvojila je osnovne zakone iz oblasti okoliša⁹, temeljenih na usvojenim međunarodnim konvencijama¹⁰. Usvajanje ovih zakona bi trebalo da, uvažavajući nadležnosti entiteta i kantona, omogući provođenje jedinstvene politike okoliša u zemlji. Njihova implementacija treba da je prvi korak u institucionalnom jačanju ovog sektora. U vezi s okolišem uvedeno je preko stotinu standarda (BAS TC7 - Okolina) u potpunosti zasnovanih na ISO i EN normama. Ono što u najvećoj mjeri nedostaje u cijeloj zemlji je tehnička infrastruktura koja podrazumijeva mrežu ekoloških osmatračnica i opservatoriju koja bi periodično informisala javnost i nadležne organe o stanju tla, voda i zraka te predlagala mjere za unapređenje. Isto je potrebno na području regije, s tim da bi na njoj postojala i specijalizirana institucija za monitoring podzemnih voda, bazirana na geografskom informacionom sistemu.

Razvoj totalnog monitoringa stanja u okolišu ovisit će u velikoj mjeri od raspoloživih sredstava, ali se može računati da bi u roku od 5-7 godina moglo da biti instalirano tri do pet osmatračnica i regionalnom opservatorijem za svaku od oblasti vezanih za stanje u okolišu. Ovo podrazumijeva opremanje računarima i odgovarajućim softverom, obuku osoblja i izgradnju indikatora oslonjenu na međunarodni sistem. Međunarodno financiranje njihovog rada biće neophodno u početnih tri do četiri godine, nakon kojih bi općine s područja regije mogle da preuzmu brigu o njima. Dalji razvoj sistema osmatračnica mogao bi počivati na sufinansiranju, participacijom lokalnih zajednica uz

⁹ To su Zakon o zaštiti okoline / životne sredine, Zakon o zaštiti prirode, Zakon o zraku, Zakon o vodama i Zakon o otpadu

¹⁰ Važnije među njima su Bazelska konvencija, Bečka konvencija, Montrealski protokol, Barcelonska konvencija, Konvencija o klimatskim promjenama, Konvencija o biološkoj raznolikosti.

sufinanciranje iz evropskih fondova. Izboru lokacija osmatračnica i opservatorija te sadržaja monitoringa morala bi prethoditi odgovarajuća fizibiliti studija.

Očekivani rezultati:

- Smanjen nivo zagađenosti;
- Uvođenje ekološki zdravih standarda;
- Bolje upravljanje otpadom;
- Čišćenje kanalizacije;
- Porast ekološke svijesti kod ljudi.

Pokazatelji:

- Broj domaćinstava koja služe za sakupljanje općinskog otpada (% stanovništva);
- Količina sakupljenog čvrstog otpada za recikliranje (do / godina) u periodu nakon jedne godine;
- % zatvorenih / saniranih lokacija divlje izgradnje.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Izgradnja institucionalnih kapaciteta za prostorno planiranje i monitoring;*
- *Uspostavljanje sustava ekološke edukacije.*

4.1.1. Mjera: Izgradnja institucionalnih kapaciteta za prostorno planiranje i monitoring

Stanje: Problemi koje je donio ratni i poslijeratni period su gurnuli u drugi plan brigu o čovjekovoj okolini. Aktivnosti vezane za planiranje i provođenje zaštite okoliša su u početnoj fazi. Međutim, važno je istaći da postoje dobre pojedinačne inicijative za zaštitu određenih dijelova regije ili parcijalno provođenje nekih od segmenata zaštite okoliša.

Scenarij: Uspostavljanjem i jačanjem koordinacije i razmjene podataka između onih koji se bave zaštitom čovjekove okoline, stvorice se preduslovi za planski pristup tom problemu. Uspostavljena i primijenjena odgovornost općina u svezi stanja okoliša kao i uspostavljena među-općinska suradnja u očuvanju okoliša. Instalirane specijalizirane institucije kao što su osmatračnice i uspostavljeni regionalni opservatoriji za okoliš koji su u opremljeni i popunjeni s obučanim osobljem.

Značajniji rezultati bi se postigli implementacijom slijedećih projekata:

- Regionalni centar za zaštitu okoliša;
- Izgradnja kanalizacije i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda u Bileći;
- Izrada studije o zaštiti neumskog akvatorija;
- Formiranje regionalnog centra za upravljanje otpadom;
- Plan zaštite ugroženih eko-sistema;
- Studija zaštite podzemnih voda;
- Studija procjene zagađenosti poljoprivrednog zemljišta;
- Formiranje agencije za praćenje stanja zagađenosti okoline;

- Formiranje baze podataka o zaštiti okoliša;
- Ekološka identifikacija i kategorizacija staništa u priobalnom pojasu;
- Rekultivacija staništa uništenih požarom;
- Analiza troškova emitiranja zagađivanja iz velikih izvora;
- Uspostava katastra emisija polutanata i zagađivača atmosfere;
- Studija o rehabilitaciji i oživljavanju močvarnih staništa.

Očekivani rezultati:

- Rješavanje pitanja obuhvata i predmet monitoringa stanja u okolišu; Postojanje 5-7 stanica za monitoring tla, vode i zraka i regionalne opservatorije;
- Primijenjen sistem indikatora o stanju okoliša i usklađen s evropskim sistemom;
- Primijenjeni propisi o odgovornosti za stanje u okolišu u svakoj od općina u regiji;
- Brojne i učestale publikacije o stanju tla, zraka i vode te;
- Transparentnost i dostupnost informacija o stanju u okolišu;
- Broj građanskih prijedloga o mogućnostima poboljšanja stanja okoliša, broj prihvaćenih prijedloga.

Pokazatelji:

- Razina zagađenosti;
- Razina ekološke svijesti.

4.1.2. Mjera: Uspostavljanje sistema ekološke edukacije

Stanje: Kod ove tematske oblasti edukacija treba da bude provedena u domaćinstvima, vrtićima, školama i fakultetima, ustanovama i fabrikama, kako kod urbanog, tako i kod ruralnog stanovništva.

Scenarij: Napraviti programe ekološke edukacije po uzrastima i strukovnim profilima populacije. Provedba sljedećih projekata će doprinijeti realizovanju gore spomenutog:

- Formiranje agencije za edukaciju i praćenje zagađenosti okoline;
- Edukativni centar za učenje na daljinu (aspekt ekologija);
- Centar za dopunsko obrazovanje poljoprivrednika;
- Centar za dopunsko obrazovanje turističkih radnika;
- Ekološka edukacija učenika u osnovnim školama.

Očekivani rezultati:

- Vidna promjena u odnosu stanovništva prema okolini;
- Primjena ekološki prihvatljivog načina proizvodnje;
- Povećana proizvodnja ekološke hrane i dobijen relevantni certifikat;
- Ekološka edukacija uvedena u osnovne i srednje škole;
- Sprovedeni posebni vidovi ekološke edukacije relevantni za određene privredne sisteme.

Pokazatelji:

- Broj relevantnih nastavnih planova;
- Broj studenata – godišnje.

4.2. Prioritetni cilj: Poboljšanje kvalitete okoliša

Stanje: Prirodni resursi u poljoprivredi i šumarstvu i ugljeni i vode područja obrađeni su u okviru Strateškog cilja 1. Tamo su razmatrani i ekološki aspekti njihovog korištenja pa ih nije nužno ponavljati. Izvan promatranja ostali su drugi mineralni resursi u i van eksploatacije.

Područje regije nedovoljno je istraženo, pa nije moguće pouzdano govoriti o ukupnim geološkim rezervama mineralnih sirovina. Poznato je da u regiji postoje značajne geološke rezerve nemetalnih mineralnih sirovina i umjerene rezerve metalnih. Od nemetalnih sirovina dobro su zastupljeni krečnjaci i dolomiti, gips, pirofilit tuf i arhitektonsko-građevinski kamen eruptivnog i sedimentnog porijekla te gline. Postoje ubikvitetne rezerve krečnjaka a u riječnim dolinama nerijetki su i izdašni lokaliteti šljunka i pijeska. Od metalnih sirovina zastupljeni su boksit i magnetit¹¹.

Osim navedenog postoje brojni napušteni majdani i jalovišta koji su ostali neuređeni. Ta posljedica eksploatacije mineralnih resursa i ugljena, narušava izgled okoliša a prostori nisu rekultivizirani ni na koji način. Istražna i eksploatacijska prava nisu u državi odgovarajućim zakonima regulirana jednoobrazno, kao ni koncesijska prava, pa ovo predstavlja značajnu prepreku korištenju tih resursa. Ne postoje ni fondovi iz kojih bi se financirala dalja osnovna geološka istraživanja kao ni fondovi za rekultivaciju napuštenih površina.

Eksploatacija mineralnih resursa je djelatnost koja zahtijeva dugoročni pristup i rješenja. Istraživanja, ma koliko bila skromna moraju se odvijati stalno jer je u pitanju složen postupak koji zahtijeva vrijeme. Istražna i eksploatacijska prava odobravaju se na konkretnim lokacijama i, nakon njihovog dobijanja, formira se lokacioni monopol čiji vijek trajanja je direktno proporcionalan rezervama i obrnuto proporcionalan obimu proizvodnje. Subjekti koji se bave ovom proizvodnjom po pravilu su kapitalno intenzivni, što podrazumijeva visok poslovni rizik i, sa svoje strane, naglašava potrebu za dugoročno stabilnim pravnim odnosom prema davaocu koncesije.

Primjena visokih i zahtjevnih standarda tek je u začetku, s obzirom da je regija Hercegovina u tranzicijskoj državi, koja je doživjela i prezijela rat, te je to jedan od najvećih otežavajućih faktora u procesu primjene standarda. Nepostojanje dovoljno izgrađenih kapaciteta za uvođenje i primjenu standarda i nepostojanje dovoljno razvijene svijesti o toj potrebi su, također, veliki problemi.

U cijeloj regiji ne poduzimaju se dostatne mjere brige o čvrstom otpadu, a tečni otpad se uglavnom odlaže bez ikakve sistematične kontrole i bez državnih kaznenih odredbi. Atmosfera se zagađuje bez ikakve kontrole i sa minimalnim pokušajima načinjenim da se to zaustavi (mjere za ispušne gasove automobila počele su se primjenjivati, ali samo kod registracije vozila, a motorna vozila koja ne zadovoljavaju kriterije nisu zabranjena).

¹¹ Osnovni podaci o rezervama mogu se naći u radu Vlade Smoljana: «Konceptija razvoja Hercegovine – Aktualne mogućnosti gospodarskog razvitka» izd. Gospodarska komora HB Mostar 1998. tako su nešto detaljnije naznačene i indicije o mogućim novim nalazištima.

Scenarij: Koncesijska prava općenito, čije uređenje je u toku, potrebno je uskladiti s najboljim iskustvima evropskih zemalja. Treba računati da će ovo biti uređeno na jedinstven način u oba entiteta i Distriktu Brčko u narednih godinu do dvije dana. U međuvremenu potrebno je formirati regionalni fond za rudarsko-geološka istraživanja i za rekultivaciju napuštenih rudišta i majdaništa, što je izvodljivo među-općinskim dogovorom.

Problem izrade jedinstvene osnovne geološke karte države treba biti riješen sporazumom entiteta. Do tada nije racionalno, jer je skup posao, računati s geološkom kartom područja. Moguće je, međutim, nastaviti rudarsko-geološka istraživanja na lokacijama na kojima su poznate i registrirane pojave mineralnih sirovina. Uvjet za to je spomenuto formiranje regionalnog fonda. Uz dobru volju općina na području regija ovo je moguće postići u roku od godinu dana, nakon čega bi mogao da se otvori proces daljih istraživanja i uređenja devastiranih majdaništa i rudišta. Cilj je razviti i ojačati trenutne kapacitete za primjenu i uvođenje europskih standarda u regiju.

Potrebno je i izvršiti medijski protok informacija relevantnih u svim mogućim dimenzijama; Također je potrebno detaljno upoznati poslovni proizvodni sektor sa prednostima brze primjene ekološki prihvatljivih standarda i potpune ekološke proizvodnje.

U planiranom upravljanju otpadom potrebno je uvesti sustav prikupljanja čvrstog otpada u strikto određeno vrijeme i u posebne kontejnere po vrstama otpada. Nakon toga bi se uvelo recikliranje i odvajanje organskog otpada za proizvodnju energije i plina, koji bi se mogli koristiti za centralno grijanje, te bi se na taj način stvorili sekundarni materijali ovisno o vrsti početnog otpada

Očekivani rezultati:

- Jedinstveno regulirano koncesiono pravo u zemlji koje treba da dovede do intenzivnijih ulaganja u eksploataciju mineralnih sirovina;
- Formiran regionalni fond za rudarsko-geološka istraživanja i rekultivaciju napuštenih majdaništa i rudišta;
- Postojanje jedinstvenog propisa o koncesijama u zemlji.

Pokazatelji:

- Porast ulaganja u eksploataciju mineralnih sirovina;
- Površina (km²) rekultiviranih majdaništa i rudišta;
- Povećanje ekonomske vrijednosti regionalnog područja kao rezultat rudarskih i geoloških istraživanja;
- Broj certificiranih kompanija;
- Broj deponija otpada sa dozvolom;
- Količina vode koja se konzumira godišnje kroz novu / poboljšanu mrežu;
- % otpadnih voda koje se podvrgavaju primarnom tretmanu.

U cilju ostvarivanja ovog prioritetnog cilja, trebalo bi poduzeti slijedeće mjere:

- *Uvođenje EU eko standarda u proizvodni sektor;*
- *Povećanje ekološke svijesti;*
- *Uspostava sustava za plansko upravljanje otpadom.*

4.2.1. Mjera: Uvođenje EU eko standarda u proizvodni sektor

Stanje: Danas u regiji ne postoji formirana baza podataka o zagađenosti okoline, jer nije uradjena ekološka identifikacija i kategorizacija zemljišta i okruženja. Posebno u priobalnom pojasu, nije uradjena analiza emisije zagađivača iz velikih izvora regije (IAT-Trebinje, Soko-Mostar, HET-Trebinje, TE-Gacko, Tepihara-Bileća, Aluminijski Kombinat-Mostar), a nije uradjen ni katastar emisije polutanata i zagađivača atmosfere. Sve ovo ukazuje na nebrigu u ovoj oblasti.

Primjena visokih i zahtjevnih standarda tek je u začetku, s obzirom da je regija Hercegovina u tranzicijskoj državi, koja je doživjela i preživjela rat, te je to jedan od najvećih otežavajućih faktora u procesu primjene standarda. Nepostojanje dovoljno izgrađenih kapaciteta za uvođenje i primjenu standarda i nepostojanje dovoljno razvijene svijesti o toj potrebi su, također, veliki problemi. Ne postoji funkcionalna suradnja Federalnog ministarstva za EU integracije sa regijom, jer regija nije razvila svoje institucionalne kapacitete da tu suradnju može prihvatiti, mada je ona prije godinu dana bila ponuđena od strane spomenutog ministarstva. Ovakvo stanje se mora promijeniti, a relevantne probleme bez odlaganja treba početi rješavati.

U Hercegovini, a tako i u susjednim regijama i cijelom okruženju, bez obzira radi li se o susjednim regijama unutar BiH ili prekograničnom okruženju, ne postoji razvijena svijest o nužnosti i veoma velikoj važnosti za međuregionalnu suradnju na mnogo polja. Nastavak takvog stanja na duži vremenski rok, bi zaista imao nesagledivo štetne i nepopravljive posljedice u oba pravca. Npr., ukoliko se za deset godina utvrdi veliko onečišćenje domaćih i susjednih izvorišta pitkih voda koje bi bilo nemoguće sanirati u sljedećih nekoliko desetljeća ili stoljeća, to bi neminovno imalo negativne implikacije na sada dobrosusjedske i prijateljske odnose među regijama. Stoga, bez odlaganja, treba poduzeti korake u pravcu istinske i sadržajne suradnje među regijama u okruženju.

Scenarij: Razviti i pojačati postojeće kapacitete za primjenu i uvođenje EU standarda u regiji. Pružiti određene stimulativne mjere za ona poduzeća koja uđu u proces prilagodbe primjene EU standarda u svom poslovanju, bilo da se radi o uslužnom ili proizvodnom sektoru.

Potrebno je educirati postojeći poslovni proizvodni sektor o prednostima koje donose brze primjene standarda ekološki prihvatljive i potpune eko proizvodnje. Bez takvog načina proizvodnje gotovo je nemoguć pristup integriranom EU tržištu. Potrebno je, također, educirati i poljoprivredne proizvođače koji imaju veliku šansu za razvoj ekološkog načina proizvodnje, za koji regija ima potencijala. Potrebno je osigurati financijsku stimulaciju kako ekološke poljoprivredne proizvodnje, tako i industrijske potpuno ekološki prihvatljive proizvodnje.

To se može postići provođenjem slijedećih projekata:

- Promicanje eko-turizma i primjena EU standarda;
- Pilot projekti eko-sela;
- Formiranje baze podataka o zagađenju okoliša;
- Ekološka identifikacija i kategorizacija prebivališta duž rijeka i u obalnom području;
- Troškovno povoljna analiza ispuštanja u atmosferu zagađivača iz velikih kompanija;
- Uspostavljanje katastra ispušnih zagađivača u atmosferi;

- Revitalizacija deminiranog zemljišta i deponija za otpad;
- Izgradnja regionalne sanitarne deponije za medicinski otpad;
- Ponovna kategorizacija zaštićenih područja i uspostava novih (UICN);
- Studija o lokacijama za deponije i reciklažu otpada;

Očekivani rezultati:

- Ojačani regionalni kapaciteti za organizaciju ovog procesa, kao i za njegovo provođenje;
- Istupanje na stranom tržištu sa domaćim ekološkim proizvodima;
- Svi industrijski proizvođači odlučili su postupno, ali i što prije potpuno primjenjivati ekološke standarde u proizvodnji. 10 % njih je u prvoj godini otpočelo sa primjenom tih standarda, da bi u trećoj godini postotak porastao na 60 % onih koji primjenjuju eko standarde;
- U poljoprivrednom sektoru: svi poljoprivredni proizvođači u prvoj godini upoznati su sa metodama ekološke poljoprivredne proizvodnje i njenim prednostima. U prvoj godini se 10 % proizvođača već odlučilo i bavi se djelomično ili u cijelosti eko poljoprivrednom proizvodnjom, a u drugoj godini je taj postotak porastao na 20 %, dok je u trećoj godini 30 % poljoprivrednih proizvođača prešlo na eko proizvodnju za izvozno tržište.

Pokazatelji:

- Utemeljen broj inspekcija za okoliš;
- Broj poduzeća uključenih u pogranične projekte;
- Broj certificiranih poduzeća.

4.2.2. Mjera: Povećanje ekološke svijesti

Stanje: Proizvodnja u regiji se može ugrubo podijeliti u dvije sljedeće grupe:

- a) Industrijska proizvodnja;
- b) Poljoprivredna proizvodnja.

U industrijskoj proizvodnji u regiji radi se općenito gledano, o malom obimu proizvodnje, a ta nerazvijenost proizvodnje zbog tehnološkog zaostajanja, uglavnom je proizvodnja koja u značajnijoj mjeri ne zagađuje okoliš. Ta proizvodnja je daleko od proizvodnje koja nema nikakvog negativnog utjecaja na okoliš, odnosno, uglavnom nije po ISO standardima. Potrebno je reći da postoji i jedan broj poduzeća koja su certificirana po tim standardima i posluju po njima.

U poljoprivrednoj proizvodnji vlada mješovito stanje - od ekološki prihvatljivog, odnosno, tradicionalnog načina proizvodnje, do suvremenijih oblika proizvodnje, gdje se primjenjuju zaštitna, kemijska sredstva i to, nažalost, ne uvijek na propisan i prihvatljiv način.

Tek se proklamiranjem suzdržljivog razvoja u svijetu polovinom osamdesetih godina počela javljati svijest o tome da je razvoj moguć uz istovremeno očuvanje okoliša. Dosadašnja politika zaštite okoliša u zemlji bila je u osnovi pasivna, informiranost stanovništva o stanju u okolišu i mjerama koje se poduzimaju je općenito nedovoljna, neorganiziran sistem monitoringa nije omogućavao dobijanje kompetentnih informacija,

a ni sistem edukacije u osnovi nije obuhvaćao utjecaj ljudske aktivnosti na okoliš pa su znanja o tome vrlo skromna. Tek je donošenjem novih zakonskih propisa i uključenjem u procese uvođenja međunarodnih programa iz oblasti okoliša (NEAP, METAP, Strategija krutog otpada, CARDS, PHARE,...) stvorena prihvatljiva osnova za izgradnju modernog sistema upravljanja okolišem. Za podizanje ekološke svijesti je od značaja i priprema ratifikacije Aarhuske konvencije o pravu građana na informiranje.

Scenarij: Dvije osnovne aktivnosti nužne su za podizanje ekološke svijesti u društvu: izgradnja integralnog informacionog sistema (1) i edukacija stanovništva (2). O informacionom sistemu bilo je riječi u prioritetnim ciljevima 16 i 17, pa će to biti izostavljeno ovdje. U obrazovanju je potrebno u sve obrazovne nivoe uključiti u nastavne sadržaje teme vezane za okoliš i razviti odgovarajuće nastavne planove i programe u srednjem i visokom obrazovanju za zanimanja iz ekološkog inženjeringa. Dobra prilika za to mogla bi biti činjenica da je cjelokupno obrazovanje u procesu transformacije. Svijest, po sebi, međutim nije dovoljna. Potreban je sistem represije za subjekte koji svojom djelatnošću ugrožavaju okoliš. Ovo bi trebalo da je riješeno postojećom legislativom i razvojem inspeksijskih službi u općinama.

Neophodno je: provesti medijsku kampanju o informacijama relevantnima u svim mogućim dimenzijama; poduzeti inicijativu u tom pravcu putem REDAH-a, a REDAH putem svih drugih institucionalnih kanala prema susjednim regionalnim područjima; animirati intelektualnu elitu u svim regijama kao glavnog kreatora pozitivne klime za međuregionalnu suradnju; izvršiti pozitivan pritisak na vlasti bez čije suradnje u ovim aktivnostima neće biti nikakvog uspjeha.

Poticaaj proizvodnji organske hrane bi se pružio putem izgradnje relevantnih institucionalnih kapaciteta, kao i putem realizacije sljedećih projekata:

- Uspostavljanje edukacijskog eko-centra;
- Uspostavljanje regionalnog eko TV programa i radio emisija;
- Utemeljenje mobilnih edukacionih eko-kampova za djecu;
- Centar za transfer tehnologija u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji;
- Uslužni centar za organske hercegovačke poljoprivredne proizvode;
- Uspostavljanje mreže eko-kampova;
- Mobilni savjetodavni centar za poljoprivredne proizvode;
- Centar za dodatno obrazovanje poljoprivrednih proizvođača.

Očekivani rezultati:

- Stvorena pozitivna slika o međuregionalnoj suradnji, te podignuta svijest o potrebi suradnje;
- Bitne vladine strukture uključene u tu suradnju zajedno sa nevladinim sektorom;
- Sveobuhvatno, ili u najmanju ruku multilateralno, uključenje u konkretne korake suradnje na zajedničkom ili multilateralnom interesu;
- Povećan broj organizacija koje se bave problemima okoliša;
- Porast kvalitete informacija o stanju okoliša;
- Povećana odgovornost ljudi za njihovo vlastito ponašanje u odnosu na okoliš;
- Podizanje razine znanja o mogućnostima upravljanja okolišem i o po okoliš neutralnim tehnologijama.

Pokazatelji:

- Broj organizacija angažiranih u oblasti okoliša;
- Broj i kvaliteta informacija o stanju okoliša;
- Broj incidenata vezanih za okoliš;
- Broj lica uključenih u rasprave o stanju u okolišu i mogućim mjerama;
- Broj radio i TV emisija o stanju u okolišu;
- Broj organizacija specijaliziranih za edukaciju o okolišu i broj polaznika/studenata.

4.2.3. Mjera: Uspostava sistema za plansko upravljanje otpadom

Stanje: Na teritoriji cjelokupne regije nema dovoljno brige o čvrstom otpadu, a tečni otpad se uglavnom odlaže bez sistemske kontrole i državnih kaznenih odredbi i na taj način se ispušta u recipijent. Atmosfera se zagadjuje bez ikakve kontrole ili uz minimalne pokušaje (mjerenje izduvnih gasova automobila, pri registraciji je tek počelo da se primjenjuje, ali, još uvijek, bez isključivanja vozila koja ne zadovoljavaju kriterijume).

Kod planskog upravljanja otpadom bi se trebao uvesti sistem prikupljanja čvrstog otpada u tačno određenom vremenu i u posebnim kontejnerima po vrstama otpada. Nakon toga bi se vršila recikliraža i odvajanje organskog otpada za dobijanje energije i plinova koji bi se upotrijebili za centralno grijanje, te bi se na taj način dobijali sekundarni materijali zavisno od vrste polaznog otpada.

Aktivnosti koje se sprovode na zaštiti voda su minimalne. Stanje voda u prijeratnim industrijskim zonama je u većini slučajeva bolje nego što je bilo prije rata radi toga što većina privrednih subjekata koji su zagadjivali postojeće vodne potencijale nije u funkciji. Ne postoji regionalni centar za upravljanje vodama, već se vodama upravlja na entitetskim nivoima. Uređaji za neutralizaciju otpadnih voda ili nisu uopšte ugrađeni (Bileća) ili, ako su ugrađeni, ne obuhvataju sve otpadne vode iz privrede (Gacko i otpadne vode TE Gacko). U većini slučajeva se ti uređaji ne održavaju, pa nepravilno rade ili se izlazne veličine nepravilno ili nikako ne kontrolišu. Za svaki uređaj za otpadne vode trebalo bi tražiti reviziju upotrebni dozvola, a posebno s obzirom na EU kriterijume.

Scenarij: Prvo što bi se trebalo uraditi je formirati regionalnu agenciju za upravljanje otpadom, te napraviti studiju o sadašnjim lokacijama deponija koje imaju dozvolu za rad, kao i divljih deponija po gradskim i ruralnim naseljima. Nakon toga bi se trebalo pristupiti sistemskom rješavanju problema otpada.

Da bi ovaj posao poprimio planske okvire neophodno je ostvariti projekte:

- Izrada plana sanacije postojećih divljih deponija u regiji;
- Formiranje regionalne agencije za upravljanjem otpadom;
- Izrada studije za prelazak na selektivni način upravljanja otpadom;
- Izrada studije o lokacijama deponija i reciklaži otpada;
- Revitalizacija miniranih zemljišta i starih deponija otpada;
- Regionalni centar za upravljanje vodama;
- Analiza situacije i oblici zaštite vode za piće;
- Rekonstrukcija kanalizacijskog sustava u Mostaru;

- Izrada studije o zaštiti neumskog akvatorija;
- Izgradnja kanalizacijskih sistema sa ciljem zaštite vode za piće;
- Izgradnja kanalizacijskih sistema sa ciljem zaštite mora;
- Ugradnja uređaja za regulaciju otpadnih voda u Gacku;
- Zaštita rijeke Trebižat;
- Kanalizacijska mreža i filtri za otpadne vode u Bileći.

Očekivani rezultati:

- Bolje snabdijevanje vodom;
- Efikasno upravljanje otpadom;
- Poboljšani standardi deponija.

Pokazatelji:

- Broj deponija otpada sa dozvolom;
- Količina vode koja se konzumira godišnje kroz novu / poboljšanu mrežu;
- % otpadnih voda koje se podvrgavaju primarnom tretmanu.

UVOD

Programski dokument predstavlja konačan ishod izgradnje procesa strategije. Sve prethodne faze u ovom procesu zajedno su gradile oruđe pomoću kojeg će se Strategija implementirati. Programski dokumenat regije Hercegovina zastupa regionalne potrebe izražene u regionalnim projektima. Projekti su grupirani u 12 potprograma koji su sastavni dijelovi 4 programa.

Proces programiranja uključio je predstavnike Radnih i Partnerskih grupa (RG i PG) koji su sudjelovali u svim fazama procesa izgradnje strategije, a koje su se sastojale od predstavnika općina, raznih regionalnih institucija, vladinih i nevladinih organizacija, sveučilišnih profesora, itd.

Programska metodologija prezentirana je kroz niz radionica, nakon čega je održan čitav niz "brainstorming" sesija na kojima je identificiran veliki broj ideja za projekte koji su odražavali već određene Strateške ciljeve, Prioritetne ciljeve i Mjere. Predstavnici PG i RG iz svih pet regija Bosne i Hercegovine odredili su zajednički odabir kriterija za prioritetizaciju projekata. Odabrano je 12 najrelevantnijih faktora za odabir projekata i oni su podijeljeni u sljedeće 4 grupe, u skladu sa tipovima projekata: 1) ekonomski projekti, 2) razvojni projekti, 3) razvoj institucija, 4) ostali. Analizirano je više od 200 projektnih ideja od kojih je sastavljena lista od 169 projekata. Projekti su se rangirali u skladu sa dogovorenim selekcijskim kriterijima putem kojih se došlo do liste od 57 projekata.

Programska grupa za regiju Hercegovine formirana je u avgustu/kolovozu 2004. godine i sastojala se od nekoliko vrhunskih stručnjaka iz regije: gosp. Murat Prašo, gosp. Ljubo Zirojević, i gosp. Marko Matić, - sveučilišni profesori, te gosp. Ivan Miličević - Odjel

gospodarstva iz općine Posušje, gosp. Zdenko Mihić - Grad Mostar, gosp. Božo Vukoja (direktor REDAH-a) i gosp. Mirzo Čolaković (REDAH-ov koordinator projekata).

Održane su dvije programske radionice i niz "brainstorming" sesija da bi se osigurali ulazni podaci za finaliziranje programskog dijela strategije Hercegovine. Ovakav "brainstorming" koji zahtijeva dobro poznavanje regije, strategije, projekata i dostupnih izvora financiranja za implementaciju regionalnih projekata (a samim time i strategije) rezultirao je određivanjem 4 regionalna programa i 12 pod-programa u kojima su projekti bili klasificirani sukladno kriterijima komplementarnosti, sinergije, uvjetovanosti i plus-minus relacija. Neki početno određeni projekti su bili isključeni ili su preimenovani, tako da su se točno odnosili na relevantne strateške ciljeve, prioritetne ciljeve i mjere, dok su neki dodatni projekti bili dodani u mjere da bi se osiguralo pojačanje svakog pojedinog programa. Nadalje, za svaki od projekata su određeni vremenski okviri i izvori financiranja.

Imajući na umu potrebe razvoja regije, kao i nedostatke ili nepostojanje regionalne razvojne infrastrukture, a nakon analiziranja svih aspekata implementiranja regionalnih projekata, dogovoreno je da se izdvoji deset prioritetnih projekata koji bi mogli stvoriti snažne preduvjete za regionalni razvoj. Ove projekte moguće je implementirati sa i sa aspekta postojanja adekvatnih kapaciteta za implementaciju u regiji.

REGIONALNE PROJEKTNE IDEJE

Zahvaljujući inputima dobijenim od predstavnika Radnih, Partnerskih i Fokus grupa za pripremu Regionalne razvojne strategije, nastala je sljedeća lista od 196 projektnih ideja:

Br.	REGIONALNE PROJEKTNE IDEJE (Napomena: Redoslijed projektnih ideja ne odražava njihov regionalni značaj, tj. projekti sadržani u tabeli nisu složeni po prioritetu)
1	Osnivanje centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu
2	Inventura vinograda na području Hercegovine
3	Unaprijeđenje vinogradarstva i proizvodnje vina u Hercegovini
4	Razvoj klastera proizvodnje organskih proizvoda
5	Razvoj klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda
6	Uspostava mreže ribogojilišta za pastrmku
7	Uspostava mreže mini farmi školjki
8	Uspostava mreže mini farmi gljiva
9	Uspostava mreže mini farmi proizvođača grožđa
10	Uspostava mreže mini farmi proizvođača bresaka
11	Uspostava mreže mini farmi proizvođača kivi-a
12	Uspostava mreže mini farmi proizvođača smokava

13	Uspostava mreže mini farmi proizvođača šipka
14	Uspostava mreže mini farmi proizvođača šljiva
15	Uspostava mreže mini farmi proizvođača kajsija
16	Uspostava mreže mini farmi proizvođača trešanja i višanja
17	Uspostava mreže mini farmi proizvođača jabuka
18	Uspostava mreže mini farmi proizvođača krušaka
19	Uspostava mreže mini farmi proizvođača dunja
20	Uspostava mreže mini farmi proizvođača badema
21	Uspostava mreže mini farmi proizvođača oraha
22	Uspostava mreže mini farmi proizvođača lješnika
23	Uspostava mreže mini farmi nektarina
24	Uspostava mreže mini farmi puževa
25	Mreža mini i mikro voćarskih-vinogradarskih rasadnika
26	Iniciranje eksperimentalne farme za proizvođače duvana
27	Uspostavljanje klastera za proizvodnju mesa od peradi i za jaja
28	Uspostavljanje staklenika i odabirnih centara za uzgoj voća i povrća
29	Centar za poljoprivredni i ruralni razvoj
30	Regionalni garancijski fond za poljoprivredu i šumarstvo
31	Razvoj sistema veleprodaje u cvjećarstvu
32	Izrada poljoprivredne karte regije
33	Centar za transfer tehnologije u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji
34	Mobilni savjetodavni centar za poljoprivrednike
35	Studija o mogućnostima razvoja zadrugarstva
36	Izgradnja mreže sistema za navodnjavanje u regiji
37	Uslužni centar za uzgoj stoke
38	Razvoj klastera prerade poljoprivrednih proizvoda
39	Razvoj klastera sakupljanja i prerade aromatičnog i ljekovitog bilja i šumskih plodova
40	Razvoj klastera proizvodnje i prerade mlijeka, te prerade mliječnih proizvoda
41	Izgradnja mreže hladnjača za voće i povrće
42	Izgradnja tržnice cvijeća Mostar
43	Izgradnja tržnice povrća i voća Čapljina
44	Izgradnja mreže tržnica za livanjske proizvode od sira
45	Klasteri za meso i mesne proizvode
46	Mreža proizvođača konzerviranog i sušenog voća i povrća
47	Uspostavljanje mreže za MSP i mini farme za uzgoj povrća
48	Promoviranje poljoprivrednih programa u regiji

49	Organizacija sajma za predstavljanje i prodaju domaćih proizvoda
50	Identifikacija i označavanje vinskih cesta Hercegovine
51	Razvoj informacionog sistema o turističkoj ponudi regije
52	Organizovanje centra kućnih radinosti te stalnih i mobilnih prodajnih izložbi
53	Izrada promotivnog turističkog materijala za regiju
54	Obilježavanje turističkih odredišta u regiji i izrada mape
55	Izrada web-sitea o turističkoj regionalnoj ponudi
56	Organizovanje sajma radi promocije domaćih jela
57	Izrada promotivnog materijala za seoski turizam
58	Sezonske ture, promocija i prodaja poljoprivrednih i domaćih proizvoda
59	Regionalni centar za razvoj turizma
60	Izrada i elaboracija strategije razvoja turizma hercegovačke regije
61	Projektovanje i izgradnja objekata medicinsko rehabilitacionog i sportsko rekreacionog centra u Trebinju
62	Rekonstrukcija cesta koje vode do parkova prirode
63	Studija o turističkim potencijalima regije
64	Uspostava centara za eko-turizam
65	Ustanovljavanje fondova za stimuliranje razvoja turizma
66	Revitalizacija lovišta u regiji
67	Poboljšanje kapaciteta za avanturistički turizam na vodi
68	Izgradnja objekata za plivački sport
69	Promocija inostranih investicija u turističke kapacitete
70	Promocija jahačkog sporta i dresure konja u regiji
71	Formiranje Regionalnog info-centra za povezivanje sa turističkom ponudom okruženja
72	Studija o zajedničkim ulaganjima u turizam koji je za Hrvatsku i Crnu Goru deficitarn
73	Studija o edukaciji regionalnih turističkih kadrova u institucijama Republike Hrvatske
74	Studija o zajedničkim ulaganjima u zdravstveni turizam
75	Formiranje regionalnog centra za razvoj poduzetništva
76	Studija uspostave slobodnih carinskih zona
77	Centar za transfer tehnologija u industrijskoj preradi hrane
78	Centar za transfer tehnologija u metaloprerađivačkoj industriji
79	Klasteri za obradu kamena
80	Klasteri za obradu drveta
81	Klasteri za proizvođače plastenika i staklenika
82	Upotreba prirodnog otpada i organskih sirovina u proizvodnji humusa
83	Uspostava klastera za proizvodnju sokova (bezalkoholnih pića)

84	Osnivanje proizvodnih poslovnih i poduzetničkih zona za MSP-ove
85	Formiranje inkubatora proizvodnih programa za MSP-ove
86	Formiranje regionalnog fonda za podršku razvoja MSP-ova
87	Regionalni savjet za privredni razvoj
88	Regionalni centar za industrijski dizajn
89	Mreža proizvođača tradicionalnog hercegovačkog namještaja
90	Izrada strategije za korištenje prirodnih resursa regije
91	Razvoj regionalne agencije za prirodne resurse
92	Ojačavanje sistema za ometanje ilegalne upotrebe prirodnih resursa
93	Studija o korištenju mineralnih resursa regije
94	Osnivanje regionalnog fonda za rudarsko-geološka istraživanja
95	Studija izvodljivosti o proizvodnji i upotrebi solarne energije
96	Pilot projekat izgradnje malih vjetroelektrana
97	Studija o nemetalnim mineralima regije
98	Studija o procjeni zagađenosti poljoprivrednog zemljišta
99	Studija o upotrebi specijalnih vrsta kamena i izrada geološke mape
100	Studija izvodljivosti za eksploataciju kamena
101	Pilot projekti za elektrane na solarnu energiju
102	Studije o izgradnji plinovoda u regiji
103	Studija izvodljivosti o eksploataciji i obradi gline
104	Studija izvodljivosti o eksploataciji poludragog i dragog kamena
105	Centar za istraživanje, zaštitu i korištenje voda
106	Studija o korištenju i zaštiti voda
107	Analiza uslova i aspekata zaštite vode za piće
108	Osnivanje klastera za proizvodnju prirodne vode
109	Studija o zaštiti podzemnih voda
110	Projekti integralnih planova i upravljanje vodenim resursima
111	Sistem vodenih tornjeva za kontrolu kvalitete vode
112	Osnivanje regionalne agencije za kontrolu kvaliteta
113	Regionalni centar za standardizaciju
114	Regionalni razvojno garancijski fond
115	Formiranje regionalnog tehnološkog centra
116	Studija o mogućnostima supstitucije uvoza i podsticaj izvoza
117	Proizvodni klaster sa ciljem supstitucije dijela uvoza izvozom
118	Regionalni garancijski fond za MSP
119	Razvoj regionalnog centra za pomoć u primjeni standarda EU
120	Razvoj klastera univerzalnih ručnih alata
121	Izrada analize stanja neiskoroštenih industrijskih i drugih kapaciteta regije
122	Formiranje regionalnog centra za investicioni marketing

123	Formiranje prekograničnih trgovinskih zona
124	Regionalni centar za obuku u pogledu standarda za inostrana tržišta
125	Promocija inostranih investicija u proizvodnju u regiji
126	Unapređenje kapaciteta mostarske zračne luke
127	Održavanje balkanske konferencije o novim saobraćajnim koridorima
128	Izrada studije i projektne dokumentacije rekonstrukcije uskih grla prometnica regije
129	Popravlak i poboljšanje željezničkih kapaciteta u regiji
130	Rekonstrukcija dijelova regionalnih puteva zbog bržeg ekonomskog razvoja
131	Formiranje regionalnog info centra
132	Kreiranje baze podataka za investicije u okvirima i izvan ekonomije, što rade javni, privatni i inozemni sektori
133	Uspostavljanje baze podataka (GIS) u skladu sa standardima EU
134	Primjena EU standarda u organima lokalne uprave
135	Povezivanje RDA sa LDA-ima i izgradnja kapaciteta
136	Regionalni BSC
137	Regionalna ekonomska opservatorija
138	Formiranje regionalne udruge (asocijacije) potrošača
139	Uspostavljanje centra za zaštitu prava na intelektualno vlasništvo
140	Izrada programa mjera agro-melioracije i poboljšanje sistema navodnjavanja obradivog zemljišta
141	Uspostavljanje kontrolnog centra za poljoprivredne proizvode i za GMO proizvode
142	Regionalna agencija za koordiniranje urbanog i prostornog planiranja
143	Informatičko opismenjavanje u školama svih nivoa obrazovanja (JKT)
144	Izrada godišnjih mapa - urbanistička i okolišna zaštita
145	Izrada prostornog plana regije
146	Kategorizacija zemljišta zbog racionalnog korištenja prostora
147	Centar za razvoj ljudskih resursa
148	Uspostava Centra za posredovanje pri zapošljavanju
149	Uspostavljanje mobilnog centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i poduzetništvo
150	Uspostavljanje akcijskog programa zapošljavanja
151	Uspostava fondova za kreiranje novih radnih mjesta
152	Promocija malog i srednjeg poduzetništva, razvoj poduzetničke svijesti i duha
153	Formiranje stalnog regionalnog savjeta za poboljšanje obrazovanja
154	Uspostavljanje mreže JOB centara za turizam
155	Mobilni edukacijski konsultativni centri

156	Informatički centri za tržište radne snage i mobilnost radne snage
157	Utemeljenje regionalnog centra za mlade talente
158	Dodatno obrazovanje u pogledu novih tehnologija
159	Centar za dopunsko obrazovanje poljoprivrednika
160	Centar za dodatno obrazovanje u pogledu trgovine s inozemstvom
161	Uvodjenje sistema učenja na daljinu i korištenje internet aplikacija
162	Uvodjenje sistema internet kafea u gradovima regije i ruralnim naseljima
163	Regionalni trening centar o standardima na inozemnim tržištima
164	Osnivanje regionalnog fonda za znanstveno-istraživački rad, stipendije i podršku mladim talentima
165	Uspostava sistema obuke i usavršavanja nastavnika i mladih talenata sistemom mentora
166	Regionalni centar za zaštitu okoliša
167	Izgradnja kanalizacije i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda Bileće
168	Izrada studije o zaštiti neumskog akvatorija
169	Formiranje regionalnog centra za upravljanje otpadom
170	Plan zaštite ugroženih eko-sistema
171	Formiranje agencije za praćenje stanja zagađenosti okoline
172	Formiranje baze podataka o zaštiti okoliša
173	Ekološka identifikacija i kategorizacija staništa u priobalnom pojasu
174	Rekultivacija staništa uništenih požarom
175	Analiza troškova emitera zagađivanja iz velikih izvora
176	Uspostava katastra emisija polutanata i zagađivača atmosfere
177	Studija o rehabilitaciji i oživljavanju močvarnih staništa
178	Edukativni centar za učenje na daljinu (aspekt ekologija)
179	Centar za dopunsko obrazovanje turističkih radnika
180	Ekološka edukacija učenika u osnovnim školama
181	Promicanje eko-turizma i primjena EU standarda
182	Pilot projekti eko-sela
183	Formiranje baze podataka o zagađenju okoliša
184	Izgradnja regionalne sanitarne deponije za medicinski otpad
185	Ponovna kategorizacija zaštićenih područja i uspostava novih (UICN)
186	Studija o lokacijama za deponije i reciklažu otpada
187	Uspostavljanje edukacijskog eko-centra
188	Uspostavljanje regionalnog eko TV programa i radio emisija
189	Utemeljenje mobilnih edukacionih eko-kampova za djecu
190	Uslužni centar za organske hercegovačke poljoprivredne proizvode
191	Izrada plana sanacije postojećih divljih deponija u regiji

192	Izrada studije za prelazak na selektivni način upravljanja otpadom
193	Revitalizacija miniranih zemljišta i starih deponija otpada
194	Rekonstrukcija kanalizacijskog sustava u Mostaru
195	Ugradnja uređaja za regulaciju otpadnih voda u Gacku
196	Ekološka zaštita rijeke Trebižat

Na osnovu 196 projektnih ideja, sačinjena je lista od 57 dolje navedenih prioritetnih projekata u skladu sa utvrđenim kriterijima odabira:

Br.	PRIORITETNI REGIONALNI PROJEKTI
1	Formiranje regionalnog centra za razvoj poduzetništva
2	Regionalni razvojno garancijski fond
3	Regionalni centar za razvoj turizma
4	Formiranje regionalnog info centra
5	Formiranje regionalnog tehnološkog centra
6	Centar za istraživanje, zaštitu i korištenje voda
7	Regionalni centar za zaštitu okoliša
8	Centar za poljoprivredni i ruralni razvoj
9	Studija o korištenju mineralnih resursa regije
10	Centar za razvoj ljudskih resursa
11	Izgradnja kanalizacije i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda u Bileći
12	Izrada studije o zaštiti neumskog akvatorija
13	Formiranje regionalnog centra za upravljanje otpadom
14	Promicanje eko-turizma i primjena EU standarda
15	Pilot projekti eko-sela
16	Uspostavljanje edukacijskog eko-centra
17	Izrada plana sanacije postojećih divljih deponija u regiji
18	Razvoj klastera prerade poljoprivrednih proizvoda
19	Razvoj klastera sakupljanja i prerade aromatičnog i ljekovitog bilja i šumskih plodova
20	Razvoj klastera proizvodnje i prerade mlijeka, te prerade mliječnih proizvoda
21	Identifikacija i označavanje vinskih cesta Hercegovine
22	Razvoj informacionog sistema o turističkoj ponudi regije
23	Organizovanje centra kućnih radinosti te stalnih i mobilnih prodajnih izložbi
24	Izrada i elaboracija strategije razvoja turizma hercegovačke regije
25	Projektovanje i izgradnja objekata medicinsko rehabilitacionog i sportsko rekreacionog centra u Trebinju

26	Rekonstrukcija cesta koje vode do parkova prirode
27	Osnivanje proizvodnih poslovnih i poduzetničkih zona za MSP-ove
28	Formiranje inkubatora proizvodnih programa za MSP-ove
29	Formiranje regionalnog fonda za podršku razvoja MSP-ova
30	Izrada strategije za korištenje prirodnih resursa regije
31	Osnivanje regionalnog fonda za rudarsko-geološka istraživanja
32	Studija izvodljivosti o proizvodnji i upotrebi solarne energije
33	Pilot projekat izgradnje malih vjetroelektrana
34	Studija o korištenju i zaštiti voda
35	Osnivanje regionalne agencije za kontrolu kvaliteta
36	Razvoj regionalnog centra za pomoć u primjeni standarda EU
37	Razvoj klastera univerzalnih ručnih alata
38	Izrada analize stanja neiskoroštenih industrijskih i drugih kapaciteta regije
39	Unapređenje kapaciteta mostarske zračne luke
40	Održavanje balkanske konferencije o novim saobraćajnim koridorima
41	Izrada studije i projektne dokumentacije rekonstrukcije uskih grla prometnica regije
42	Uspostavljanje regionalnog savjeta za ekonomski razvoj
43	Primjena EU standarda u organima lokalne uprave
44	Osnivanje regionalne agencije za koordinaciju urbanističko prostornih planova
45	Formiranje regionalne udruge (asocijacije) potrošača
46	Uspostava Centra za posredovanje pri zapošljavanju
47	Uspostavljanje mobilnog centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i poduzetništvo
48	Formiranje stalnog regionalnog savjeta za poboljšanje obrazovanja
49	Uvodjenje sistema učenja na daljinu i korištenje internet aplikacija
50	Osnivanje regionalnog fonda za znanstveno-istraživački rad, stipendije i podršku mladim talentima
51	Osnivanje centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu
52	Inventura (popis i snimanje) vinograda na području Hercegovine
53	Unaprijeđenje vinogradarstva i proizvodnje vina u Hercegovini
54	Razvoj klastera proizvodnje organskih proizvoda
55	Razvoj klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda
56	Regionalni garancijski fond za poljoprivredu i šumarstvo
57	Razvoj sistema veleprodaje u cvjećarstvu

Uzimajući u obzir razvojne prioritete regije Hercegovina kao i utvrđene parametre odabira, ovih 57 projekata podijeljeno je u dvije kategorije:

- **Prva kategorija** (projekti od 1-10) obuhvaća prvih deset najvažnijih projekata koji imaju apsolutni implementacijski prioritet. Oni na najbolji način reflektiraju ključne regionalne potrebe sukladno strateškim i prioritetnim ciljevima. Ovi projekti su klasificirani uzimajući u obzir sljedeće kriterije procesa programiranja: komplementarnost, sinergiju, uvjetovanost i plu-minus odnose. Većina njih takođe predstavlja i preduvjet za implementaciju ostalih regionalnih projekata.
- **Druga kategorija** obuhvaća ostalih 47 projekta koji takođe imaju veliku važnost za razvitak hercegovačke regije. Njihova implementacija bi dala poticaj razvitku pojedinih segmenata gospodarstva, što bi značajno poboljšalo cjelovitu gospodarsku sliku regije. (Napomena: Projekti sadržani u tabeli nisu složeni po prioritetima.)

REGIONALNI PROGRAMI I POTPROGRAMI

Svrha programiranja je priprema odgovarajućeg slijeda implementacije regionalnih projekata u pogledu potrebe za ljudskim, tehničkim i finansijskim inputima/resursima.

Tijekom programiranja odabrani projekti sa liste regionalnih projektnih ideja, sukladno definiranim kriterijima odabira, grupirani su u usko povezane programe i pod-programe na temelju principa uvjetovanosti, komplementarnosti i sinergije.

Svi programi i pod-programi su multidisciplinarni u odnosu na postavljene prioritetne ciljeve i mjere. Proces programiranja na kraju rezultira određivanjem 4 regionalna programa i 12 pod-programa koji sadrže 57 prioritetnih projekata, sa procjenom finansijskog i vremenskog okvira implementacije, što je prikazano u sljedećoj tabeli:

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA
Ekonomska regija Hercegovina

Program	Potprogram	Projekti	Finansijska vrijednost (Eur)	Vrijeme Implementacije (mjeseci)
1. Ruralni razvoj, poljoprivreda i šumarstvo	1.1 Razvoj specifičnih grana poljoprivrede	1.1.1. Osnivanje Centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu	100 000	30
		1.1.2. Razvoj sistema veleprodaje u cvjećarstvu	80 000	18
		1.1.3. Razvoj klastera prerade poljoprivrednih proizvoda	100 000	20
		1.1.4. Raz. klastera sakuplj i prerade aromat. i ljek. bilja i šums. plodova	145 000	24
		1.1.5. Razvoj klastera proizvodnje i prerade mlijeka, te prerade mliječnih proizvoda	50 000	24
		1.1.6. Inventura (popis i snimanje) vinograda na području Hercegovine	120 000	6
		1.1.7. Unapređenje vinogradarstva i proizvodnje vina u Hercegovini	150 000	30
		1.1.8. Razvoj klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda	40 000	18
		1.1.9. Razvoj klastera proizvodnje organskih proizvoda	100 000	24
	1.2 Razvoj poljoprivredne infrastrukture	1.2.1. Formiranje regionalnog garancijskog fonda za poljoprivrednu i šumarstvo	140 000	24
		1.2.2. Centar za poljoprivredni i ruralni razvoj	150 000	24
2. Industrija, Turizam, Energetika, MSP	2.1 Razvoj turizma	2.1.1. Razvoj informacionog sistema o turističkoj ponudi regije	30 000	24
		2.1.2. Izrada i elaboracija strategije razvoja turizma Hercegovačke regije	30 000	24
		2.1.3. Regionalni Centar za razvoj turizma	120 000	18
		2.1.4. Projektovanje i izgradnja objekata medicinsko-rehabilitacionog i sportsko-rekreacionog Centra u Trebinju	330 000	20
		2.1.5. Organizovanje Centra kućnih radinosti te stalnih i mobilnih prodajnih izložbi	50 000	12
		2.1.6. Rekonstrukcija cesta koje vode do parkova prirode	100 000	20
		2.1.7. Identifikacija i označavanje vinskih cesta Hercegovine	100 000	18

REGIONALNA STRATEGIJA EKONOMSKOG RAZVOJA
Ekonomska regija Hercegovina

	2.2 Razvoj MSP sektora	2.2.1. Formiranje regionalnog Centra za razvoj poduzetništva	100 000	24
		2.2.2. Osnivanje proizvodno-poslovnih i poduzetničkih zona za MSP	2 000 000	9
		2.2.3. Formiranje regionalnog fonda za podršku razvoju MSP	25 000 + K 500 000	6
		2.2.4. Formiranje inkubatora proizvodnih programa za MSP	120 000	24.
	2.3 Razvoj novih proizvoda i podizanje konkurentnosti	2.3.1. Razvoj regionalnog Centra za pomoć u primjeni standarda EU	100 000	24
		2.3.2. Formiranje regionalnog tehnološkog Centra	100 000	24
		2.3.3. Regionalni razvojno-garancijski fond	240 000	24
		2.3.4. Razvoj klastera univerzalnih ručnih alata	125 000	14
		2.3.5. Osnivanje regionalne agencije za kontrolu kvaliteta	150 000	14
		2.3.6. Izrada analize stanja neiskorištenih industrijskih i drugih kapaciteta regije	30 000	12
	2.4 Unaprjeđenje regionalne transportne infrastrukture	2.4.1. Održavanje balkanske konferencije o novim saobraćajnim koridorima	100 000	24
		2.4.2. Izrada studije i projektne dokumentacije rekonstrukcije uskih grla prometnica regije	250 000	15
		2.4.3. Unaprjeđenje kapaciteta mostarske zračne luke	84 000	18
	2.5 Izgradnja kapaciteta za uspostavljanje mreže između privatnog, vladinog i nevladinog sektora	2.5.1. Formiranje regionalnog savjeta za ekonomski razvoj	50 000	12
		2.5.2. Formiranje regionalne udruge (asocijacije) potrošača	25 000	24
		2.5.3. Formiranje regionalnog info Centra	60 000	24
		2.5.4. Primjena EU standarda u organima lokalne uprave	90 000	12
		2.5.5. Osnivanje regionalne agencije za koordinaciju urbanističko prostornih planova	30 000	12
	2.6 Uspostavljanje institucija za upravljanje i analizu prirodnih resursa (uključujući vode)	2.6.1. Osnivanje reg. fonda za rudarsko-geološka istraživanja	25 000	24
		2.6.2. Izrada strategije za korištenje prirodnih resursa regije	40 000	12
		2.6.3. Studija izvodljivosti o proizvodnji i upotrebi solarne energije	40 000	9
		2.6.4. Pilot projekat izgradnje malih vjetroelektrana	50 000	12
		2.6.5. Studija o korištenju mineralnih resursa regije	50 000	12
		2.6.6. Studija o korištenju i zaštiti voda	50 000	30
		2.6.7. Centar za istraživanje, zaštitu i korištenje voda	250 000	24

3. Razvoj ljudskih resursa	3.1 Zapošljavanje	3.1.1. Formiranje Centra za posredovanje pri zapošljavanju	100 000	12
		3.1.2. Formiranje mobilnog Centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i poduzetništvo	130 000	12
	3.2 Obrazovanje	3.2.1. Formiranje stalnog regionalnog savjeta za unapređenje obrazovanja	50 000	12
		3.2.2. Osnivanje regionalnog fonda za naučno istraživački rad, stipendije i podršku mladim talentima	40 000	12
		3.2.3. Centar za razvoj ljudskih resursa	240 000	24
		3.2.4. Uvođenje sistema za učenje na daljinu i korištenje internet aplikacija	120 000	12
4. Očuvanje okoliša	4.1 Izgradnja institucionalnih kapaciteta za planiranje i monitoring okoliša	4.1.1. Izgradnja kanalizacije i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda Bileće	1 700 000	24
		4.1.2. Izrada studije zaštite neumskog akvatorija	25 000	9
		4.1.3. Formiranje regionalnog Centra za upravljanje otpadom	570 000	36
		4.1.4. Regionalni centar za okoliš	1 800 000	36
	4.2 Uspostava ekoloških edukacionih sistema	4.2.1. Formiranje eko edukacionog Centra	50 000	24
		4.2.2. Promocija eko turizma i primjena EU standarda	19 000	9
		4.2.3. Izrada plana sanacije postojećih divljih deponija u regiji	40 000	12
		4.2.4. Pilot projekat eko sela	100 000	12

REGIONALNI PROJEKTI

PROGRAM: 1. Ruralni razvoj, poljoprivreda i šumarstvo

Ruralni razvoj, te razvoj poljoprivrede i šumarstva su najsloženije privredne djelatnosti u razvojnem i u smislu opstanka stanovništva na prostoru regije Hercegovina. Resursi za razvoj poljoprivrede nisu ni izdaleka iskorišteni onoliko koliko bi mogli biti. Ovim programom se pruža podrška ruralnom razvoju, sa posebnim naglaskom na modernizaciji agro-biznisa, unapređenju stručnosti i znanja iz oblasti poljoprivrede i šumarstva, te poboljšanju kvaliteta i kvantiteta poljoprivrednih proizvoda. Ovakvim sistematskim pristupom razvoju poljoprivrede (koja se odvija uglavnom u ruralnim sredinama) bi se doprinijelo urbanizaciji ruralnih naselja.

Projekti unutar ovog programa, koji će utjecati na razvoj poljoprivrede u svim općinama regije, grupirani su u sljedeća dva potprograma:

- **1.1. Razvoj specifičnih grana poljoprivrede,**
- **1.2. Razvoj poljoprivredne infrastrukture.**

POTPROGRAM: 1.1. Razvoj specifičnih grana poljoprivrede

Regija Hercegovina, u poljoprivrednom smislu, predstavlja raznolik prirodni ambijent u kojem su zastupljeni različiti sastavi tla i vrlo različita upotrebna vrijednost zemljišta. Njena zajedničke karakteristike su obilje sunca i vode, što je čini pogodnom za uzgoj širokog spektra poljoprivrednih kultura, te dugogodišnja tradicija bavljenja različitim vrstama poljoprivredne djelatnosti, uključujući ratarsku, voćarsku i stočarsku. Svi projekti unutar ovog pod-programa imaju za cilj davanje podrške razvoju specifičnih grana poljoprivrede. Oni doprinose implementaciji sljedećih prioritetnih ciljeva i mjera:

Prioritetni cilj: 1.1. Razvoj poljoprivrede

Mjere: 1.1.1. Razvoj specifičnih grana poljoprivrede

- 1.1.3. Organizirano povezivanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača hrane radi promocije prodaje i povećanja izvoza*

PROJEKAT: 1.1.1. Osnivanje centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu

U Hercegovini ne postoji regionalni centar za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivrednoj proizvodnji, kao niti za potrebe šumarskog sektora. Neophodno je uložiti napore u oživljavanje domaće poljoprivredne proizvodnje, s ciljem supstitucije ogromnog uvoza poljoprivrednih proizvoda i zadovoljenja domaćeg tržišta. Radi obogaćivanja šumskog sortimenta potrebno je revitalizirati mnoge posječene šumske površine. Formiranje Centra za introdukciju novih sorti i proizvoda u poljoprivredi i šumarstvu bi značajno doprinijelo ostvarivanju gore navedenog.

Glavne aktivnosti:

- identifikacija prioritetnih aktivnosti u postizanju zadanog cilja,
- personalno ekipiranje centra,
- osiguranje materijalnih pretpostavki za rad centra,
- nabavka neophodne startne opreme,
- provođenje istrage o mogućnostima uvođenja novih sorti i proizvoda,
- provođenje relevantne obuke,
- pružanje savjeta i monitoring.

Očekivani rezultati:

- operativan Centar za introdukciju novih sorti i proizvoda,
- proširen asortiman poljoprivrednih proizvoda,
- revitalizirane posječene šumske površine.

Glavni indikatori:

- broj introduciranih sorti,
- broj poljoprivrednih proizvoda,
- broj novih šumskih sortimenata,
- broj i veličina novopošumljenih i revitaliziranih šumskih površina,
- smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda.

PROJEKAT: 1.1.2. Razvitak sistema veleprodaje u cvjećarstvu

U Hercegovini postoji veliki potencijal i mogućnost raznolike cvjećarske proizvodnje, koja je trenutno nedovoljna. Istovremeno se, potpuno ekonomski neopravdano, uvoze velike količine cvijeća. Otvaranjem veletržnice omogućio bi se plasman cvijeća, te bi se dao podsticaj domaćim proizvođačima, što bi dovelo do razvitka domaće proizvodnje cvijeća.

Glavne aktivnosti:

- iznalaženje adekvatnog prostora,
- dogradnja potrebne i specifične infrastrukture veletržnice,
- marketinške aktivnosti,
- kreiranje mreže sa svim proizvođačima cvijeća u regiji.

Očekivani rezultati:

- otvorena i funkcionalna veletržnica u Mostaru,
- proizvođači cvijeća organizirani u klaster,
- unaprijeđen kvalitet proizvedenog cvijeća,
- garantiran otkup proizvoda,

Glavni indikatori:

- broj proizvođača cvijeća i prodavača na tržnici,
- povećanje broja MSP u cvjećarskoj industriji,
- smanjenje uvoza cvijeća,
- eliminacija uvoza cvijeća.

PROJEKAT: 1.1.3. Razvoj klastera prerade poljoprivrednih proizvoda

Uspostavljanje klastera prerade poljoprivrednih proizvoda doprinijeće ekonomskoj održivosti sela i stvaranju konkurentnih proizvoda u industriji hrane i pića.

Očekuje se da se u okviru projekta kreira poljoprivredna karta regije, umreže mali tržišno orijentisani poljoprivredni proizvođači sa prerađivačima i kanalima distribucije, unaprijede tehničke karakteristike proizvoda. Realizacijom ovog projekta bi se takođe ostvarilo i planiranje proizvodnje u seoskim domaćinstvima, unaprijedili prerađivački kapaciteti, te razvile i promovisale karakteristične robne marke.

Glavne aktivnosti :

- ekipiranje tima za implementaciju,
- izrada poljoprivredne karte regije,
- izbor oglednih poljoprivrednih proizvođača,
- promocija procesa izgradnje klastera,

- umrežavanje proizvođača sa kanalima distribucije i prerađivačima,
- organizovanje specijalizovane poljoprivredne proizvodnje,
- transfer tehnologija, poboljšanje postojećih i izgradnja novih prerađivačkih kapaciteta,
- marketing,
- organizovanje poljoprivrednih sajmova i izložbi,
- razvoj i promocija robnih marki.

Očekivani rezultati:

- formirani i funkcionalni klasteri.

Glavni indikatori:

- broj umreženih poljoprivrednih proizvođača i godišnja % rasta,
- % povećanja održive poljoprivredne proizvodnje,
- % povećanja poljoprivrednih prerađevina,
- % smanjenja uvoza poljoprivrednih prerađevina.

PROJEKAT: 1.1.4. Razvoj klastera sakupljanja i prerađivanja aromatskog i ljekovitog bilja te šumskih plodova

U većem dijelu regije postoje povoljni prirodni uslovi i značajno iskustvo za proizvodnju ljekovitog i aromatičnog bilja i prikupljanje šumskih plodova, ali nedostaju kanali distribucije i tehničke pomoći mnogobrojnim usitnjenim potencijalnim proizvođačima i prerađivačima. Svrha projekta je unapređenje ovog vida poljoprivredne proizvodnje što će doprinijeti ekonomskoj održivosti života na selu.

Glavne aktivnosti:

- tehničko i institucionalno uspostavljanje Centra,
- izbor lokacije, adaptacija skladišnog prostora za doradu,
- organizovanje i uvezivanje u klaster postojećih uzgajivača aromatskog i ljekovitog bilja, te šumskih plodova,
- istraživanje tržišta i uspostavljanje poslovnih veza,
- uspostavljanje mreže podcentara,
- organizovanje kupoprodaje na veliko, pakovanje i plasman,
- organizovanje marketinga i plasmana,
- aktivnosti vezane za certifikaciju odabranih proizvoda za odabrana tržišta.

Očekivani rezultati:

- uspostavljen tehnički i kadrovski Centar sa podcentrima.

Glavni indikatori:

- broj uvezanih uzgajivača,
- broj osiguranih savjetodavnih usluga,
- kvantitativno i kvalitativno povećanje proizvodnje,
- % klijenata koji su zadovoljni pruženim uslugama.

PROJEKAT: 1.1.5. Razvoj klastera proizvodnje i prerade mlijeka, te prerade mliječnih proizvoda

Regija Hercegovina raspolaže velikim potencijalom za proizvodnju mlijeka i mliječnih proizvoda. Organizirani nastup proizvođača je na niskom nivou, što je nedjelotvoran odgovor na tržišne potrebe, dok je istovremeno uvoz ovih proizvoda visok. Formiranje i razvoj klastera za mliječne proizvode je organizacijski korak naprijed i mjera je koja doprinosi stvaranju snažnog proizvodnog sektora mliječnih proizvoda.

Glavne aktivnosti:

- organiziranje i uvezivanje u klaster postojećih proizvođača i prerađivača,
- tehnološko poboljšanje proizvodnje,
- proširenje kapaciteta,
- primjena najviših standarda u proizvodnji,
- zajednički marketinški nastup,
- izvozno nastupanje proizvođača.

Očekivani rezultati:

- proizvođači i prerađivači mlijeka organizirani u klaster,
- unaprijeđen kvalitet mlijeka i mliječnih proizvoda,
- obezbijeđen otkup proizvoda,
- postignut održiv razvitak ruralnih sredina.

Glavni indikatori:

- povećanje sektora primarne proizvodnje mlijeka,
- kvantitativno i kvalitativno povećanje prerade mlijeka,
- povećanje broja MSP u ovom prerađivačkom sektoru.

PROJEKAT: 1.1.6. Inventura (popis i snimanje) vinograda na području Hercegovine

Zajednički regionalni projekat pod vodstvom Udruge vinogradara i vinara BiH (UVV), kao podnosioca zahtijeva za grant, uz stručnu tehničku pomoć i saradnju Agronomskog Instituta u Mostaru, a s ciljem baznog snimanja i popisa vinograda na području Hercegovine. Teritorija koja će se pokriti ovim projektom proteže se od Trebinja do Gruda i od Gabele do Mostara, što obuhvata oba entiteta, dva kantona, te sve etničke grupe.

Glavne aktivnosti:

- popisivači će skupljati potrebne informacije kao što su vlasništvo nad vinogradom, ime vinogradara, GPS lokaciju, površinu zemljišta, sorte grožđa, broj vinovih loza, razmak, špalir, starost, zdravstveno stanje biljke, elevaciju (nadmorsku visinu), nagib, tip zemljišta, korištenje sistema za navodnjavanje itd.,
- informacije će biti pohranjene u multi-korisničku bazu podataka,
- napraviće se jednostavan sistem direktne pomoći vlasnicima vinograda da uvedu vinograde u katastarske knjige, kako je predviđeno najnovijim Zakonom o vinu.

Očekivani rezultati:

- upis u katastarske knjige svih vinograda $\geq 0,5$ dunuma u skladu sa novim Zakonom o vinu,
- kreiranje baze podataka u skladu sa uvjetima Evropske unije o registriranju vinograda, kao dio plana o pridruživanju,
- detaljan uvid u veličinu i stanje postojećih vinograda na području Hercegovine pomoći će u stimulisanju ciljanog rasta ovog sektora, te stvaranju investicijskih prilika unutar njega, uključujući sadnju dodatnih vinograda, te proširenje kapaciteta vinarija.

Glavni indikatori:

- broj premjerenih i uknjiženih vinograda (koji će se najvjerojatnije kretati između 7.000 i 10.000),
- izrada realistične regionalne strategije u cilju poboljšanja sektora vinarstva i vinogradarstva na bazi dobijenih rezultata.

PROJEKAT: 1.1.7. Unapređenje vinogradarstva i proizvodnje vina u Hercegovini

U zadnjih 12 godina stanje u vinogradarstvu i proizvodnji vina u regiji znatno je pogoršano. Zbog nedostatka tržišta proizvodnja grožđa je drastično opala, a sa njim i proizvodnja vina. Proizvođači su zapustili vinograde, a u nekim slučajevima i iskrčili nasade, a novi nasadi nisu podizani. Podizanje vinograda kao i proizvodnja vina, je duga i skupa investicija. Suvremene i nove tehnologije nisu zastupljene kod naših vinogradara. Iz tih razloga treba unaprijediti proizvodnju grožđa i vina i vratiti količine i kvalitet kakav je bio krajem 80tih godina.

Glavne aktivnosti:

- zainteresirati proizvođače grožđa i vina da povećaju proizvodnju, kvalitet i uvedu nove tehnologije,
- uključiti relevantne stručnjake u proces unapređenja vinogradarstva i proizvodnje vina,
- zainteresirati banke i ostale financijske institucije da povoljnim kreditima omoguće proizvođačima da otpočnu sa obnavljanjem i osuvremenjivanjem kapaciteta.

Očekivani rezultati:

- obnavljanje zapuštenih vinograda i podizanje novih nasada,
- povećanje proizvodnje kvalitetnih vina,
- uvođenje novih tehnologija u proizvodnji grožđa i vina,
- vraćanje na stara tržišta,
- povećanje izvoza.

Glavni indikatori:

- povećanje količina proizvedenog grožđa,
- povećanje količina proizvedenog vina.

PROJEKAT: 1.1.8. Razvoj klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda

Hercegovina raspolaže velikim potencijalom za proizvodnju svih pčelarskih proizvoda koji su vrhunske kvalitete, kao i sa mogućnošću proizvodnje eko meda koji je tražen i visoko cijenjen na europskom tržištu. Problem je u nedovoljnoj kvantitativnoj proizvodnji, lošoj organiziranosti pčelarskih subjekata i nepostojanju ozbiljnijih financijera za ovakve projekte. Formiranje klastera proizvodnje i prerade pčelarskih proizvoda, uz kontrolu kvalitete meda i ostalih pčelarskih proizvoda, bi potpomoglo rješavanju gore pomenutih problema.

Glavne aktivnosti:

- okupljanje što većeg broja pčelara u ovaj klaster,
- pripreme za uvođenje novih pčelarskih proizvoda,
- edukacija u prevenciji bolesti pčela,
- primjena najsuvremenijih tehničko-tehnoloških dostignuća u proizvodnji,
- osposobljavanje za izvozni nastup.

Očekivani rezultati:

- proizvođači meda i ostalih pčelarskih proizvoda organizirani u klaster,
- med i ostali pčelarski proizvodi certificirani od strane certifikacijskih kuća,
- brand razvijen i promoviran,
- povećana stopa zaposlenosti u ovom sektoru.

Glavni indikatori:

- minimalno 50 % pčelara uključeno u klaster u prvoj godini djelovanja,
- tehnološko osuvremenjivanje proizvodnje,
- smanjenje % oboljenja pčela,
- godišnje proširenje broja pčelara za po 20 %,
- ostvaren izvoz proizvodnje sa oko 50 % ukupne proizvodnje.

PROJEKAT: 1.1.9. Razvoj klastera proizvodnje organskih proizvoda

U regiji Hercegovina su već uspješno provedeni pilot projekti proizvodnje organskih poljoprivrednih proizvoda. Dobijeni proizvod je imao sve karaktersitike visokokvalitetne organske hrane. Organska proizvodnja predstavlja konkurentnu prednost i šansu za regiju Hercegovina zbog hemijski nezagađenog poljoprivrednog zemljišta, tradicije prehrambene industrije regije i rasta tražnje za organskim proizvodima u zemljama Evropske unije. Uspostavljanje klastera proizvođača organske hrane u cijeloj regiji bi omogućilo stvaranje konkurentnih proizvoda i njihov plasman na strana tržišta.

Glavne aktivnosti:

- izbor poljoprivrednih proizvoda i proizvođača,
- okupljanje tima relevantnih stručnjaka,
- organizovanje klastera,
- transfer tehnologije i izgradnja kapaciteta,
- certifikacija organske hrane,
- provođenje marketinških i promotivnih aktivnosti.

Očekivani rezultati :

- organizovana organska proizvodnja,
- uspostavljena mreža proizvođača,
- izvršen transfer tehnologija,
- dobijeni certifikati za zemljište, pogone i proizvode,
- razvijena i promovisana robna marka.

Glavni indikatori:

- broj partnera uvezanih u klaster,
- povećanje količina organskih proizvoda,
- ostvaren izvoz proizvoda.

POTPROGRAM: 1.2. Razvoj poljoprivredne infrastrukture

Jedan od ključnih faktora od kojih zavisi uspjehnost razvoja poljoprivrede je postojanje funkcionalna uređenost poljoprivredne infrastrukture. Projekti unutar ovog pod-programa su usmjereni kreiranju poslovne infrastrukture i poslovnog okruženja za poljoprivredu u regiji Hercegovina. Oni doprinose ostvarenju sljedećih prioriternih ciljeva i mjera:

Prioritetni cilj: 1.1. Razvoj poljoprivrede

Mjere: 1.1.2. Razvoj poljoprivredne infrastrukture

1.1.3. Organizirano povezivanje poljoprivrednih proizvođača i prerađivača hrane radi promocije prodaje i povećanja izvoza

PROJEKAT: 1.2.1. Formiranje regionalnog garancijskog fonda za poljoprivredu i šumarstvo

Analize su pokazale da je pristup komercijalnim kreditima posebno otežan za poljoprivredne proizvođače zbog teškoća u obezbjeđivanju odgovarajućih garancija.

Iz tih razloga se ovaj projekat fokusira na specifičan vid podrške poljoprivrednoj proizvodnji u Hercegovini, to jest olakšanje pristupa kreditima uspostavljanjem kreditnog garantnog fonda za pomenute proizvođače.

Očekuje se da će se uspostavljanjem takvog fonda unaprijediti poljoprivredna proizvodnja u regiji i uspostaviti finansijska osnova za pokretanje novih ili širenje postojećih agrobiznisa, zatim uvesti instrumenti poslovnog planiranja, podstaći bankarski sektor da više investira u pomenute grane privrede, te omogućiti bolja siroviniska osnova za prehrambenu industriju.

Glavne aktivnosti :

- uspostavljanje i registrovanje kreditnog garantnog fonda,
- obezbjeđivanje finansijskih sredstava za fond,
- uspostavljanje saradnje sa bankama i drugim institucijama,

- promocija fonda prema proizvođačima, prehrambenoj industriji i tržištu,
- osiguranje snažne pozicije fonda na regionalnom i BiH finansijskom tržištu,
- pružena pomoć poljoprivrednicima da bi dobili garancije za započinjanje ili proširenje njihove poljoprivredne djelatnosti.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan fond,
- povećan nivo poljoprivredne proizvodnje,
- povećan kvalitet poljoprivrednih proizvoda,
- obezbijeđene dovoljne količine osnovnih proizvoda prehrambenim prerađivačkim industrijama,
- ostvarena finansijska samoodrživost poljoprivrednih proizvođača.

Glavni indikatori:

- broj izdatih garancija,
- % ukupnog investiranja,
- postotak vraćenih kredita i uvećanja fonda.

PROJEKAT: 1.2.2. Centar za poljoprivredni i ruralni razvoj

Razvoj sela i razvoj poljoprivrede su od ključne važnosti za ekonomski razvoj hercegovačke regije. Sve izvršene analize pokazuju da regija Hercegovine ima vrlo povoljne prirodne resurse i velike mogućnosti za razvoj poljoprivrede. S druge strane, mnogim ruralnim naseljima nedostaju dobre komunikacijske veze, sustavi vodovoda i kanalizacije, te telekomunikacija. Osim unapređenja komunikacije i infrastrukture, Centar na razvoj poljoprivrede i sela trebao bi afirmirati poljoprivredno zadrugarstvo, izgraditi sistem osiguranja od šteta u poljoprivredi, razviti mrežu finansijskih institucija za podršku ruralnom razvoju, instalirati GIS centar za informacije o usjevima i nasadima, te uspostaviti veze sa institucijama za mapiranje proizvoda i za savjetodavne usluge. Kroz implementaciju ovog projekta pružit će se podrška oživljavanju i unapređenju poljoprivredne proizvodnje, sa osobitim naglaskom na osiguranju tehničke podrške za razvoj specifičnih grana poljoprivrede, za uvođenje novih poljoprivrednih sorti i za primjenu novih tehnologija. Druga značajna komponenta projekta bit će uspostavljanje veza između poljoprivrednih proizvođača, tržišta i poduzeća za prerađivanje hrane.

Glavne aktivnosti:

- uspostava Centra,
- pribavljanje nužne opreme i materijala,
- uspostava suradnje sa relevantnim akterima u regiji,
- izrada i prihvatanje godišnjeg plana rada,
- organizacija i omogućavanje specifičnih vrsta obuke,
- osiguranje savjetodavnih usluga,
- osiguranje podrške za realizaciju poljoprivrednih projekata,
- uspostava veza između poljoprivrednih proizvođača, tržišta i poduzeća za prerađivanje hrane,
- pomoć pri implementaciji projekata povezanih sa razvojem sela.

Očekivani rezultati:

- uspostavljen u potpunosti funkcionalan Centar,
- uspostavljena tijesna suradnja sa poljoprivrednim institutima, te sa poljoprivrednim fakultetima u regiji,
- proizvođači iste vrste poljoprivrednih proizvoda međusobno povezani u funkcionalne klastere,
- razvijena proizvodnja specifičnih poljoprivrednih proizvoda,
- uvedene nove tehnologije, kao i nove poljoprivredne sorte i pasmine,
- realiziran značajan porast poljoprivredne proizvodnje,
- postignuto poboljšanje životnih uvjeta u ruralnim područjima.

Glavni indikatori:

- postignuta razina poljoprivrednog i ruralnog razvoja,
- razina primjene novih znanja i tehnologija,
- % povećanja proizvodnje hrane.

PROGRAM: 2. Industrija, turizam, energija i malo i srednje poduzetništvo (MSP)

Ovaj program ima za cilj kreiranje osnove za održiv razvoj u regiji Hercegovina. Proces izgradnje privredne strukture regije zasniva se na oživljavanju širokog spektra aktivnosti u industriji, turizmu, energetici i malom i srednjem poduzetništvu. Ove četiri velike privredne grupe treba razvijati paralelno i koordinirano. Realizacijom projekata iz ovog programa bi se bitno i presudno utjecalo na stvaranje poslovne infrastrukture, unapređenje kvaliteta proizvoda i usluga, razvoj novih proizvoda, unapređenje stručnosti i znanja, poboljšanje informisanosti u regiji.

Slijedeći potprogrami su sastavni dio ovog programa:

- 2.1. *Razvoj turizma,*
- 2.2. *Razvoj MSP sektora (sektora malog i srednjeg poduzetništva),*
- 2.3. *Razvoj novih proizvoda i podizanje konkurentnosti,*
- 2.4. *Unapređenje regionalne transportne infrastrukture,*
- 2.5. *Uspostavljanje mreže između privatnog, vladinog i nevladinog sektora,*
- 2.6. *Uspostavljanje institucija za upravljanje i analizu prirodnih resursa (uključujući vode).*

POTPROGRAM: 2.1. Razvoj turizma

Regija Hercegovina raspolaže raznovrsnim i bogatim potencijalom za razvoj turističke ponude. Povoljni klimatski uvjeti, šarolika prirodna bogatstva, bogato kulturno i povijesno naslijeđe, te snažno turistički orijentirano okruženje pogoduju stvaranju preduvjeta za razvoj velikog broja grana turizma. Implementacija projekata iz ovog programa bi značajno doprinijela poboljšanju postojeće i osmišljavanju bolje turističke

ponude, izradi kvalitetnog promotivnog materijala i promociji regije, i općenito valorizaciji hercegovačke turističke ponude. Ovaj potprogram će doprinijeti implementaciji sljedećih prioriteta ciljeva i mjera:

Prioritetni cilj: 1.2. Razvoj turizma

Mjere: 1.2.1. Promocija turizma

1.2.2. Poboljšanje turističkih kapaciteta

PROJEKAT: 2.1.1. Razvoj informacionog sistema o turističkoj ponudi regije

Implementacijom ovog projekta bi se kreirao jedinstven informacioni sistem o turističkoj ponudi regije Hercegovina koji bi omogućio zainteresovanim potencijalnim turistima da dobiju sve potrebne podatke o regiji uključujući generalne informacije o raznolikim turističkim atrakcijama, smještajnim kapacitetima, načinima prevoza, kao i detalje o mogućnostima razonode, gastronomskoj ponudi, karakterističnim suvenirima Hercegovine i slično.

Glavne aktivnosti:

- analiza stanja turističke ponude i potražnje u opštinama po destinacijama i turističkim objektima,
- pravljenje baze podataka,
- dogovor sa relevantnim regionalnim akterima o sadržaju i načinu izrade turističke prezentacije regije,
- izrada web stranice,
- izrada ostalih promotivnih materijala,
- ažuriranje informacija na web-stranici i ostalom promotivnom materijalu.

Očekivani rezultati:

- urađena i redovno ažurirana web stranica,
- napravljen dodatni promotivni materijal.

Indikatori:

- %povećanja broja posjeta regiji,
- % povećanja broja noćenja.

PROJEKAT: 2.1.2. Izrada i elaboracija strategije razvoja turizma hercegovačke regije

Umjesto na razvijanje i promociju domaće turističke ponude, domaći turistički operatori su skoro u potpunosti skoncentrisani na promociju inostranih turističkih aranžmana, te prodaju tih aranžmana domaćem stanovništvu. Cilj strategije razvoja turizma hercegovačke regije je da promijeni takvu osnovnu situaciju, odnosno da promoviše domaću turističku ponudu, prvenstveno putem međusobnog uvezivanja atraktivnih turističkih sadržaja regije, te mobiliziranjem kako domaćih, tako i inostranih ulaganja u turistički potencijal regije. Izgradnja karakterističnog turističkog profila regije bi se ostvarila uspostavljanjem saradnje između ključnih turističkih aktera, te bi se time zasigurno postigli efektni uspjesi.

Glavne aktivnosti:

- prikupljanje i analiza podataka o turističkoj ponudi regije,
- utvrđivanje broja i glavne vrste poslovanja svakog turističkog operatera u regiji,
- izrada pregleda potrebnih nedostajućih operatera po regijama i strukturi aktivnosti kojom bi se bavili,
- razgraničavanje operatera na prodaju domaćih i inostranih aranžmana,
- izrada statuta -kodeksa u turističkoj djelatnosti,
- izrada strategije razvoja turizma regije,
- promocija Strategije razvoja turizma regije.

Očekivani rezultati:

- uspostavljena saradnja između turistički aktera regije,
- definisani pravci razvoja turizma.

Glavni indikatori:

- definisana strategija razvoja za narednih 10 godina,
- razrađeni planovi razvoja turizma po kantonima/županijama i opštinama Hercegovine (na osnovu strategije razvoja turizma),
- identifikirani prioritetni projekti.

PROJEKT: 2.1.3. Regionalni centar za razvoj turizma

Hercegovačka regija ima ogromne turističke potencijale, sa mnogim turističkim atrakcijama (prirodnim ljepotama, kulturnim i povijesnim naslijeđem), koje omogućavaju ponudu mnogih različitih turističkih proizvoda (seoski, avanturistički, kulturni, religiozni i td. turizam) tijekom svakog godišnjeg doba.

Ovim projektom predviđa se osnivanje Regionalnog centra za razvoj turizma koji će implementirati promotivne i marketinške aktivnosti i podstaći domaću i međunarodnu potražnju za lokalnim turističkim proizvodima. Svrha osnivanja Regionalnog centra za razvoj turizma doprinijet će daljnjem razvoju dobro poznatih i unapređenju uvjeta drugih potencijalnih turističkih mjesta u regiji Hercegovine, pripremi turističkih promotivnih materijala za hercegovačku regiju, omogućavanju njihove distribucije unutar i van zemlje, te općenito osiguranju povećanog broja posjetilaca. Uz sve ovo, Centar će također, u suradnji sa već postojećim turističkim organizacijama, razraditi zajedničku strategiju razvoja regionalnog turizma koja će se temeljiti na dogovorenom turističkom profilu regije.

Glavne aktivnosti:

- pripremiti poslovni plan,
- utemeljiti i opremiti Centar, te uposliti osoblje,
- izgraditi kapacitet osoblja Centra,
- provesti SWOT analizu turističkog sektora,
- uspostaviti intra i inter, te međuregionalno partnerstvo sa turističkim institucijama i ostalim turističkim akterima,
- pripremiti strategiju i plan rada marketinga i promocije,
- provesti istraživanje situacije u regionalnim turističkim potencijalima i unaprijediti strategiju razvoja turizma,
- pružati savjetodavne usluge u pogledu unapređenja infrastrukture,
- osmisliti, pripremiti i distribuirati promotivni materijal (uključujući i web stranicu).

Očekivani rezultati:

- regionalni turistički centar osnovan i u funkciji;
- uspostavljena suradnja između relevantnih aktera u sektoru turizma,
- poboljšana kvaliteta i raznolikost turističkih aranžmana,
- prihvaćena praksa efikasne promocije turizma,
- unapređena turistička slika Hercegovine,
- povećan broj posjetilaca u regiji,
- povećan broj zaposlenih u turističkom sektoru.

Glavni indikatori:

- % porasta broja posjetilaca,
- broj noćenja u Hercegovini,
- broj zaposlenih u sektoru turizma.

PROJEKAT: 2.1.4. Projektovanje i izgradnja objekata medicinsko-rehabilitacionog i sportsko- rekreativnog centra u Trebinju

Investiranje u sport, pogotovo rekreativni je najefikasnije vođenja brige o zdravstvenom stanju stanovništva. Povećanje kulture rekreacije i sporta ima direktnog utjecaja na smanjenje medicinskih troškova i povećanje radne sposobnosti stanovništva. Istovremeno, razvoj sporta i rekreacijske kulture pruža mogućnost mladim ljudima da žive zdravijim životom. Projekat o zajedničkim ulaganjima u zdravstveni i rekreacioni turizam treba da doprinese stvaranju konkurentne ponude zdravstveno-rekreativnog turizma koja trenutno ne postoji, te upotpunjavanju i zaokruživanju hercegovačke turističke ponude. Realizacijom ovog projekta, kojom bi se omogućila medicinska i sportska rehabilitacija građana, bi se smanjio odljev velikog procenta sredstava za zdravstvo u obližnje regije, uglavnom van Bosne i Hercegovine. Važno je napomenuti da je ranije urađen nacrt izvedbenog projekta.

Glavne aktivnosti:

- uklapanje nacrta izvedbenog projekta (pretprojekta) u urbanistički plan grada i EU standarde,
- izbor lokacije i dobijanje saglasnosti opštine,
- postizanje dogovora sa opštinama za saradnju i zajednička ulaganja u implementaciju projekta,
- promocija projekta i nalaženje donatora,
- izrada tendera,
- odabir izvođača radova,
- izvođenje radova,
- marketinško-propagandne aktivnosti.

Očekivani rezultati:

- formiran Centar u Trebinju za potrebe regije.

Glavni indikatori:

- smanjen broj pacijenata koji odlazi na liječenje van regije,
- nakon dvije godine stvorena dodatna vrijednost Centra,
- porast rekreativnih aktivnosti građana Hercegovine,
- porast procenta mladih ljudi koji se profesionalno bave sportom.

PROJEKAT: 2.1.5. Organizovanje centra kućnih radinosti, te stalnih i mobilnih prodajnih izložbi

Centar kućnih radinosti ne postoji u regiji Hercegovina. Kućne radinosti su heterogene i okupljaju mnogo različitih zanata i relevantnih prirodnih vještina zanatlija koje bi zasigurno privukle znatiželju turista. Osnivanjem ovakvog centra bi se ujedinili pojedinačni proizvođači proizvoda koji karakterišu ovaj prostor. Na taj način bi se uveo organizovan način proizvodnje karakterističnih hercegovačkih suvenira. Pored ostalih promotivnih aktivnosti, jedna od osnovnih aktivnosti centra bi bila organizacija izložbi rukotvorina u raznim krajevima regije.

Glavne aktivnosti:

- osnivanje centra i njegovo personalno ekipiranje,
- uspostavljanje saradnje sa relevantnim turističkim akterima u i izvan regije,
- prikupljanje podataka o proizvodima karakterističnim kako za urbane tako i ruralne sredine regije,
- vršenje odabira interesantnih proizvoda, te pravljenje pregleda potencijalnih proizvođača i ponudjača,
- izrada relevantnih promotivnih materijala,
- organizovanje promotivnih i prodajnih izložbi.

Očekivani rezultati:

- formiran centar kućnih radinosti,
- umreženi proizvođači iz urbanih i ruralnih područja Hercegovine,
- proizvodi kućne radinosti postali sastavni dio turističke ponude regije.

Glavni indikatori:

- povećan procenat ljudi koji se bave kućnom radinošću,
- urađeni promotivni materijali i poslani na sva relevantna turistička središta,
- sklopljeni poslovni ugovori o prodaji proizvoda kućne radinosti.

PROJEKAT: 2.1.6. Rekonstrukcija cesta koje vode do parkova prirode

Na osnovama ranije navedene Studije o turističkim potencijalima regije, moći će se tačno utvrditi, odnosno rangirati, svako područje po stepenu interesa za BiH, uključujući i parkove prirode, nacionalne parkove, rezervate, te ostale turističke destinacije. Nakon izrade studije, određivaće se stepen prioriteta za ulaganja u pojedina odredišta. U okvirima toga sagledat će se i potrebni putni pravci koji vode do parkova prirode, te njihovo stanje i potreba za uređenjem i popravljajem.

Glavne aktivnosti:

- utvrđivanje stanja prilaznih puteva i cesta koje vode do parkova i unutar samih parkova prirode,
- izrada studije o potrebnim intervencijama na cestama i pregled potrebnih aktivnosti i troškova,
- dobijanje potrebnih saglasnosti nadležnih organa,
- izrada potrebne dokumentacije,
- izrada tendera,

- prikupljanje ponuda i izbor izvođača radova,
- izvođenje radova,
- vršenje kontrole radova,
- promocija poboljšanih turističkih kapaciteta.

Očekivani rezultati:

- napravljen pregled stanja cesta do i unutar parkova prirode,
- izvršeno rangiranje za popravljivanje po stepenu prioriteta za regiju,
- urađena dokumentacija i analiza potrebnih sredstava za rekonstrukciju cesta,
- izvršena rekonstrukcija i uređene prioritetne cesta koje vode do ili su unutar parkova prirode.

Glavni indikatori:

- broj kilometara saniranih i uređenih cesta do parkova prirode,
- postotak povećanja posjeta parkovima prirode.

PROJEKAT: 2.1.7. Identifikacija i označavanje vinskih cesta Hercegovine

Proizvodnja grožđa i vina u Hercegovini je od pamtivijeka bila jedna od važnijih poljoprivrednih aktivnosti. Blatina i Žilavka su čuvene sorte vina koje su nekad bile cijenjene u svijetu od poznavalaca vina i koje su na mnogim sajmovima vina odnijele prve nagrade. U cilju razvoja turizma, potrebno je napraviti vinski putokaz ove regije, a u zemljovid regije ucrtati vinske puteve, kako bi turistima približili vinske podrumne. S nešto izraženijim simbolima potrebno je «zastavicama» označiti vinske podrumne s većim izborom vina, suvremenom tehnologijom, flaširanim asortimanom, te osvojenim nagradama. Sa «bačvicama» bi se označili mali seoski podrumi sa tradicionalnom preradom grožđa u vino, skromnijim izborom, ali dobrim vinom i povoljnijom cijenom. U ponudi treba biti i domaća rakija «Lozovača».

Glavne aktivnosti:

- snimiti puteve koji vode kroz vinogradarska područja regije,
- upoznati turističke agencije sa ovom aktivnošću,
- izraditi promotivni materijal,
- sa proizvođačima vina ugovoriti prezentacije vina i drugih poljoprivrednih proizvoda koji bi bili interesantni turistima.

Očekivani rezultati:

- izrada vinske karte regije,
- poboljšanje turističke ponude,
- uključivanje ruralnog stanovništva u turista aktivnosti i razvitak ovog vida ruralnog turizma.

Glavni indikatori:

- povećanje proizvodnje vina,
- povećanje broja turista.

POTPROGRAM 2.2: Razvoj MSP sektora

Malo i srednje poduzetništvo (MSP) je prisutno u svim bitnim gospodarskim granama regije: u industriji, poljoprivredi, trgovini, energetici, turizmu, te stoga preuzima značajnu stratešku ulogu u daljnjem razvitku regije. Implementacijom projekata iz ovog podprograma će se ostvariti uspostavljanje potrebne infrastrukture i poslovnih kapaciteta, te pružanje tehničke, financijske i informatičke podrške za razvitak postojećih i novih proizvodnih MSP-a, kao i za razvitak ostalih segmenata malog i srednjeg poduzetništva. Ovi projekti će doprinijeti ostvarenju sljedećih prioritetnih ciljeva i mjera:

Prioritetni ciljevi: 1.3. Razvoj sektora malog i srednjeg poduzetništva

Mjere: 1.3.1. Izgradnja poslovne infrastrukture za malo i srednje poduzetništvo

1.3.2. Stvaranje povoljnog ambijenta za razvitak proizvodno orijentiranih malih i srednjih poduzeća

PROJEKAT: 2.2.1. Formiranje regionalnog Centra za razvitak poduzetništva

Malo i srednje poduzetništvo u regiji je glavni nositelj gospodarskih aktivnosti. Struktura tog poduzetništva je razvojno nepovoljna jer nedostaje proizvodno malo i srednje poduzetništvo, odnosno ono je nedovoljno razvijeno. U cilju podizanja BDP, podizanja životnog standarda, smanjenja velike stope nezaposlenosti, smanjenje uvoza, itd. neophodno je otpočeti aktivan i intenzivan proces razvitka proizvodnog MSP u regiji.

Glavne aktivnosti:

- pronalaženje lokaliteta u Mostaru,
- administrativno-pravne aktivnosti za dobivanje potrebnih dozvola,
- ekipiranje vodstva centra,
- interesno unutarne strukturiranje centra i stavljanje u funkciju svih tih segmentarnih struktura (npr. formiranje edukativnog odjeljenja koje u sebi sadržava mobilne specifične edukativne timove, ...itd),
- sačinjavanje detaljnog poslovnog plana centra za minimalno petogodišnje plansko razdoblje,
- sačinjavanje jasnog financijskog plana ili budžeta centra.

Očekivani rezultati:

- formiran i u funkciju stavljen regionalni centar za razvitak poduzetništva, prioritetno proizvodnog MSP,
- unaprijeđeno poslovno okruženje u regiji,
- pružena pomoć postojećim i potencijalnim MSP za ostvarivanje njihovih poslovnih ciljeva,
- povećana stopa zaposlenosti.

Glavni indikatori:

- broj MSP-a koji koriste usluge centra,
- broj novouposlenih u sektoru MSP zahvaljujući aktivnostima centra,
- kvaliteta i kvantiteta razvojnih planova i inicijativa centra.

PROJEKAT: 2.2.2. Osnivanje proizvodno-poslovnih i poduzetničkih zona za MSP

Obzirom na nedovoljnu zastupljenost proizvodnog MSP u ukupnoj strukturi gospodarskih subjekata regije, na potrebu povećanja broja uposlenih, potrebu smanjenja uvoza, potrebu podizanja životnog standarda i BDP-a, nužno je poduzeti aktivnosti za stvaranje potrebnog okruženja, odnosno uvjeta za brži rast proizvodnog MSP. Jedan od temeljnih koraka u tom pravcu jeste formiranje proizvodno-poduzetničkih zona u nekim općinama, jer za to postoje prostorne mogućnosti u nekima od njih.

Glavne aktivnosti:

- izrada projektne dokumentacije za zone koje to već nemaju,
- izrada temeljne infrastrukture (dijelom ili u cijelosti) potrebne za start zona, odnosno izgradnju proizvodnih pogona i kapaciteta,
- marketinške aktivnosti u cilju što bržeg popunjavanja zona.

Očekivani rezultati:

- formirane proizvodno-poduzetničke zone u nekim općinama,
- izgrađeni proizvodni kapaciteti i popunjeni sa MSP,
- povećanje konkurentnosti MSP,
- povećanje stope zaposlenosti u regiji.

Glavni indikatori:

- otvorene zone za izgradnju relevantnih objekata,
- broj novoizgrađenih kapaciteta proizvodnih MSP u regiji,
- broj novootvorenih radnih mjesta u tim zonama,
- transfer novih tehnologija,
- supstitucija dijela uvoza domaćom proizvodnjom.

PROJEKAT: 2.2.3. Formiranje regionalnog fonda za podršku razvitku MSP

Neophodnost razvitka MSP u regiji se nameće kao nezaobilazno pitanje. Fond za podršku razvitka, pogotovo proizvodnog MSP, ima za cilj vešeslojno djelovanje: subvencioniranje kamata na kredite za proizvodnju, formiranje garancijskih mehanizama koji su se pokazali uspješni u EU, kreditiranje specifičnih proizvodnih programa na neprofitnoj osnovi, sufinanciranje izrade razvojnih i investicijskih projekata za MSP, davanje financijske potpore i drugim razvojnim «koracima» u cilju razvitka MSP.

Glavne aktivnosti:

- uspostava garantnih šema za proizvodne projekte,
- sufinanciranje kamata na kredite za proizvodnju,
- sufinanciranje izrade razvojnih projekata i razvojnih programa MSP,
- financijska potpora drugim aktivnostima od značenja za razvitak MSP.

Očekivani rezultati:

- formiran fond za podršku razvitka MSP u regiji,
- omogućen lakši pristup poduzetnika tržištu kapitala,
- kreditiranje specifičnih razvojnih programa,

- ostvareno partnerstvo regionalnog razvojno garancijskog fonda sa evropskim fondovima.

Glavni indikatori:

- broj kredita za proizvodnju sa subvencioniranim kamatama,
- broj podržanih MSP-a kroz garantne šeme.

PROJEKAT: 2.2.4. Formiranje inkubatora proizvodnih programa za MSP

Djelovanje inkubatora bi se odvijalo na dvije razine ili u dva smjera:

- A) Snimanje stanja uvoznih paleta proizvoda i aktivnosti na izradi proizvodnih programa s ciljem supstitucije tih proizvoda, pod uvjetom nepovređivanja bilo kojeg oblika industrijskog vlasništva, tehničko tehnološka razrada supstitucijskog proizvodnog procesa.
- B) Izrada potpuno novih, na tržištu nepostojećih proizvodnih programa, koji imaju svoje uporabno mjesto na domaćem i inozemnom tržištu; izrada potrebne dokumentacije za zaštitu intelektualnog vlasništva, izrada i testiranje prototipova novih proizvoda; usklađivanje tih novih proizvoda sa standardizacijskom legislativom EU.

Glavne aktivnosti:

- formiranje inkubatora,
- sekcioniranje inkubatora,
- ekipiranje tima u inkubatoru,
- nabavka nužne startne opreme,
- radno funkcioniranje inkubatora,
- promidžbene aktivnosti prema MSP-ima,
- popularizacija inventivnog rada na polju tehnike i drugim oblastima.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan inkubator,
- izrađeno minimalno 12 supstitucijskih, proizvodnih programa u prvoj fazi od 12 mjeseci,
- razvijeno 6 potpuno novih proizvoda također u prvih 12 mjeseci djelovanja,
- odabrani MSP koji prihvataju ideju zajedničkog nastupa.

Glavni indikatori:

- broj kreiranih proizvoda,
- broj novih radnih mjesta otvorenih na proizvodnji novih proizvoda,
- broj novih ulaganja bilo domaćih ili stranih investitora u nove proizvode,
- broj novih ulaganja na supstitucijskoj proizvodnji uvoza,
- izložbeno sajamski inovacijski nastupi u zemlji i inozemstvu,
- broj podnešenih patentnih prijava,
- broj prijava industrijskog dizajna,
- broj prijava za zaštitu žiga.

POTPROGRAM 2.3: Razvoj novih proizvoda i podizanje konkurentnosti

Vrlo nepovoljan omjer uvoza i izvoza je najvjerodostojniji pokazatelj stanja domaćeg proizvodnog gospodarstva. Realizacija ovog pod-programa bi doprinijela kreiranju uvjeta za poboljšanje postojećih proizvodnih kapaciteta, standardizaciju kvalitete domaćih proizvoda, reaktiviranje zdravih jezgara industrijskih prerađivačkih kapaciteta i uvoženje novih tehnologija, te inovativan pristup kreiranju novih proizvoda i proizvodnih programa. Ostvarenje sljedećih prioritetnih ciljeva i mjera bi bilo pospješeno implementacijom dolje opisanih projekata:

Prioritetni cilj: 1.5. Podsticanje izvoznih aktivnosti

Mjere: 1.5.1. Poboljšanje kvalitete proizvoda i njihovo usklađivanje sa EU standardima

1.5.2. Razvoj novih proizvoda i povećanje postojeće konkurentnosti

1.5.3. Povećan nivo stranih ulaganja

PROJEKAT: 2.3.1. Razvoj regionalnog Centra za pomoć u primjeni EU standarda

Cilj ovog projekta je postizanje visokog stepena kvaliteta proizvoda po EU standardima, kao što su ISO 9001, ISO 14 000, HACCP, CE marke i drugi standardi, te davanje relevantnih preporuka koje se odnose na industrijske proizvode široke potrošnje. Pružanjem tehničke pomoći proizvodnim preduzećima koja žele da primijene EU standarde i kvalitete, ovaj Regionalni Centar će omogućiti povećanje izvoza pojedinih proizvoda.

Glavne aktivnosti:

- analiza potreba i određivanje vrste tehničke pomoći,
- uspostavljanje centra,
- izgradnja kapaciteta uposlenika i promotivne aktivnosti,
- odabir preduzeća,
- priprema preduzeća za proceduru certifikacije,
- oglašavanje rezultata u regiji.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan Centar,
- omogućen pristup evropskom tržištu,
- relevantna znanja i tehnike primijenjeni u regiji.

Glavni indikatori:

- broj korisnika usluga Centra,
- broj certificiranih proizvoda i proizvodnih procesa.

PROJEKAT: 2.3.2. Formiranje regionalnog tehnološkog centra

Kako bi mogli modernizovati prerađivačku industriju u regiji, neophodno je osnovati Regionalni tehnološki centar - naučni park. Logično je locirati park u Mostaru kao univerzitetskom centru regije i gradu sa ostalim neophodnim sredstvima. Ovaj centar trebao bi osigurati lakši transfer tehnologija i njihovih dostignuća, te njihovo uvođenje u praksu. Centar ne bi bio ograničen na uvoz licenci, iskustva i znanja, nego bi se bavio i inovativnim tehnološko-istraživačkim radom, te izvozom vlastitih dostignuća. Direktni korisnici usluga centra bi bili prvenstveno malo i srednje poduzetništvo, ali i ostala preduzeća u prerađivačkim industrijama u regiji, razne domaće i međunarodne institucije i pojedinci.

Glavne aktivnosti:

- postizanje dogovora i potpisivanje ugovora sa vladom i/ili ostalim relevantnim akterima o korištenju određenih industrijskih (pogotovo mašinskih) kapaciteta,
- osnivanje i personalno ekipiranje centra,
- izrada baze podataka o tehnologijama i opremi,
- uspostavljanje saradnje sa univerzitetima i institutima,
- formiranje «pool-a» (tima) tehničkih stručnjaka,
- razvoj, promocija i pružanje određenih tehničkih usluga preduzećima (na osnovu njihovih zahtjeva),
- razvoj i pružanje tehničke pomoći inovatorima.

Očekivani rezultati:

- uspostavljen Tehnološki centar,
- oformljen «pool» tehničkih stručnjaka i uvezan sa univerzitetima i institutima,
- omogućen transfer tehnologija,
- implementirano znanje i tehnika prihvatanja EU tehničkih zahtjeva,
- razvijen sistem zaštite inovacija.

Glavne indikatori:

- broj industrijskih klijenata Centra,
- procenat povećanja primjene EU tehničkih standarda,
- broj uvezanih regionalnih inovatora.

PROJEKAT: 2.3.3. Regionalni razvojno-garancijski fond

Prema ekonomskim podacima za regiju Hercegovine, većina poduzeća imaju poteškoća sa osiguranjem kolateralnog jamstva, pa tako ne mogu dobiti kredite pod povoljnim uvjetima kako bi podržali profitabilne poslovne aktivnosti.

Osnivanje Razvojnog garantnog fonda omogućilo bi lakši i povoljniji pristup izvorima financiranja.

Ovo će se odraziti u sljedećem: ko-financiranje projekata razvoja i investiranja, subvencioniranje kamata na kredite (posebno za proizvodne aktivnosti), kreditiranje posebnih programa na neprofitabilnoj osnovi i osiguravanje financijske podrške sektorima poljoprivrede, turizma, MSP-ova, industrije, energetike, ljudskih resursa, ekologije, te svih ostalih sektora relevantnih za privredni razvoj.

Na ovaj način će dioničati regionalnog razvoja, uključujući i poslovno opredijeljene ljude, biti podstaknuti da uđu u nove razvojne programe da bi revitalizirali cjelokupnu privredu regije.

Glavne aktivnosti:

- osnovati i registrirati Fond,
- obučiti osoblje za upravljanje Fondom,
- provesti ispitivanje trenutne situacije u sektoru privrede sa posebnim naglaskom na MSP-ove i na bankarstvo,
- analizirati kapacitet apsorpcije Fonda i lokalnih poduzetnika,
- uspostaviti suradnju sa bankama i drugim finansijskim institucijama,
- odrediti ciljane grupe za Fond,
- koncipirati organizaciju i aktivnosti Fonda,
- pripremiti poslovni plan,
- pripremiti ugovore i operativne šeme Fonda,
- osigurati digresivnu podršku djelovanju Fonda,
- osigurati dodatnu podršku klijentima Fonda da bi se popravio njihov poslovni nastup,
- nadzirati operacije Fonda, kao i proces vraćanja kredita,
- promovirati aktivnosti Fonda.

Očekivani rezultati:

- RRGF osnovan i u funkciji sa u potpunosti obučenim rukovodećim i ostalim osobljem,
- poboljšan pristup kreditnim olakšicama,
- uspostavljen najbolji način rada i upravljanja fondom,
- povećan broj uspješnih poduzeća,
- potaknut regionalni ekonomski razvoj,
- poboljšane izvozno orijentirane aktivnosti,
- uspostavljena i konsolidirana suradnja između Fonda i banaka.

Glavni indikatori:

- broj podržanih poslovnih djelatnosti,
- broj zaposlenih osoba,
- broj implementiranih razvojnih projekata.

PROJEKAT: 2.3.4. Razvitak klastera univerzalnih ručnih alata

Ovaj proizvodni program je na međunarodnom sajmu inovacija u svojoj klasi osvojio zlatnu medalju u konkurenciji 60 zemalja. Može se realizirati postojećom tehnološkom snagom hercegovačkih proizvodnih MSP. Radi te tehnologije nužno je u proizvodni proces uključiti MSP iz Mostara, Posušja, Trebinja i Konjica. Proizvod je patentno zaštićen i bez konkurencije je, kako na domaćem, tako i na inozemnom tržištu. Klaster može uposliti mnogo ljudi, što ovisi o veličini ulaganja. Naravno, patentno je zaštićen.

Glavne aktivnosti:

- organizacija klastera, uvezivanje partnera (sudionika) u proizvodnom procesu,
- priprema, tj. razrada tehničko tehnološke dokumentacije,

- nabavka potrebitog materijala,
- izrada alata za proizvodnju alata,
- izrada pojedinih dijelova i elemenata, dobivanje nulte serije,
- završetak proizvodnog procesa (upakiran proizvod),
- marketinške aktivnosti.

Očekivani rezultati:

- organizirana proizvodnja i mreža proizvođača,
- serijska proizvodnja ovog proizvoda,
- brand naziv razvijen i promoviran,
- povećana stopa zaposlenosti unutar ovog sektora.

Glavni indikatori:

- apsolvirani svi elementi ili pojedine tehnološke faze proizvodnje,
- napravljeni svi potrebni alati i pribor potreban u tehnološkom procesu proizvodnje,
- proizvod spreman za tržište,
- osposobljeni MSP za proizvodnju i stečeno iskustvo,
- ostvarena izvozna pozicija proizvoda.

PROJEKAT: 2.3.5. Osnivanje regionalne agencije za kontrolu kvaliteta

Osnivanje agencije za kontrolu kvalitete je prijeko potrebno. Na regionalnoj razini ne postoji ovakva institucija ili bilo koje drugo slično tijelo. Potrošači su nezaštićeni od roba sumnjivih kvaliteta i upitne uporabne ispravnosti, pogotovo određene vrste proizvoda iz uvoza.

Glavne aktivnosti:

- praćenje i kontrola uvezenih i domaćih poljoprivrednih proizvoda,
- praćenje kvalitete uvezenih i domaćih prehrambenih proizvoda,
- praćenje i kontrola uvezenih sirovina za domaću proizvodnju,
- kontrola kvalitete po zahtjevu subjekata gospodarstva ili potrošača,
- kontrola kvalitete po zahtjevu inspekcijskih organa.

Očekivani rezultati:

- formirana Agencija za kontrolu kvalitete,
- povećan kvalitet uvoznih i domaćih sirovina i proizvoda,
- smanjen nivo sive ekonomije.

Glavni indikatori:

- broj obavljenih kontrola,
- smanjenje količine roba slabog kvaliteta na tržištu,
- broj zadovoljnih potrošača.

PROJEKAT: 2.3.6. Izrada analize stanja neiskorištenih industrijskih i drugih kapaciteta regije

U regiji Hercegovina postoji značajan broj industrijskih kapaciteta koji se ne koriste, ili se koriste samo neki njihovi dijelovi. Da bi se taj veliki potencijal mogao ponuditi domaćim i inostranim investitorima potrebno je izvršiti analizu njegovog stanja, to jest uraditi sljedeće: napraviti pregled objekata državnih i privatnih preduzeća – prostora koji su devastirani i ne mogu se popraviti i onih koji se sa određenim ulaganjima mogu dovesti u funkciju, uraditi specifikaciju opreme po srodnosti i stanju, utvrditi stanje infrastrukture i nivo potrebnih ulaganja za opravku. Potrebno je utvrditi i imovinsko-pravni status kapaciteta, mogućnost prodaje-kupnje, te aproksimativne cijene.

Dostupnošću ovih i ostalih podataka i karakteristika koje interesuju moguće investitore na jednom mjestu (u jednom dokumentu) bi se otvorila perspektiva ulaganju u velike industrijska postrojenja, a time i značajnom povećanju stope zaposlenosti u regiji.

Glavne aktivnosti:

- obavješćavanje javnosti o potrebi i namjeri provođenja analize putem sredstava javnog informisanja,
- uspostavljanje kontakata sa relevantnim akterima u regiji,
- prikupljanje podataka na terenu,
- izrada analize,
- izrada publikacija (za potencijalne investitore) sa rezultatima analize.

Očekivani rezultati:

- napravljena analiza stanja neiskorištenih kapaciteta,
- otvorena mogućnost potencijalnim investitorima za ulaganje u neiskorištene industrijske kapacitete, dostupnošću relevantnih informacija.

Glavni indikatori:

- broj potencijalnih investitora koji se interesuju za neiskorištene industrijske kapacitete.

POTPROGRAM 2.4: Unapređenje regionalne transportne infrastrukture

U regiji Hercegovina postoje osnovni uvjeti za sve vidove transporta: zemljom, zrakom i vodom. Međutim, postojeće stanje regionalne transportne infrastrukture je vrlo loše, a očituje se u zastarjelosti kapaciteta cestovne i željezničke infrastrukture i potrebi za poboljšanjem kapaciteta, te oživljavanjem zračne luke u Mostaru. Implementacija projekata nabrojanih u ovom pod-programu bi promijenila sadašnju nezavidnu situaciju regionalne transportne infrastrukture i doprinijela ostvarenju sljedećih prioriternih ciljeva i mjera:

Prioritetni cilj: 1.6. Razvoj infrastrukture transporta

Mjera: 1.6.1. Poboljšanje regionalne cestovne infrastrukture, zračnog prometa, te željezničke mreže

PROJEKAT: 2.4.1. Održavanje balkanske konferencije o novim saobraćajnim koridorima

U Hercegovini je prometna infrastruktura najslabija karika u razvoju cijele regije. S postojećom prometnom infrastrukturom Hercegovina ostaje izolirana od ostatka svijeta te je, stoga, ovom pitanju potrebno posvetiti puno više prostora. U tom cilju potrebno je razmotriti razvojne potrebe okruženja, tj. Balkana i Europe, i u okvirima tih potreba tražiti položaj regije i zemlje, s namjerom da se stvore novi prometni koridori za budućnost. Korak k ostvarenju tog cilja jeste i održavanje balkanske konferencije o novim koridorima. Rezultati ove konferencije trebali bi činiti polaznu osnovu za izradu strategije razvoja prometa u zemlji i oko nje, a unutar nje i regionalne strategije.

Glavne aktivnosti:

- određivanje nositelja organizacije konferencije,
- identificiranje država sudionica,
- pozivanje stručnih organizacija iz zemalja regije,
- pripremanje radnih materijala za konferenciju,
- promidžbena kampanja,
- izrada memoranduma o razumijevanju,
- održavanje konferencije.

Očekivani rezultati:

- uspješno održana konferencija sa zaključcima i prijedlozima,
- urađene tehničke ocjene potreba,
- postignuta suglasnost o izradi feasibility studije,
- potpisan memorandum o razumijevanju,
- postignuta suglasnost o formiranju projektnog konzorcija,
- privučena pažnja javnosti i osoba koje donose odluke o nužnosti prolaska prometnih koridora kroz regiju.

Glavni indikatori:

- održana konferencija sa zaključcima i preporukama,
- formiran projektni konzorcij za izradu feasibility studije,
- izrađen nacrt feasibility studije,
- izvršena opća tehnička raščlamba mogućnosti,
- održana evaluacijska konferencija.

PROJEKAT: 2.4.2. Izrada studije i projektne dokumentacije rekonstrukcije uskih grla prometnica regije

Postojeća cestovna infrastruktura u regiji je 95 % na trasi projektiranoj prije više od sto godina. Takva mreža puteva je modernizirana koncem 60-tih i početkom 70-tih godina prošlog stoljeća. Zastarjelost na oko 50 % dijelova prometnica je preko 50 godina. Potrebna je nužna i što hitnija sanacija najkritičnijih dijelova tih prometnica ili tzv: «uskih grla» na prometnicama regije.

Glavne aktivnosti:

- identifikacija uskih grla na prometnicama: Livno – Mostar; Trebinje- Mostar; Mostar-Konjic, Ljubuški – Grude; Međugorje – Mostar; Bileća – Trebinje, Tomislavgrad – Kupres,
- analiza postojećeg stanja,
- priprema za izradu idejnog rješenja tih uskih grla sa osnovnim tehničkim parametrima novog rješenja,
- izrada glavnog projekta rekonstrukcije za pojedine kritične dionice,
- prijedlog mjera za poboljšanje, uključujući relevantne troškove.

Očekivani rezultati:

- izrađena studija o uskim grlima prometnica regije,
- izrađen idejni projekt (rješenje) rekonstrukcije uskih grla,
- izrađen izvedbeni projekt rekonstrukcije uskih grla prometnica regije.

Glavni indikatori:

- urađena studija,
- urađeno idejno rješenje,
- urađeno glavno rješenje za najkritičnije dionice ili dijelove dionica-uska grla,
- određeni troškovi novog rješenja za svaku dionicu pojedinačno.

PROJEKAT: 2.4.3. Unapređenje kapaciteta mostarske zračne luke

Mostarska zračna luka je jedina zračna luka u regiji. Obzirom na strateški značaj ovog punkta prometa, potrebno ga je osposobiti u svakom smislu za njegovu maksimalno aktivnu ulogu u transportu ljudi i roba. Pored vlastitih regionalnih potreba, moguće ga je koristiti kao alternativu sarajevskom aerodromu u zimskim mjesecima (zbog povoljnije klime), kao i splitskoj i dubrovačkoj zračnoj luci (Republika Hrvatska), te podgoričkoj zračnoj luci (Srbija i Crna Gora) u tijeku ljetnih mjeseci, zbog blizine Dalmacije i Crne Gore.

Glavne aktivnosti:

- analiza postojećeg stanja,
- projiciranje optimalnog stanja,
- planiranje aktivnosti do postizanja optimalnog stanja,
- sama realizacija.

Očekivani rezultati:

- poboljšan kapacitet zračne luke u odnosu na postojeće stanje,
- potpisani ugovori sa avio prevoznicima o korištenju mostarske zračne luke.

Glavni indikatori:

- izrađena feasibility studija,
- povećanje prometa putnika za 50 % u naredne dvije godine,
- povećanje prometa teretnog prijevoza za 50 % u naredne dvije godine,
- povećan broj međunarodnih letova.

POTPROGRAM 2.5: Izgradnja kapaciteta za uspostavljanje mreže između privatnog, vladinog i nevladinog sektora

Suradnja između privatnog, vladinog i nevladinog sektora je neizostavan faktor ekonomskog razvoja. Stvaranjem institucionalnog okvira za suradnju se ostvaruje osnovni preduvjet za razmjenu informacija i provođenje aktivnosti od zajedničkog ekonomskog interesa. Stoga je i primarni zadatak projekata opisanih unutar ovog podprograma upravo stvaranje relevantnih institucionalnih struktura koje su trenuto veoma loše ili ne postoje. Pored uspostavljanja institucionalne mreže, očekuje se da će projekat rezultirati dogovorom o suradnji između ključnih aktera u ekonomskom razvoju regije. Realizacija projekata će doprinijeti ostvarenju sljedećih prioriteta i mjera:

Prioritetni ciljevi:

- 2.1. Razvijen institucionalni okvir za regionalni ekonomski razvoj i međuregionalnu suradnju*
- 2.1. Izgradnja adekvatnog institucionalnog okvira za povećanje životnog standarda*
- 2.2. Postignuta interaktivna povezanost između institucija za urbanizam i prostorno planiranje*

Mjere:

- 2.1.1. Uspostavljanje sistema prikupljanja i protoka informacija na regionalnom nivou*
- 2.1.2. Izgradnja kapaciteta za uspostavu mreže suradnje privatnog, NVO (nevladine organizacije) i javnog sektora*
- 2.2.1. Jačanje institucionalnog okvira za zaštitu potrošača*
- 2.3.1. Jačanje kapaciteta za prostorno-urbanističko planiranje*
- 2.3.2. Pružanje informatičko-tehnološke podrške za stvaranje jedinstvene prostorno-urbanističke dokumentacije*

PROJEKAT: 2.5.1. Formiranje regionalnog savjeta za ekonomski razvoj

Primarni cilj ovog projekta je koordinirani pristup razvoju regije Hercegovina u koji su uključeni svi važni regionalni akteri. Na ovaj način bi se osiguralo sagledavanje svih aspekata iz različitih sfera socio-ekonomskog života. Realizacijom ovog projekta bi se postigao balansiran razvoj svih opština u regiji. Jedan od zadataka Regionalnog savjeta za ekonomski razvoj bi bio kreiranje glavnih parametara i davanje podrške razvojnim projektima regije, što bi im dalo puni kredibilitet.

Glavne aktivnosti:

- osnivanje Savjeta,
- definisanje načina upravljanja Savjetom,
- definisanje prava i obaveza članova Savjeta,
- postizanje dogovora o aktivnostima Savjeta.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan Savjet,
- stvorena osnova za participaciju svih relevantnih regionalnih aktera u procesu razvoja regije Hercegovina.

Glavni indikatori:

- broj i učestalost sastanaka Savjeta,
- broj aktivnosti iniciranih od strane Savjeta.

PROJEKAT: 2.5.2. Formiranje regionalne udruge (asocijacije) potrošača

Prvenstveni cilj ovog projekta je da stvori mogućnost potrošačima iz cijele regije da imaju centralnu asocijaciju na nivou regije, koja bi mogla pružiti zaštitu od nelojalnog i nekvalitetno urađenog proizvoda ili usluge i koja bi bila u stanju da poduzme i odgovarajuće mjere za zaštitu potrošača, a ne samo da evidentira nepravdu nanесenu kupcu ili potrošaču.

Glavne aktivnosti:

- utemeljenje asocijacije sa po jednim predstavnikom iz svake općine,
- profesionalizirano mjesto predsjednika asocijacije,
- uspostavljanje sustava za praćenje stanja i kretanja na tržištu roba i usluga,
- poduzimanje mjera u interesu zaštite potrošača.

Očekivani rezultati:

- formirana udruga (asocijacija) potrošača,
- ostvarena permanentna zaštita potrošača.

Glavni indikatori:

- formirana asocijacija ili savjet,
- otvoren ured u Mostaru kao sjedištu asocijacije.

PROJEKAT: 2.5.3. Formiranje regionalnog infocentra

Na osnovu podataka prikupljenih iz različitih dostupnih izvora, Regionalni informacioni centar bi trebao da kreira jedinstvenu informacionu i analitičku osnovu za planiranje i koordinaciju razvojnih aktivnosti regije Hercegovina. Centar bi takođe davao različite tražene informacije svim zainteresiranim domaćim i inostranim akterima. Očekuje se da se implementacijom ovog projekta kreira jedinstvena i sveobuhvatna socio-ekonomska baza podataka regije na osnovu koje bi se napravile različite mape, vodiči, brošure, web stranice sa web portalima. Na taj način bi se stvorili uslovi za pružanje informacionih usluga različitim grupama potencijalnih korisnika: stranih i domaćih investitora, poslovnih ljudi, institucija i slično. Održivost ovog Centra bi bila osigurana naplaćivanjem tih informacijskih usluga. Podaci dostupni u Centru bi olakšali pripremanje regionalnih projekata.

Glavne aktivnosti:

- uspostavljanje i personalno ekipiranje centra,
- obučavanje osoblja,
- analiziranje izvora informacija i sklapanje dogovora o njihovom korištenju,
- izrada baze podataka,
- izrada vodiča, mapa, brošura,
- izrada web stranice i web portala,
- pružanje informacijskih usluga korisnicima.

Očekivani rezultati:

- stvorena jedinstvena socio-ekonomska baza podataka regije Hercegovina,
- stvorena osnova za investiranje u regiju i za lakšu pripremu projekata.

Glavni indikatori:

- nivo usluga centra,
- stopa porasta korisnika centra,
- povećanje interesa domaćih i inostranih investitora.

PROJEKAT: 2.5.4. Primjena EU standarda u organima lokalne Uprave

Neefikasna općinska administracija je jedan od uzroka slabog ekonomskog razvitka regije. Često se susrećemo sa činjenicom da je na izdavanje određenih dokumenata potrebno čekati i po nekoliko dana, a poduzetnici čekaju i mjesecima kako bi dobili sve potrebne dokumente za registriranje poduzeća, te neki od potencijalnih poduzetnika na prvoj stepenici odustaju od svojih ideja svjesni činjenice koliko će se procedura odužiti kada uspostave svoj biznis. Neophodna je primjena EU standarda u organima lokalne uprave kako bi ista bila efikasnija i služila kao servis svojim građanima. Svijetli primjer općine Sarajevo Centar bi trebalo u početku uspostaviti pilot projektom u tri općine regije.

Glavne aktivnosti:

- nabavka informatičke opreme sa odgovarajućim softverom,
- obuka osoblja,
- pružanje usluga građanima po standardima EU.

Očekivani rezultati:

- implementiran projekt u tri općine,
- efikasnija općinska administracija,

Glavni indikatori:

- uspješna implementacija projekta u sve tri općine,
- promidžba projekta radi prihvatanja i u ostalim općinama regije,
- prihvatanje iskustava iz ovog projekta i primjena u ostalim općinama regije.

PROJEKAT: 2.5.5. Osnivanje regionalne agencije za koordinaciju urbanističko-prostornih planova

Formiranjem regionalne agencije za koordinaciju urbanističkih i prostornih planova bi se stvorio preduslov za uspostavljanje jedinstvene metodologije izrade projekata razvojnih i urbanističkih planova regiona Hercegovina. Izrada regionalnog prostornog plana bi postavila snažne osnove za balansiran socio-ekonomski razvoj svih dijelova regije, kao i povezivanje regije u jedinstvenu ekonomsku cjelinu. Regionalna urbanistička agencija bi omogućila lakše definisanje i implementaciju projekata od regionalnog značaja.

Glavne aktivnosti:

- uspostavljanje saradnje i postizanje dogovora svih regionalnih urbanističkih institucija o formiranju i funkcionisanju zajedničke koordinacione agencije,
- formiranje Agencije, upošljavanje osoblja i nabavka opreme,
- izrada plana aktivnosti,
- uspostavljanje modela koordinacije i razmjene podataka sa ostalim urbanističkim institucijama regije.

Očekivani rezultati:

- formirana regionalna agencija za koordinaciju urbanističkih i prostornih planova regije Hercegovine, te time stvoreni temelji za izradu jedinstvenog urbanističkog plana regije.

Glavni indikatori:

- broj partnera uvezanih Agencijom,
- nivo postignute koordinacije i razmjene podataka.

POTPROGRAM 2.7: Uspostavljanje institucija za upravljanje i analizu prirodnih resursa (uključujući vode)

Iako je Hercegovina poznata po raznolikosti i bogatstvu prirodnih resursa može se reći da je područje regije još nedovoljno istraženo pa je nemoguće pouzdano govoriti o zastupljenosti i obimu resursa u pojedinim dijelovima regije. Dakle, neophodno je izvršiti istraživanja koja bi, sa naučnog stajališta, pokazala stvarno stanje u regiji, pa tako i stvarnu ekonomsku vrijednost prostora regije (koja bi po završetku takvih istraživanja zasigurno porasla). Implementacija projekata iz ovog pod-programa bi stvorila jasniju sliku o prirodnim resursima regije Hercegovina i doprinijela realizaciji sljedećih prioriteta i mjera:

Prioritetni cilj: 1.4. Razvijen sistem optimalnog upravljanja prirodnim resursima regije

- Mjere:*
- 1.4.1. *Uspostava institucija za upravljanje prirodnim resursima*
 - 1.4.2. *Studije i analize stanja optimalne upotrebe prirodnih resursa*
 - 1.4.3. *Racionalna višenamjenska upotreba vodnih resursa*

PROJEKAT: 2.6.1. Osnivanje regionalnog fonda za rudarsko-geološka istraživanja

Rudarska aktivnost u regiji je skoro zamrla. Rudarski potencijal regije je veoma značajan, pošto regija raspolaže i sa metalnim i nemetalnim prirodnim resursima ili sirovinama. Potrebno je vršiti geološko rudarska istraživanja. Na regionalnoj razini ne postoji institucija koja bi to financirala.

Glavne aktivnosti:

- provođenje administrativnih aktivnosti vezanih za osnivanje fonda,
- određivanje prioriteta djelovanja,
- provođenje istraživanja.

Očekivani rezultati:

- formiran regionalni fond za rudarsko geološka istraživanja,
- izrađen elaborat o nalazištima metalnih i nemetalnih resursa na području regije,
- izrađena studija izvodivosti o isplativosti eksploatacije novih nalazišta ruda.

Glavni indikatori:

- izrađeni elaborati o nalazištima metalnih i nemetalnih mineralnih resursa na području regije.

PROJEKAT: 2.6.2. Izrada strategije za korištenje prirodnih resursa regije

Prirodni resursi regije su mnogi i višestruki. Neki su djelomično iskorišteni i korišteni, a neki uopće ne. Ipak, kao i sveki drugi resurs i hercegovački resursi imaju svoje limite. Potrebno je pristupiti optimalnom korištenju i iskorištavanju ovih resursa. To se treba «propisati» startegijom korištenja prirodnih resursa.

Glavne aktivnosti:

- formiranje ekspertnog tima,
- planiranje sektora djelovanja i vremenske dinamike izrade dokumenta,
- proces izrade strategije.

Očekivani rezultati:

- urađena strategija za korištenje prirodnih resursa regije.

Glavni indikatori:

- urađena strategija,
- primijenjeni neki od rezultata strategije.

PROJEKAT: 2.6.3. Izrada studije izvodljivosti o proizvodnji i upotrebi solarne energije

Regija Hercegovina je poznata po velikom broju sunčanih dana u godini. Međutim, solarna energija se ne koristi u mjeri i na način kako bi se mogla koristiti. Takvo stanje treba promijeniti kako bi se ovaj ekološki prihvatljiv i obnovljiv izvor energije počeo koristiti u značajnijoj mjeri. Studija o korištenju solarne energije bi dala jasnu sliku o načinima iskorištavanja solarne energije, kao i relevantne financijske implikacije.

Glavne aktivnosti:

- prikupljanje relevantnih podataka od značenja za studiju,
- usmjerenje rada u studiji na pretvaranje solarne energije u toplotnu i u električnu energiju za potrebe domaćinstva i gospodarstva,
- prikaz modaliteta korištenja sa cjenovnicima.

Očekivani rezultati:

- urađena studija o korištenju solarne energije,
- urađena cost benefit analiza.

Glavni indikatori:

- % primjene solarne energije na način preporučen studijom.

PROJEKAT: 2.6.4. Pilot projekat izgradnje malih vjetroelektrana

Polazeći od sve prisutnije činjenice o smanjenju prirodnih energetske potencijala za proizvodnju električne energije, kako kod nas, tako i u čitavom svijetu, proizvodnja električne energije iz snage vjetra postaje sve značajnija. Prednost ovog načina proizvodnje električne energije u odnosu na mini hidroelektrane, hidroelektrane, termoelektrane i nuklearne elektrane ne ogleda se samo u snazi instaliranih kapaciteta, već se može izraziti i u slijedećem:

- nema poremećaja prirodnih ravnotežnih stanja atmosfere, vode i tla,
- pretvaranje prirodnog energetskog izvora – snage vjetra u električnu energiju uz znatan stepen korisnog dejstva,
- mogućnost instaliranja većeg broja vjetro-elektrana na terenima koji se gotovo nikada ne mogu iskoristiti u korisne svrhe,
- mala ulaganja u jeftino postrojenje za proizvodnju električne energije.

Glavne aktivnosti:

- osiguranje ljudskih, materijalnih i financijskih resursa za izradu pilot projekta,
- izrada pilot projekta,
- nabavka neophodne opreme,
- puštanje projekta u probni rad.

Očekivani rezultati:

- izrada pilot projekta za manje vjetroelektrane,
- dobijanje jeftine električne energije iz obnovljivog prirodnog izvora.

Glavni indikatori:

- pilot projekt pušten u probni rad,
- broj korisnika pilot projekta,
- ekonomska opravdanost projekta.

PROJEKAT: 2.6.5. Studija o korištenju mineralnih resursa regije

Hercegovina posjeduje mnogo rudnih resursa, ali nema dostupnih podataka koji bi omogućili procjenu njihovog entiteta i potencijal njihove eksploatacije, ili pomoću kojih bi se mogli odrediti regionalni rudni distrikti.

Ovaj projekat ima za cilj obezbjeđenje konzistentnog, sveobuhvatnog nivoa informiranja i analize regionalnih rudnih izvora.

Potreba za znanstvenim istraživanjem rudnih resursa je od osnovne važnosti da bi se odredio industrijski potencijal rudnih resursa, što može znatno doprinijeti regionalnoj infrastrukturi i ekonomskom razvoju.

Potrebno je uspostaviti suradnju sa relevantnim institucijama u regiji koje će pomoći u prikupljanju podataka.

Kao rezultat toga, ovaj projekat će omogućiti identificiranje ekonomski održivih rudnih područja i mogućnost profitabilnog ekonomskog korištenja raspoloživih resursa.

Glavne aktivnosti:

- odabrati i obučiti tim stručnjaka,
- izraditi i usaglasiti plan rada sa relevantnim akterima,
- identificirati/analizirati rudne resurse (prikupiti raspoložive podatke, poduzeti geološko - ispitivanje, provesti studije podzemnih voda...),
- predložiti plan korištenja rudnih resursa i identificirati ekonomski održiva rudišta,
- procijeniti utjecaj rudarskih aktivnosti na okoliš,
- predložiti potencijalne rudarske projekte.

Očekivani rezultati:

- dostupni rudni resursi (vrsta, količina, kvaliteta, td.) identificirani i klasificirani,
- identificirana ekonomski održiva rudna područja,
- identificirane mogućnosti za korištenje potencijalnih rudnih resursa,
- procijenjen učinak rudarskih aktivnosti,
- odabran izvjestan broj rudarskih projekata.

Glavni indikatori:

- identificiran broj rudnih nalazišta,
- poznate (približne) količine raspoloživih pojedinih minerala.

PROJEKAT: 2.6.6. Studija o korištenju i zaštiti voda

Vodni potencijali regije su veoma veliki i bogati. Voda se koristi i iskorištava na različite načine. Iako višenamjenski, vodu treba koristiti optimalno. Posebna pozornost se treba obratiti na zaštitu od zagađivanja i štetnih utjecaja i u nadzemnim i podzemnim

vodama. Postoje mnoge parcijalne studije na ove teme. Međutim, ne postoji integralan regionalan pristup ovoj problematici. Stoga je potrebno uraditi jedinstvenu studiju o korištenju i zaštiti voda na cijeloj teritoriji regije.

Glavne aktivnosti:

- analiza postojećeg stanja u vodnim resursima,
- analiza stanja o postojećem korištenju voda u bilo koje svrhe,
- integriranje tih analiza i izvlačenje zajedničkog učinka ili rezultata postojećih stanja na održivo korištenje voda,
- analiza ugroženosti glavnih vodocrpilišta ili izvorišta pitkih voda,
- prijedlog mjera zaštite voda na regionalnoj razini,
- sačinjavanje prijedloga zajedničkog pristupa u korištenju i zaštiti voda,
- analiza utjecaja nepostojanja kanalizacija, na podzemne vode i izvorišta pitkih voda i prijedlog mjera za takve situacije u svim gradovima regije.

Očekivani rezultati:

- izrađena studija o korištenju i zaštiti voda,
- izrađen elaborat o sanacijama postojećih vodotokova i izvorišta.

Glavni indikatori:

- identificirani glavni problemi u korištenju voda,
- identificirani glavni zagađivači voda,
- identificirane potencijalne opasnosti po izvorišta pitkih voda zbog nepostojanja kanalizacija u nekim gradovima regije,
- određene mjere za prevenciju u zaštiti voda.

PROJEKAT: 2.6.7. Centar za istraživanje, zaštitu, korištenje i upravljanje vodama

Vodeni potencijali regije Hercegovine su ogromni i bogati. Obilje vode u regiji omogućava njezino višestruko korištenje, ali je nužno vrlo pažljivo razvijati odgovarajuću strategiju korištenja voda.

Općenito govoreći, prioriteti za efikasnu implementaciju regionalnog jedinstvenog upravljanja vodenim resursima trebali bi predvidjeti adekvatna sredstva za stjecanje snažnih temeljnih znanja u pogledu:

- dinamike opskrbe vodom (nadzemne, podzemne, nekonvekcionalne vode),
- dinamike potražnje vode (poljoprivreda, građevinarstvo, industrija, energetika, turizam, rekreacija),
- razine zagađenja i njegovog nadgledanja,
- mogući scenariji situacija u pogledu vodenih resursa za period od 25-50 godina.

Osnivanje Centra za upravljanje vodama doprinijet će usklađivanje Hercegovine sa EU standardima, te će optimizirati korištenje vode putem prihvatanja mnogih inovativnih inicijativa (npr. akumulacijska mjesta; sistem pumpi; uređaji za pročišćavanje, itd.)

Posebna pozornost će se posvetiti poboljšanju zaštite voda i smanjenju razine zagađenosti, a također i unapređenju upravljanja tečnim otpadom.

Glavne aktivnosti:

- osnovati i registrirati Regionalni centar za istraživanje, zaštitu, korištenje i upravljanje vodama,
- uposliti osoblje i ekipirati Centar,
- uspostaviti suradnju sa relevantnim institucijama, agencijama i predstavnicima vlasti u regiji,
- provesti temeljitu analizu (ponuda/potražnja, izvori zagađivanja, itd.),
- predložiti i usuglasiti sa relevantnim akterima mjere za zaštitu voda od zagađenja, te korektivne mjere koje treba poduzeti, kao i poduzeti relevantne zaštitne aktivnosti,
- preuzeti koordinativnu i savjetodavnu ulogu u optimalnom korištenju voda,
- podizati svijest o važnosti optimalnog korištenja i zaštite voda.

Očekivani rezultati:

- regionalni centar za istraživanja o zaštiti i korištenju voda osnovan i funkcionalan,
- provedeno istraživanje o postojećim regionalnim vodama
- identificirani izvori zagađivanja i stavljeni pod kontrolu,
- napravljena studija o sistematičnom i optimalnom korištenju voda te implementirane njezine preporuke,
- poboljšan način i nivo korištenja voda,
- unaprijeđeni instrumenti za primjenu međunarodnih konvencija o vodama,
- povećana ekološka svijest.

Glavni indikatori:

- ekološki prihvatljivo stanje voda u regiji,
- broj studija izvodljivosti o optimalnoj upotrebi voda,
- postignuta optimalna upotreba voda.

PROGRAM 3: Razvoj ljudskih resursa

Cilj ovog programa je da doprinese stvaranju dinamičnog tržišta rada, unapređenju konkurentnosti, prilagodljivosti ljudskih resursa, promociji koncepta doživotnog učenja, te bržem i kvalitetnijem zapošljavanju nezaposlenih ili onih koji su usljed privatizacije ostali bez posla. Samo međusobnom sinergijom ovog i ostalih navedenih programa će doći do podizanja stope uposlenosti, jer je to izvodljivo jedino u uslovima privrednog rasta efekti ovog programa će biti evidentni u broju prekvalifikovanih i ponovo zaposlenih radnika, smanjenju razlike između ponude i tražnje radne snage u glavnim profesionalnim sektorima, te u analizi stanja zaposlenosti u svim opštinama regije.

Slijedeća dva potprograma čine ovaj program:

- 3.1. Zapošljavanje,
- 3.2. Obrazovanje.

POTPROGRAM 3.1: Zapošljavanje

Ponuda radne snage u regiji daleko prevazilazi tražnju u većini profesija i u većini nivoa obrazovanja. Mjere za zapošljavanje koje se trenutno poduzimaju radi podsticanja zapošljavanja u regiji daleko zaostaju za potrebama. Cilj projekata ovog pod-programa je pružanje sistematske podrške zapošljavanju i samozapošljavanju, te tako smanjenju stope nezaposlenosti u regiji. Projekti će doprinijeti realizaciji sljedećih prioriternih ciljeva i mjera:

Prioritetni ciljevi: 3.1. Razvijeno efikasno tržište rada

3.2. Razvijanje obrazovanja i komplementarne obuke

Mjere: 3.1.1. Pružanje podrške zapošljavanju i samozapošljavanju

3.1.2. Usklađivanje sistema i struktura obrazovanja i obučavanja sa potrebama tržišta rada

3.2.1. Uspostavljanje struktura za komplementarno obrazovanje

PROJEKAT: 3.1.1. Formiranje centra za posredovanje pri zapošljavanju

Visoka stopa nezaposlenosti je, kao i u drugim regijama države, veliki problem regije Hercegovina. Cilj projekta je pružanje podrške zapošljavanju i samozapošljavanju, te uspostavljanje efikasnog i razvijenog tržišta rada.

Glavne aktivnosti:

- postizanje dogovora sa opštinama regije o formiranju Centra,
- upošljavanje osoblja i opremanje centra,
- izrada godišnjeg plana i programa rada Centra,
- uspostavljanje saradnje sa lokalnim vlastima, preduzećima i institucijama,
- izrada informativnog biltena o ponudi i potražnji radne snage po kvalifikacijama, potrebnom iskustvu i mjestima,
- izrada web -sajta sa prethodno navedenim sadržajem,
- pružanje pomoći individualnim klijentima (koji su u potrazi za zaposlenjem) prilikom ispunjavanja prijave za posao, pisanja životopisa,
- davanje savjeta o vrstama i načinima dopunskog obrazovanja klijenata.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan Centar,
- uspostavljen protok informacija između ponude i potražnje na tržištu rada.

Glavni indikatori:

- učestalost ažuriranja podataka u biltenu i na Web stranici,
- broj ljudi koji su na ovaj način pronašli zaposlenje.

PROJEKAT: 3.1.2. Formiranje mobilnog centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i poduzetništvo

Razlog formiranja mobilnog centra za obrazovanje, prekvalifikaciju, trening i preduzetništvo je prevelika disperzija glavnih edukativnih ustanova i centara u regiji, to jest njihova lociranost po gradovima, dok u ruralnim naseljima praktično ne postoji mogućnost da se na adekvatan način organizuje edukacija u modernim tehnologijama, izvrši rekvalifikacija ili održe treninzi. Formiranje ovog mobilnog centra bi otvorilo mogućnost lakšeg pristupa ruralnom stanovništvu savremenim načinima obrazovanja i obučavanja.

Cilj projekta je razvijeno i efikasno tržište rada i pružanje podrške zapošljavanju i Samozapošljavanju.

Glavne aktivnosti:

- obezbjeđenje kadrovske strukture centra,
- nabavka opreme za centar (prilagođene mobilnom karakteru centra),
- prikupljanje podataka o vrsti edukacije potrebne u ruralnim područjima,
- izrada plana i programa rada,
- izrada promotivnog materijala za edukaciju i obavješćavanje javnosti o edukaciji,
- provođenje edukativnih aktivnosti.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan Centar,
- postignuta pokrivenost ruralnih područja specifičnim dopunskim edukativnim programima.

Glavni indikatori:

- broj ruralnih naselja u kojima se obavlja ova vrsta obrazovanja,
- broj polaznika edukativnih programa.

POTPROGRAM 3.2: Obrazovanje

Jedan od razloga znatno veće ponude radne snage od tražnje na tržištu rada je i činjenica da redovne obrazovne institucije svih nivoa i usmjerenja uglavnom zapuštaju fleksibilne oblike obrazovanja i da je stoga nužan razvoj posebnih institucija. Implementacijom projekata ovoga pod-programa bi se osnovale institucije koje bi pružale komplementarne i permanentne obrazovne usluge, te sredstva koja bi omogućila naučno-istraživački rad i obrazovanje mladih talenata. Sljedeći prioritetni ciljevi i mjere bi se lakše ostvarili ukoliko bi se implementirali dolje opisani projekti.

Prioritetni ciljevi: 3.1. Razvijeno efikasno tržište rada

3.2. Razvijanje obrazovanja i komplementarne obuke

3.3. Razvijanje informacijskih tehnologija, inovacija, transfera tehnologija i obrazovnih kapaciteta za istraživanje i razvoj

- Mjere:* 3.1.2. *Usklađivanje sistema i struktura obrazovanja i obučavanja sa potrebama tržišta rada*
- 3.2.1. *Uspostavljanje struktura za komplementarno obrazovanje*
- 3.3.1. *Uvođenje informacijskih tehnologija i modela učenja na daljinu*
- 3.3.2. *Permanentlyno obrazovanje za razvoj, transfer i primjenu inovacija i novih tehnologija*
- 3.3.3. *Pružanje podrške razvoju mladih talenata*

PROJEKAT: 3.2.1. Formiranje stalnog regionalnog Savjeta za unapređenje obrazovanja

Jedna od glavnih aktivnosti regionalnog Savjeta za unapređenje obrazovanja bi bilo davanje osnovnih parametara i pružanje podrške razvojnim projektima obrazovanja kako na regionalnoj, tako i opštinskoj osnovi. Među ciljevima ovog Savjeta svakako je važno istaći: podizanje kvalitete obrazovanja, usklađivanje obrazovnog programa sa EU standardima i postizanje balansa između obrazovnog sistema i potražnje na tržištu rada. Dugoročni rezultat osnivanja regionalnog Savjeta za unapređenje obrazovanja bi bio osnaženje razvoja regije sa aspekta obrazovanja.

Glavne aktivnosti:

- osnivanje Savjeta i definisanje modela upravljanja,
- definisanje prioriternih aktivnosti Savjeta,
- uspostavljanje saradnje sa obrazovnim institucijama u regiji,
- participacija Savjeta u pripremi projekata za unapređenje sistema obrazovanja.

Očekivani rezultati:

- osnovan regionalni Savjet za unapređenje obrazovanja,
- evidentni pozitivni pomaci u sistemu obrazovanja.

Glavni indikatori:

- broj odobrenih projekata za unapređenje obrazovanja,
- nivo (i broj) promjena u obrazovnom sistemu.

PROJEKAT: 3.2.2. Osnivanje regionalnog fonda za naučno- istraživački rad, stipendije i podršku mladim talentima

Formiranjem Fonda za naučno-istraživački rad, stipendije i podršku za mlade talente omogućavamo pristup mladim ljudima svijetu nauke što je za sada nemoguće radi opšte loših finansijskih prilika u zemlji i lošeg rada privredno-proizvodnih kapaciteta. Fond će omogućiti mladim talentima da studiraju u inostranstvu, te podržati mlade talente da dođu do potpunog izražaja. Fond će svojim pravilnicima usmjeriti sredstva za stipendiranje naučnih radova srednje generacije naučnih radnika i doškolovanje relativno starijih stručnih radnika.

Jedna od svrha osnivanja fonda je i stvaranje uslova za naučno-istraživački rad u regiji. Ovaj projekat treba da doprinese povećanju šansi za mlade, kao ključnog resursa regije, da ostanu u regiji ili da se vrate iz dijaspore.

Glavne aktivnosti:

- izrada i usvajanje pravilnika i statuta Fonda,
- obavljanje administrativno-pravnih aktivnosti vezanih za osnivanje Fonda, te dobijanje saglasnosti na statut od strane osnivača Fonda,
- identifikacija i analiza nedostajućih profila, znanja i vještina,
- izbor preduzeća koja su spremna da učestvuju u projektu i izbor opština koje projekat podržavaju i sufinansiraju,
- izrada softvera koji prati rad Fonda i objavljivanje na web-stranici konkursa za stipendije, sajmove, naučne radove, izložbe i slične aktivnosti,

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan fond,
- omogućen daljnji razvoj mladih talenata.

Glavni indikatori:

- broj dobijenih novih stručnjaka raznih profila školovanih uz potporu Fonda,
- broj dobijenih stipendija za doškolovanje srednje generacije naučnih radnika,
- broj posjetilaca raznim naučnim događanjima, seminarima, izložbama, simpozijumima,
- broj izdatih naučnih djela potpomognutih iz Fonda.

PROJEKAT: 3.2.3. Centar za razvoj ljudskih resursa

Dok ekonomska situacija u hercegovačkoj regiji i dalje ostaje alarmantna, nesrazmjer između radne snage i njezine potražnje svakodnevno se povećava.

Svrha ovog projekta je uspostaviti Centar za ljudske resurse koji može obezbijediti različite vrste obuke, profesionalnih savjeta, mogućnosti prekvalifikacije za ljude koji traže posao, a u nekim slučajevima i usluge posredovanja u zapošljavanju. Prilagođavanjem programa obuke sa zahtjevima EU, centar bi mogao uvesti pristup doživotnog učenja u skladu sa potrebama tržišta radne snage. Ovo bi doprinijelo uspostavi veza između ponude i potražnje na tržištu radne snage, a također bi doprinijelo i upošljavanju ljudi koji traže posao. Stoga bi uspostava jednog takvog centra omogućila stvaranje dinamičnog tržišta radne snage, povećala konkurentnost i fleksibilnost ljudskih resursa, promovirala koncept doživotnog učenja, te brže i adekvatnije zapošljavanje nezaposlenih osoba.

Glavne aktivnosti:

- definirati i sa lokalnim akterima dogovoriti poslovni plan Centra,
- izvršiti odabir i obuku osoblja,
- poduzimanje promotivnih i tržišnih aktivnosti,
- provođenje različitih programa obuke za nezaposlene,
- stvaranje baze podataka o ponudi/potražnji na tržištu radne snage,
- osmišljavanje i objavljivanje biltena sa ponudom/potražnjom radnih mjesta,
- kreiranje web-site-a i osiguranje njegovog redovitog ažuriranja.

Očekivani rezultati:

- uspostavljen i u potpunosti operativan Centar za razvoj ljudskih resursa,
- usavršene vještine osoba koje traže posao,
- povećana povezanost između ponude i potražnje na tržištu radne snage,
- smanjen broj nezaposlenih ljudi.

Glavni indikatori:

- broj prekvalificiranih osoba,
- % smanjenja stope nezaposlenosti,
- broj novootvorenih MSP

PROJEKAT: 3.2.4. Uvođenje sistema za učenje na daljinu i korištenje internet aplikacija

Osim zbog relativno niskog stepena ekonomskih aktivnosti i nedostatka novih radnih mjesta, zapošljavanje je znatno otežano i činjenicom da postojeći sistem stručnog obrazovanja ne pruža praktična znanja i vještine kakve poslodavci traže.

Ovaj projekat treba da doprinese unapređenju zapošljavanja, naročito mladih ljudi.

Na ovaj način će mladi ljudi moći da se sami odluče za područje obrazovanja koje će dodatno steći kod svoje kuće, u vremenu koje im stoji na raspolaganju i koje oni odaberu, i kojeg će produbljivati po svojoj volji, a prema zahtjevima i potrebama privrede ili nauke.

Glavne aktivnosti:

- identifikacija i analiza nedostajućih profila, znanja i vještina koje treba proširiti preko internetskih aplikacija,
- razvoj modularnih programa obuke i prekvalifikacije,
- izbor preduzeća i opština koje su spremne da učestvuju u projektu,
- upućivanje poziva kandidatima putem javnih glasila obavještavanja (uključujući internet),
- provođenje obuke,
- izrada baze podataka o nezaposlenim obučanim kandidatima internetskim aplikacijama i slanje informacija o takvima potencijalnim poslodavcima.

Očekivani rezultati:

- široko primijenjen sistema učenja na daljinu.

Glavni indikatori:

- broj mladih koji se dodatno osposobio za razne profile,
- broj rekvalifikovanih radnika osposobljenih za nova zanimanja.

PROGRAM 4: Očuvan okoliš

U regiji Hercegovina okoliš je u proteklih 12 godina bio zanemaren. Inače vrlo krhka, ekološka ravnoteža mogla bi se pogoršati ako u ovoj oblasti ne budu poduzeti koraci ka zaštiti i očuvanju okoliša, te podizanju ekološke svijesti. Ovaj program ima za cilj očuvanje i poboljšanje životnog okruženja svih dijelova regije Hercegovina, a to će se postići izgrađivanjem institucionalnih kapaciteta za planiranje zaštite i monitoring okoliša, uspostavljanjem ekoloških edukacionih sistema i primjenom EU ekoloških preporuka i standarda. Unutar ovog programa definirani su sljedeći potprogrami:

- 4.1. Izgradnja institucionalnih kapaciteta za planiranje i monitoring okoliša,
- 4.2. Uspostava ekoloških edukacionih sistema.

POTPROGRAM 4.1. Izgradnja institucionalnih kapaciteta za planiranje i monitoring okoliša

Regiji Hercegovina nedostaju institucije koje bi pratile tehničko stanje okoliša i razvile informacioni sistem, te postale neki oblik okolišnih senzora pomoću kojih bi bilo moguće voditi kvalitetnu politiku prema okolišu u skladu sa odgovarajućim konvencijama. Projekti ovog pod-programa bi pomogli stvaranju tehničkih pretpostavki za upravljanje okolišom, te izgrađivanju institucija za monitoring i izvještavanje o stanju okoliša. Ovi projekti bi doprinijeli i realiziranju sljedećih prioritetnih ciljeva i mjera:

*Prioritetni ciljevi: 4.1. Institucionalno jačanje sektora okoliša
4.2. Poboljšanje kvalitete okoliša*

*Mjere: 4.1.1. Izgradnja institucionalnih kapaciteta za planiranje i monitoring okoliša
4.2.3. Uspostava sistema za plansko upravljanje otpadom*

PROJEKAT: 4.1.1. Izgradnja kanalizacije i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda Bileće

Bileća je jedan od rijetkih gradova Hercegovine koji imaju kanalizacionu mrežu koja je stara skoro 200 godina i koja nije obnavljana. Širenjem grada nastao je sistem septičkih jama, koji je zajedno sa razvojem industrije i njezinim neprečišćenim otpadnim vodama znatno ugrozio životnu sredinu građana Bileće, a i šire. Sve otpadne vode odlaze u vještačko Bilećko jezero zagađujući ga, a njegove vode su neupotrebljive i za navodnjavanje u poljoprivredi. Izgradnjom kanalizacione mreže i instaliranjem uređaja za neutralizaciju otpadnih voda, Bilećko jezero će imati zdravu i čistu vodu, što će doprinijeti kreiranju zdrave životne sredine.

Glavne aktivnosti:

- urbanističko snimanje grada i donošenje odluke o izgradnji kanalizacione mreže i uređaja za neutralizaciju otpadnih voda,
- izrada projekta koji bi obuhvatio i period razvoja grada u slijedećih 30 godina,
- odabir tipa uređaja za neutralizaciju otpadnih voda,
- odabir izvođača radova,
- osiguranje finansijskih sredstava,

Očekivani rezultati:

- zadovoljstvo građana riješenim komunalnim problemom,
- uklanjanje opasnosti od zaraznih bolesti,
- spriječeno zagađenje podzemnih voda ne samo za područje Bileće, već i šire.

Glavni indikatori:

- postignuta ekološki zdrava sredina,
- broj turista koji posjećuje Bilećko jezero,
- postotak povećanja poljoprivredne proizvodnje zbog mogućnosti navodnjavanja.

PROJEKAT: 4.1.2. Izrada Studije zaštite neumskog akvatorija

Jedini BiH morski akvatorij se teritorijalno nalazi u ovoj regiji. Kao bogatstvo regije od neprocjenjive važnosti potrebno ga je zaštititi i sačuvati. Izrada studije zaštite Neumskog akvatorija bi ukazala na postojeće i potencijalne prijetnje očuvanju akvatorija, kao i na način njihove eliminacije ili neutralizacije.

Glavne aktivnosti:

- snimanje postojećeg stanja,
- prikupljanje i obrada podataka,
- izrada studije sa prijedlogom mjera o zaštiti neumskog akvatorija,
- prezentacija studije.

Očekivani rezultati:

- izrađena studija zaštite neumskog akvatorija,
- očuvan akvatorij.

Glavni indikatori:

- primijenjene preporuke studije.

PROJEKAT: 4.1.3. Formiranje regionalnog centra za upravljanje otpadom

U regiji Hercegovina postoji veliki broj nekontrolisanih odlagališta otpada, takozvanih divljih deponija. Problem se usložnjava činjenicom da većina postojećih gradskih deponija nije napravljena prema standardima Evropske unije, tako da je, generalno govoreći, odlaganje otpada uglavnom nekontrolisano i protivno ekološkim principima. Provedba ovog projekta je temeljena na strategiji upravljanja otpadom u BiH. Projekat bi

trebao biti striktno proveden prema planu provedbe Strategije i u potpunosti koordiniran sa svim ostalim projektima koji se bave pitanjima zaštite okoline.

Formiranjem regionalnih centara (sa tri agencije) za upravljanje otpadom bi se postiglo institucionalno jačanje sektora zaštite okoliša i uspostava sistema za plansko upravljanjem otpadom.

Glavne aktivnosti:

- postizanje dogovora sa opštinama o formiranju Centra,
- formiranje i opremanje Centra,
- izrada godišnjeg plana i programa rada Centra,
- uspostavljanje redovne koordinacije sa ostalim relevantnim akterima iz regije i okruženja,
- učestvovanje u izgradnji regionalnih deponija prema planu provedbe Strategije o upravljanju otpadom u BiH,
- organizovano selektivno prikupljanje otpada po propisanom sistemu i programu sakupljanja,
- organizovana primarna prerada otpada,
- organizovani transport polusirovine na sekundarnu preradu u centre za reciklažu,
- provođenje edukacije građana o novom pristupu otpadu.

Očekivani rezultati:

- ostvaren organizovan način prikupljanja otpada,
- očuvan okoliš,
- podignut nivo ekološke svijesti građana.

Glavni indikatori:

- broj deponija otpada,
- povećanje procenta otpada za reciklažu.

PROJEKAT: 4.1.4. Regionalni centar za okoliš

Ako se izuzmu neke sporadične privatne inicijative, intervencije da se očuvaju prirodna staništa i priroda, te da se minimizira zagađenje u gradovima, u potpunosti su zanemarivane u Hercegovini tijekom posljednjih nekoliko desetljeća.

Regiji nedostaje institucija sposobna da nadzire stanje okoliša i da osigura rano upozorenje o nadolazećim problemima, isto kao i da promovira i implementira najbolje postupke i tehnologije u zaštiti okoliša.

Uspostavljanjem Regionalnog centra za zaštitu okoliša bilo bi moguće postići sljedeće:

- Urediti regiju u skladu sa EU standardima;
- Sačuvati prirodne resurse (voda, zrak, tlo, i td.);
- Uspostaviti planirano i sustavno gospodarenje otpadom;
- Adekvatno rješavati sve zdravstvene i probleme okoliša;
- Podizati svijest o značaju korištenja zemljišta da bi se sačuvala prirodna staništa i priroda, te da bi se minimiziralo urbano zagađenje;
- Razvijati ekološki obrazovni sustav;
- Osigurati informacije za stanovništvo koje će im pomoći da izvrše odabire u skladu sa zaštitom okoliša.

Glavne aktivnosti:

- pripremiti poslovni plan i utemeljiti Regionalni centar za zaštitu okoliša,
- obaviti analize o uvjetima okoliša u regiji,
- kreirati bazu podataka za upravljanje informacijama o okolišu,
- identificirati glavne probleme i izvore zagađenja, te predložiti relevantnim akterima poduzimanje preventivnih i korektivnih mjera,
- osmisлити specifične aktivnosti ekološke zaštite i zaštite okoliša, te napraviti plan rada,
- procijeniti uvjete upravljanja otpadom i predložiti poboljšanja,
- provesti aktivnosti da bi se podigla svijest u pogledu ekoloških pitanja.

Očekivani rezultati:

- uspostavljen i funkcionalan Regionalni centar za zaštitu okoliša,
- uspostavljeni odjeli/agencije za nadziranje vode, tla, zraka i čvrstog otpada,
- identificirani izvori zagađenja,
- završene prioritetne regionalne studije o zaštiti okoliša, te implementirane preporuke,
- unaprijeđeni kapaciteti za zaštitu okoliša,
- podignuta ekološka svijest,
- poboljšano upravljanje otpadom,
- zahtjevi u pogledu zaštite okoliša identificirani i implementirani u različitim industrijskim sektorima.

Glavni indikatori:

- uspostavljen modalitet za planiranje i implementaciju zaštite okoliša,
- stvoreni relevantni preduvjeti za razvoj institucija koje se bave zaštitom okoliša.

POTPROGRAM 4.2: Uspostava ekoloških edukacionih sistema

Ekološki edukacioni sistem čini zbir različitih načina educiranja svih kategorija populacije regije o stanju u okolišu i mjerama zaštite okoliša. Pored adekvatne edukacije, za podizanje ekološke svijesti potrebno je izgraditi i integralni sistem informisanja. Između ostalog posebna pažnja se pri ovome posvećuje primjeni EU standarda u okolinski neutralnim tehnologijama, kao i ekološki prihvatljivom gospodarenju otpadom. Projekti ovog pod-programa će doprinijeti realizaciji sljedećih prioritetnih ciljeva i mjera:

*Prioritetni ciljevi: 4.1. Institucionalno jačanje sektora okoliša
4.2. Poboljšanje kvalitete okoliša*

*Mjere: 4.1.2. Uspostavljanje sistema ekološke edukacije
4.2.1. Primjena EU eko standarda u proizvodni sektor
4.2.2. Povećanje ekološke svijesti javnosti*

PROJEKAT: 4.2.1. Formiranje eko edukacionog centra

Cilj ovog projekta je sprečavanje zagađenja okoliša putem povećanja nivoa svijesti stanovništva o važnosti zaštite čovjekove okoline. U regiji Hercegovina se provodi malo konkretnih aktivnosti na ekološkoj edukaciji populacije. Iz tog razloga je potrebno osnovati eko - edukacioni Centar čiji će zadatak biti koordinacija svih aktivnosti vezanih za ekološku edukaciju i podizanje ekološke svijesti. Programi bi morali biti prilagođeni uzrastu, profesionalnom profilu slušalaca i mjestu gdje se vrši edukacija. Očekuje se da će centar doprinijeti kreiranju nove ekološke kulture, prvenstveno među djecom.

Glavne aktivnosti:

- identifikacija lokacije , opremanje i personalno ekipiranje Centra,
- organizovanje kreativnih radionica radi profilisanja sadržaja rada Centra , sredstava i metoda komuniciranja,
- izrada plana rada centra i programa edukacije po različitim profilima polaznika,
- promocija rada centra u sredstvima javnog informisanja (uključujući internet),
- izrada baze podataka o kandidatima za edukaciju,
- izrada i održavanje web stranice.

Očekivani rezultati:

- formiran i funkcionalan Centar,
- podignut nivo ekološke svijesti građana.

Glavni indikatori:

- broj educiranih građana u prvoj godini rada Centra,
- broj održanih radionica i broj polaznika po radionicama,
- broj posjetilaca web stranice i redovitost ažuriranja stranice.

PROJEKAT: 4.2.2. Promocija eko turizma i primjena EU standarda

Nesporni su regionalni turistički kapaciteti regije, a među njima i potencijali za eko-turizam koji omogućavaju prirodni resursi, kultura, tradicija itd. Da bi eko-turizam zauzeo mjesto koje zaslužuje u turističkoj ponudi regije, pa i države, potrebno je uložiti napore u poboljšanje kapaciteta eko-turizma, kao i u njegovu promociju.

Glavne aktivnosti:

- indikacija eko turističkih potencijala,
- sačinjavanje plana aktivnosti za razvitak eko-turizma,
- prilagođavanje i kategorizacija potencijala sa EU normama,
- izrada promotivnog materijala eko turizma,
- javna prezentacija eko regionalnog potencijala i turizma.

Očekivani rezultati:

- promoviran eko turizam regije,
- uspostavljena saradnja privatnog i javnog sektora u cilju razvoja eko turizma,
- primjenjeni EU standardi u eko turizmu.

Glavni indikatori:

- sačinjen promotivni materijal,
- izvršena javna prezentacija eko- turizma.

PROJEKAT: 4.2.3. Izrada plana sanacije postojećih divljih deponija u regiji

U regiji Hercegovina postoji veliki broj manjih i većih nekontrolisanih («divljih») deponija otpada, koje su nastale u proteklih 12 godina. Činjenica je da su mnoge od tih deponija u neposrednoj blizini naseljenih mjesta i poljoprivrednih dobara, što direktno ugrožava stanovništvo tih područja. Izradom plana sanacije postojećih «divljih» deponija bi se stvorila osnova za rješavanje ovog problema. Plan sanacije bi se temeljio na odredbama Strategije upravljanja otpadom u BiH, a bio bi u skladu sa svim ostalim projektima usmjerenim na rješavanje problema otpada.

Glavne aktivnosti:

- okupljanje tima stručnjaka,
- uspostavljanje saradnje sa opštinama i dobivanje njihove saglasnosti za provođenje pregleda neodobrenih deponija na njihovim područjima,
- snimanje stanja na terenu,
- izrada baze podataka o postojećim «divljim» deponijama,
- izrada plana o sanaciji postojećih nekontroliranih deponija otpada (izrada elaborata o formiranju «dvorišta» za privremeno skladištenje otpada sa neodobrenih deponija, te elaborata o trajnom rješenju problema nekontroliranog otpada),
- prezentacija plana relevantnim institucijama i predstavnicima vlasti, te mogućim donatorima i finansijerima za njegovu primjenu.

Očekivani rezultati:

- identifikovane sve «divlje» deponije u regiji,
- izrađen plan sanacije neodobrenih deponija u regiji.

Glavni indikatori:

- procenat nadležnih institucija upoznat sa Planom,
- aktivnosti poduzete na osnovu Plana.

PROJEKAT: 4.2.4. Pilot projekat eko sela

Jedan od potpuno neiskorištenih vidova turizma je seoski turizam, u kome leži ogromni potencijal za ovu regiju. U Hercegovini postoje brojna sela koja bi, uz malo ulaganja i truda, mogla ponijeti epitet eko-sela u kojima se promoviše zdrav način življenja. Nedirnuta priroda, planine, jezera, rijeke i more pružaju idealne uslove za stvaranje interesantnih turističkih destinacija ove vrste. Autentičnost i primamljivost hercegovačkih eko-sela se još više pojačava ako se ovome dodaju razni kulinarski specijaliteti napravljeni od zdrave hrane, kulturna baština, interesanti narodni običaji, karakteristična muzika i folklor, te mogućnost provođenja aktivnog odmora. Implementiranje pilot projekta eko-sela će zasigurno dati podsticaj domaćim i stranim investitorima za proširenje ovog vida turizma i na druga sela regije.

Glavne aktivnosti :

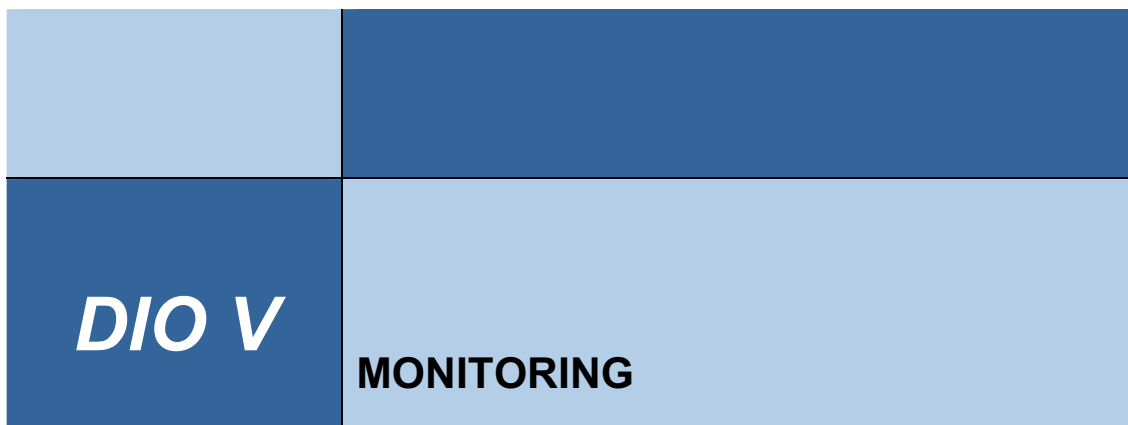
- odabir lokacije za sprovođenje projekta,
- izrada tehničkog plana implementacije,
- edukacija i priprema seoskog stanovništva koje bi se uključilo u projekat eko-sela,
- priprema (rekonstrukcija) objekata za prihvata turista,
- poboljšanje infrastrukture u i oko sela,
- promotivna kampanja.

Očekivani rezultati:

- uspostavljeno i promovisano eko selo,
- procijenjena mogućnost replikacije projekta u drugim selima.

Glavni indikatori:

- broj sudionika u projektu (turističke organizacije, poljoprivrednici, MSP, itd.),
- broj posjeta i noćenja u eko-selu,
- dohodak ostvaren ovom aktivnošću.

MONITORING STRATEGIJE

Monitoring aktivnosti programa finansiranih od strane Evropske unije je obavezan, a način na koji će se obavljati zavisi od prirode i sadržaja programa i projekata, čije je napredovanje potrebno provjeriti. U ovoj se fazi ne očekuje uvođenje potpunih EU monitoring aranžmana, zbog nepostojanja odgovarajuće legislative i administrativnih okvira.

Monitoring zahtijeva vršenje redovnih provjera napredovanja, kao i učinkovitu fizičku i finansijsku implementaciju pomoći i njene efekte u pogledu definisanih ciljeva.

Regionalna razvojna agencija će preuzeti ulogu implementiranja programa izabranih u okviru regionalne strategije. Kao dio te uloge, osiguraće da se monitoring projekta obavlja na zadovoljavajući način. Odjel agencije za implementaciju projekta će osigurati da se svi projekti, koji su u procesu implementacije, prate na odgovarajući način u skladu sa priručnikom o monitoringu projekata, koji je izradio EU RED tim, i u skladu sa zahtjevima donatora. Ovaj će priručnik postati obavezan instrument za regionalne razvojne agencije pri obavljanju njihovog zadatka upravljanja strategijom.

Operativni monitoring bi se trebao sastojati iz slijedećeg:

- konkretni monitoring aktivnosti, rezultata i učinka pomoći;
- napredak u upravljanju;
- monitoring operativnog okruženja.

Slijedi opis ova tri elementa.

(A) Konkretni monitoring aktivnosti, rezultata i učinka može se vršiti:

- na kvantitativnoj osnovi, koristeći niz indikatora;
- na opisnoj ili kvalitativnoj osnovi, koristeći različite vrste informacija koje su na raspolaganju, ili rezultate brojnih studija i analiza.

Poželjno je da se, što je više moguće, koriste kvantificirane mjere i prezentira napredak koji je zaista ostvaren, rezultati i postignuti učinak u kvantitativnoj formi, kroz koristeći indikatore. Definicija ovih indikatora trebala bi omogućiti bolje definisanje ciljeva koji se trebaju ostvariti. Čak i ukoliko postoje poteškoće u njihovom kvantificiranju, samo razmišljanje o indikatorima može biti korisno i pomoći da se pojasne ideje.

Slijedi klasifikacija indikatora.

(I) Indikatori napretka koji se prate:

- finansijska implementacija i/ili korištena sredstva: finansijski indikatorii se najčešće koriste kako bi se pratili troškovi nastali nakon završetka aktivnosti: troškovi (u eurima) putarine, troškovi programa obuke, troškovi tehnološko uslužnog centra itd.;
- napredak fizičkog izvršenja pomoći. Ovo su općenito fizički indikatori: broj km, broj osoba, postotak firmi koje primaju pomoć.

(II) Indikatori rezultata (također se nazivaju indikatorima kvaliteta izvršenja) za mjerenje rezultata, direktnih ili neposrednih efekata, kvaliteta i performansi, koji bi proizašli iz realizacije pomoći. Ovi indikatori mogu biti fizički (skraćeno vremena putovanja, broj uspješnih studenata, broj prometnih nezgoda, broj neuspješnih telefonskih poziva po liniji godišnje, itd.), ili finansijski (što uključuje produktivna ulaganja, smanjenje troškova prevoza, itd.).

(III) Indikatori kojima se mjeri efekat pomoći mogu se razlikovati u odnosu na:

- specifični (ili neposredni) efekat aktivnosti i ostvarene rezultate u odnosu na očekivane;
- ppći (ili konačni) efekat usljed realizacije specifičnih ciljeva koji su doprinijeli ostvarenju planiranih generalnih ciljeva. Jasno je da se ovaj opći efekat može mjeriti samo složenim metodama i nakon završetka aktivnosti. Stoga se mora posmatrati kao dio ex-post evaluacije.

Na osnovu ovih indikatora, moguće je mjeriti:

- učinkovitost implementacije, odnosno, šta je urađeno u odnosu na ono šta se namjeravalo uraditi, ostvareni rezultati ili učinak u odnosu na planirane ili procijenjene;
- učinkovitost implementacije, odnosno, šta je urađeno te koji su rezultat i efekat, u odnosu na korištene resurse, naročito finansijske.

Dakle, ove mjere ili koeficijenti učinkovitosti i efikasnosti se odnose na sve logične korake u segmentu pomoći, odnosno aktivnosti, rezultate i učinke. Oni omogućavaju da se ono što je ostvareno poredi s onim šta je planirano (učinkovitost) ili korištenim resursima (efikasnost).

(B) Napredak u upravljanju

Odnosi se na operativne aspekte implementacije, odnosno, monitoring konkretnih pitanja, kao što su:

- funkcionisanje mehanizama za administrativno i finansijsko upravljanje;
- funkcionisanje samog sistema za monitoring, kako bi se osiguralo prikupljanje svih informacija potrebnih za monitoring;
- prikladnost kriterija selekcije i izbor projekata;
- promotivne mjere i publicitet za mjere;
- učešće aktera na koje se navedeno odnosi;
- regulatorni ili legislativni aspekti;
- usklađenost sa određenim politikama (u kontekstu zajednice: konkurencija, javne nabavke, okruženje, jednake mogućnosti, itd.).

(C) Operativno okruženje

U pojedinim slučajevima, partneri su dogovorili posebne odredbe kao uvjete koji prethode uspjehu određenih programa. Monitoring bi trebao pokazati da li su ovi uslovi, ili ne, bili usklađeni sa slijedećim:

- konzistentnost i komplementarnost sa politikama drugih sektora, regionalnim, na nivou države ili zajednice, koji pružaju pomoć u regiji;
- ekonomske, socijalne, političke, zakonske, legislativne, ili druge promjene, koje mogu znatno uticati na implementaciju i/ili rezultate mjera ili elemenata pomoći.

Navedeni pristup može se primijeniti na svakom nivou (projekt, program, itd.). Da bi se osigurao operativni monitoring svakog nivoa pomoći, neophodno je:

- tačno identifikovati (za svaki nivo) aktivnost, očekivane rezultate i efekat koji će se postići;
- definisati indikatore (indikator finansijske i fizičke implementacije, indikator rezultata i indikator efekata) te osigurati osnovu za mjerenje učinkovitosti i efikasnosti za svaku fazu plana;
- osigurati prikupljanje informacija vezanih za napredak u upravljanju na svakom nivou, kao i u operativnom kontekstu u kojem se implementiraju.

Koristeći ovaj pristup, regionalne razvojne agencije i drugi akteri će pripremiti razrade projekata (project fiches) slijedeći zahtjeve navedene u priručniku.

<i>DIO VI</i>	OBRASCI “TOP” PROJEKATA

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 1.	<i>Regionalni centar za razvoj poduzetništva</i>
Opis projekta	Nakon rata i kolapsa ekonomskog sustava otpočelo je osnivanje malih i srednjih poduzeća. Unatoč tome, novoosnovane MSP karakteriziraju opće pomanjkanje znanja, iskustva i financijske podrške, pa stoga ne mogu uspješno odgovoriti na zahtjeve tržišta. Implementacijom ovog projekta trebala bi MSP-ima i drugim zainteresiranim stranama osigurati pomoć u identifikaciji poslovnih mogućnosti i u definiranju i implementaciji razvojnih privrednih projekata. U svjetlu ovog cilja, predloženi regionalni centar bi trebao uspostaviti poslovne veze između MSP-a u regiji i potencijalnih investitora, kao i olakšati prodor MSP na nova tržišta. Ovim projektom predviđa se osnivanje centra za unapređenje regionalnih poduzetničkih potencijala, a na taj način i povećanje konkurentnosti regije. Centar će osigurati podršku u vidu specijaliziranih tipova obuke i pružanja usluga kojima se nude informacije, savjeti i različite vrste praktične pomoći (marketing, razvoj unutarnjih ljudskih resursa, poslovno planiranje, identificiranje poslovnih mogućnosti i poslovnih partnera, internacionalizacija aktivnosti poduzeća). Osnivanje Centra doprinijet će revitalizaciji regionalne privrede, te će osigurati podršku poslovnim inicijativama koje će rezultirati znatnim smanjenjem nezaposlenosti.
Ciljevi	• Unaprijediti konkurentnost MSP-a; • Unaprijediti poduzetništvo; • Poboljšati upravljanje i unaprijediti efikasnost unutar poduzeća.

Očekivani rezultati	- Centar otvoren i u funkciji; - Povećan broj uspješnih novoosnovanih poduzeća; - Unaprijeđen nastup poduzeća koja primaju pomoć; - Povećana stopa zaposlenosti; - Povećan broj proizvodnih MSP-a; - Pojačana suradnja sa inozemnim partnerima; - Povećana razina izvoza.									
Nužne aktivnosti	- Pripremiti plan poslovanja; - Osnovati i ekipirati Centar; - Osigurati obuku odabranog osoblja; - Analizirati potrebe poduzetničkog sektora; - Identificirati ciljne grupe i osmisлити programe obuke i usluga; - Provesti programe obuke; - Osigurati relevantne usluge za MSP-e; - Promovirati aktivnosti Centra.									
Pretpostavke	- Centar može dostići financijsku održivost do kraja projekta. - Poduzeća su spremna koristiti se uslugama Centra.									
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Prosječni troškovi	KM:.....				Euro: 100.000					
Potencijalni izvori financiranja										
Medjunarodna pomoć										
Državni/lokalni doprinosi										

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 2.	<i>Regionalni razvojni garantni fond</i>
Opis projekta	Prema ekonomskim podacima za regiju Hercegovine, većina poduzeća imaju poteškoća sa osiguranjem kolateralnog jamstva, pa tako ne mogu dobiti kredite pod povoljnim uvjetima kako bi podržali profitabilne poslovne aktivnosti. Osnivanje Razvojnog garantnog fonda omogućiti će lakši i povoljniji pristup izvorima financiranja. Ovo će se odraziti u sljedećem: su-financiranje projekata razvoja i investiranja, smanjenje kamata na kredite (posebno za proizvodne aktivnosti), kreditiranje posebnih programa na (u početku) neprofitabilnoj osnovi i osiguravanje finansijske podrške ostalim razvojnim aktivnostima u sektorima poljoprivrede, turizma, MSP-a, industrije, energetike, razvoju ljudskih resursa, ekologije, te svih ostalih sektora relevantnih za privredni razvoj. Postojanjem Razvojnog garantnog fonda kao jamca omogućilo bi poduzetnicima da povećaju svoje ugovorne ovlasti na kreditnom tržištu. Ovo će im omogućiti da finansiraju strukturalne prilagodbe, uspostave konkurentnu industrijsku i poljoprivrednu proizvodnju, sustavno potpomognu mala poduzeća i njihovo osnivanje, unaprijede trgovinske aktivnosti i još općenitije, doprinesu kontinuiranom ekonomskom rastu Regije. Na ovaj način će nositelji regionalnog razvoja, uključujući i poslovno opredijeljene ljude, biti potaknuti da uđu u nove razvojne programe da bi revitalizirali cjelokupnu privredu regije.
Ciljevi	• Stvoriti finansijsko okruženje povoljno za regionalni ekonomski razvoj
Očekivani rezultati	• RRGF osnovan i u funkciji sa upravom i u potpunosti obučanim osobljem; • Poboľšan pristup kreditnim olakšicama; • Uspostavljen najbolji način rada u upravljanju fondom; • Povećan broj uspješnih poduzeća; • Potaknut regionalni ekonomski razvoj; • Poboľšane izvozno orijentirane aktivnosti; • Uspostavljena i konsolidirana suradnja između Fonda i banaka.

Nužne aktivnosti	- Osnovati i registrirati Fond; - Obučiti osoblje u pogledu upravljanja fondom; - Provesti ispitivanje trenutne situacije u sektoru privrede sa posebnim naglaskom na MSP-e i na bankarstvo; - Analizirati kapacitet apsorpcije Fonda i lokalnih poduzetnika; - Uspostaviti suradnju sa bankama i drugim finansijskim institucijama; - Odrediti ciljne grupe za Fond; - Koncipirati organizaciju i aktivnosti Fonda; - Pripremiti poslovni plan; - Pripremiti ugovore i operativne šeme Fonda; - Osigurati digresivnu podršku djelovanju Fonda; - Osigurati dodatnu podršku klijentima Fonda da bi se popravio njihov poslovni nastup; - Nadzirati operacije Fonda, kao i proces vraćanja kredita; - Promovirati aktivnosti Fonda.							
Pretpostavke	- Osnivanje i funkcioniranje fonda privuklo lokalne (općinske vlasti, vladin i nevladin sektor, privatni sektor) i međunarodne investitore da sudjeluju u uspostavljenom modelu financiranja regionalnog razvoja; - Banke spremne na suradnju; - Zakonski okvir povoljan za osnivanje Fonda; - Poduzetnici pozdravili osnivanje Fonda; - Postignuta povezanost sa ostalim postojećim programima; - Kapacitet apsorpcije ciljanih grupa potvrđen.							
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Prosječni troškovi	KM:.....			Euro: 240.000				
Potencijalni izvori financiranja								
Medjunarodna pomoć								
Državni/lokalni doprinosi								

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 3.	<i>Regionalni Centar za razvoj Turizma</i>
Opis projekta	Hercegovačka regija ima ogromne turističke potencijale, sa mnogim turističkim atrakcijama (prirodnim ljepotama, kulturnim i povijesnim naslijeđem), koje omogućavaju ponudu mnogih različitih turističkih proizvoda (seoski, avanturistički, kulturni, religiozni i td. turizam) tijekom svakog godišnjeg doba. Međutim, turistička potražnja uglavnom je fokusirana na tri destinacije: Mostar, Neum i Međugorje, dok je malo interesa za ostale turističke destinacije koje su također vrlo zanimljive i vrijedne. Ovim projektom predviđa se osnivanje Regionalnog centra za razvoj turizma koji će implementirati promotivne i marketinške aktivnosti i podstaći domaću i međunarodnu potražnju za lokalnim turističkim proizvodima. Svrha osnivanja Regionalnog centra za razvoj turizma je da doprinese daljnjem razvoju dobro poznatih mjesta i unaprijedi uvjete drugih potencijalnih turističkih mjesta u regiji Hercegovine, da pripremi turistički promotivni materijal za hercegovačku regiju, olakša njegovu distribuciju unutar i van zemlje, te općenito osigura povećan broj posjetilaca ne samo za tri glavne lokacije, nego također i za druga odredišta. Uz sve ovo, Centar će također, u suradnji sa već postojećim turističkim udruženjima, razraditi zajedničku strategiju razvoja regionalnog turizma koja će se temeljiti na dogovorenom turističkom profilu regije.
Ciljevi	• Povećati privlačnost Hercegovine kao turističkog odredišta; • Unaprijediti razvoj regionalnog turističkog sektora.

Očekivani rezultati	• Regionalni turistički centar osnovan i u funkciji; • Uspostavljena suradnja između relevantnih nositelja u sektoru turizma; • Poboljšana kvaliteta i raznolikost turističkih aranžmana; • Prihvaćena praksa efikasne promocije turizma; • Unapređena turistička slika Hercegovine; • Povećan broj posjetilaca u regiji; • Povećan broj zaposlenih u turističkom sektoru.									
Nužne aktivnosti	• Pripremiti poslovni plan; • Utemeljiti i opremiti Centar, te uposliti osoblje; • Izgraditi kapacitet osoblja Centra; • Provesti SWOT analizu of turističkog sektora; • Uspostaviti intra i inter, te međuregionalno partnerstvo sa turističkim institucijama i nositeljima; • Pripremiti strategiju i plan rada marketinga i promocije; • Provesti istraživanje situacije u regionalnim turističkim potencijalima i unaprijediti strategiju razvoja turizma; • Savjetodavne usluge u pogledu unapređenja infrastrukture; • Osmisliti, pripremiti i distribuirati promotivni materijal (uključujući i web stranicu).									
Pretpostavke	• Unapređenje adekvatnih turističkih proizvoda; • Porast investicija u turističkom sektoru; • Zainteresirani nositelji spremni na implementaciju dogovorene strategije; • Poboljšane usluge i infrastruktura.									
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Prosječni troškovi	KM:.....			Euro: 120.000						
Potencijalni izvori financiranja										
Medjunarodna pomoć										
Državni/lokalni doprinosi										

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 4.	<i>uspostavljanje Regionalnog Informativnog Centra</i>
Opis projekta	Oživljavanje regionalne privrede zahtijeva adekvatne službe podrške, te dostupnost jasne slike o postojećoj situaciji i uvjetima. U Hercegovini postoji manjak institucija sposobnih da osiguraju pouzdane i potpune informacije i savjete u pogledu raspoloživih izvora i kapaciteta, poslovnog okoliša, zakona, ekonomske strukture, itd. Ne postoji nikakav centar koji bi poduzetnicima mogao pružiti sveobuhvatne i detaljne informacije o svim administrativnim postupcima kako na općinskoj tako i na centralnoj razini koji se moraju proći da bi se registriralo poduzeće i da bi se otvorio poslovni prostor, niti postoji služba za osiguranje društvenih i privrednih informacija potencijalnim investitorima. Ovaj će projekat osigurati specijalnu podršku konsolidaciji najboljih postupaka u pružanju informatičkih usluga koji će jamčiti trenutačnu i potpunu dostupnost podataka o regiji onda kada se oni traže, te na taj način unapređujući sliku i vidljivost regije. Uspostavljen Info centar će imati važnu ulogu u istraživanju podataka, u prikupljanju i obradi kao i u prezentiranju ažuriranih podataka i makroekonomskoj analizi regije. Informacije će također biti dostupne on-line putem web-sajta Info centra, koji će pružati podršku veoma širokoj lepezi aktivnosti koje obuhvataju razvoj MSP-a, restrukturiranje poduzetništva, unapređenje izvoza, promociju FDI, itd. Info centar će biti lociran u prostorijama REDAH-a, a njegove aktivnosti će biti uvećane kreiranjem baze podataka za upravljanje sveobuhvatnim društvenim i privrednim informacijama o regiji.
Ciljevi	• Uspostavljanje konkurentnog okoliša za poslovne ljude i potencijalne investitore.

Očekivani rezultati	• Uspostavljen i operativan Info centar; • Web site i baza podataka napravljeni i u funkciji; • Tehnike prikupljanja informacija usavršene; • Dostupne informacije o regiji; • Povećani FDI-ji; • Povećane izvozne aktivnosti; • Povećan broj novih poslovnih aktivnosti; • Privredni akteri i novi investitori imaju olakšan pristup informacijama koje su potrebne za njihove inicijative; • Poboljšan sustav upravljanja informacijama.									
Potrebne aktivnosti	• Identificirani zadatak i organizacija Info centra; • Odabrano osoblje za IC; • Obuka osoblja IC-a; • Precizno definirano koje usluge/informacije će se pružati; • Određeni postupci za isporuku informacija; • Određene odgovornosti u svezi s pripremom i upravljanjem svakom informatičkom službom; • Priprema relevantnih "alatki" za prikupljanje, obradu i isporuku informacija; • Uspostavljanje tehničke strukture i web-site-a za IC; • Kreirana i uspostavljena baza podataka o relevantnim podacima u regiji; • Provođenje primarnog prikupljanja i dostava informacija; • Provođenje redovitog ažuriranja podataka na web-site-u.									
Pretpostavke	• Uspostava i funkcioniranje Informatičkog centra privuklo bi moguće investitore, dalo podsticaj lokalnim poduzetnicima da se uključe u regionalne projekte i olakšalo pripremu lokalnih projekata. • Ne postoje nikakva ograničenja u prikupljanju selektivnih podataka.									
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Prosječni troškovi	KM:.....			Euro: 60.000						
Potencijalni financijski izvori										
Međunarodna pomoć										
Državni/lokalni doprinosi										

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 5.	<i>Osnivanje regionalnog tehnološkog centra</i>
Opis projekta	U poređenju s razvojem znanosti i tehnologija u svijetu, hercegovačka regija ima krajnje nisku razinu udjela u primjenama najnovijih tehnologija i standarda. Štaviše, kao posljedica zbivanja u posljednjih 15 godina, hercegovački poduzetnici se suočavaju s kritičnom situacijom koja je još i pogoršana zastarjelim tehnologijama i nedostatkom tehničkih stručnjaka. Nakon jednog perioda, karakterističnog po relevantnim ulaganjima u nove tehnologije (na primjer SOKO - vazduhoplovna industrija), regija je trenutno nesposobna da podrži MSP i velike industrije u rješavanju tehničkih i tehnoloških problema. Izuzetno visoka stopa uvoza u odnosu na izvoz najbolji je dokaz loše situacije u proizvodnoj ekonomiji. Realizacijom ovog projekta doprinijelo bi stvaranju uvjeta za unapređenje postojećih proizvodnih kapaciteta, standardizaciji kvalitete lokalnih proizvoda, primjeni novih tehnologija i inovativnom pristupu kreiranja novih proizvoda i proizvodnih programa. Osnivanje tehnološkog centra doprinijet će poboljšanju istraživačkih aktivnosti i uvođenju novih tehnologija, što će rezultirati recionalizacijom proizvodnje i administrativnih procedura, kao i povećanju proizvodnje.
Cilj	• Povećati konkurentnost MSP sektora (sa posebnim naglaskom na proizvodne MSP-e).

Očekivani rezultati	• Tehnološki centar osnovan i u potpunosti funkcionalan; • Poboļjšani tehnološki kapaciteti poduzeća; • Povećani profesionalni i znanstveni potencijali regije; • Uvedene nove tehnologije; • Povećana proizvodnja; • Povećan izvoz; • Povećana konkurentnost MSP-a na domaćem i stranom tržištu; • Povećana zaposlenost, osobito mladih stručnjaka.							
Nužne aktivnosti	• Odabrati poslovne prostorije i osnovati ured, • Odabrati i obučiti osoblje, • Priskrbiti nužnu opremu, • Promovirati aktivnosti Centra, • Identificirati klijentelu, • Razvijati i pobrinuti se za prijenos tehnologije, uvođenje EU tehničkih standarda, i td. u određenim poduzećima, • Uspostaviti suradnju između centra, istraživačkih instituta, škola, • Razvijati partnerstvo sa sličnim centrima u inozemstvu.							
Pretpostavke	• Spremnost lokalne vlade da podrži projekat; • Spremnost poduzeća da se koriste uslugama Tehnološkog centra.							
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Prosječni troškovi	BAM:.....			Euro: 100.000				
Potencijalni financijski izvori								
Međunarodna pomoć								
Državni/lokalni doprinosi								

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 6.	<i>Regionalni centar za istraživanje, zaštitu, korištenje i upravljanje vodama</i>
Opis projekta	Vodeni potencijali regije Hercegovine su ogromni i bogati. Obilje vode u regiji omogućava njezino višestruko korištenje, ali je nužno vrlo pažljivo razvijati odgovarajuću strategiju korištenja voda. Posebnu pozornost treba posvetiti ekološkoj zaštiti nadzemnih kao i podzemnih voda. Aktivnosti koje se trenutno implementiraju za zaštitu voda su minimalne. Uređaji za neutralizaciju tečnog otpada uopće nisu instalirani, ili, ako i jesu instalirani, u većini slučajeva se redovito ne održavaju, pa zato i ne funkcioniraju kako treba. Nema nikakvog jedinstvenog regionalnog pristupa problemima ispitivanja, zaštite i korištenja vode. Općenito govoreći, prioriteti za efikasnu implementaciju regionalnog jedinstvenog upravljanja vodenim resursima trebali bi predvidjeti adekvatna sredstva za stjecanje snažnih temeljnih znanja u pogledu: - dinamike opskrbe vodom (površinske vode, podzemne vode, nekonvencionalne vode); - dinamike potražnje vode (poljoprivreda, građevinarstvo, industrija, energetika, turizam, rekreacija); - razine zagađenja i njegovog nadgledanja; - mogući scenariji situacija u pogledu vodenih resursa za period od 25-50 godina. Osnivanje Centra za upravljanje vodama doprinijet će usklađivanje Hercegovine sa EU standardima, te će optimizirati korištenje vode putem prihvatanja mnogih inovativnih inicijativa (npr. akumulacijska mjesta; sustav pumpi; uređaji za pročišćavanje, itd.) Posebna pozornost će se posvetiti poboljšanju zaštite voda i smanjenju razine zagađenosti, a također i unapređenju upravljanja tečnim otpadom.
Cilj	• Uspostaviti objedinjeno regionalno upravljanje vodama, te sustav zaštite

Očekivani rezultati	- Regionalni centar za istraživanja o zaštiti i korištenju voda osnovan i funkcionalan, - Provedeno istraživanje o postojećim regionalnim vodama, - Identificirani izvori zagađivanja i stavljeni pod kontrolu, - Napravljena studija o sistematičnom i optimalnom korištenju voda te implementirane njezine preporuke, - Poboljšani sustavi za pročišćavanje voda, - Smanjene količine tečnog otpada, - Poboljšano korištenje voda, - Unaprijeđeni instrumenti za primjenu međunarodnih konvencija o vodama, - Povećana ekološka svijest.									
Nužne aktivnosti	- Pripremiti poslovni plan, - Osnovati i registrirati Regionalni centar za istraživanja, zaštitu i korištenja voda, - Uposeliti osoblje i ekipirati Centar, - Uspostaviti suradnju s relevantnim institucijama, agencijama i predstavnicima vlasti u regiji, - Provesti temeljitu analizu (ponuda/potražnja, izvori zagađivanja, itd.) o stanju voda, - Razraditi strategiju upravljanja vodama i njihovoj zaštiti s planom aktivnosti, - Predložiti i usuglasiti s relevantnim nositeljima mjere za zaštitu voda od zagađenja, te korektivnim mjerama koje treba poduzeti, kao i poduzeti relevantne zaštitne aktivnosti, - Poduzeti koordinativnu i savjetodavnu ulogu u optimalnom korištenju voda, - Podizati svijest o važnosti optimalnog korištenja i zaštite voda.									
Pretpostavke	- Osnivanjem Centra stvorili bi se uslovi za objedinjen pristup upravljanju vodama. - Do kraja projekta Centar je financijski održiv. - Aдекватan zakonski okvir podržava upravljanje i zaštitu voda.									
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Prosječni troškovi	KM:.....				Euro: 250.000					
Potencijalni izvori financiranja										
Medjunarodna pomoć										
Državni/lokalni doprinosi										

Program: Očuvan okoliš

Projekat 7.	<i>Regionalni Centar za okoliš</i>
Opis projekta	Zaštita okoliša je od suštinske važnosti za kvalitet života i sadašnjih i budućih generacija. Izazov je kombinirati ovo nastojanje sa stalnim ekonomskim rastom, na način koji je dugoročno održiv. Ako se izuzmu neke sporadične privatne inicijative, intervencije da se očuvaju prirodna staništa i krajolici, te da se minimizira zagađenje u gradovima u potpunosti su zanemarivane u Hercegovini tijekom posljednjih nekoliko desetljeća. Ionako već veoma krhka, ekološka ravnoteža mogla bi se čak i pogoršati ukoliko se smjesta ne poduzmu protumjere. Regiji nedostaje institucija sposobna da nadzire stanje okoliša i da osigura rano upozorenje o nadolazećim problemima, kao i da promovira i implementira najbolje postupke i tehnologije u zaštiti okoliša. Uspostavljanjem Regionalnog centra za zaštitu okoliša bilo bi moguće postići sljedeće: - Urediti regiju u skladu sa EU standardima; - Sačuvati prirodne resurse (voda, zrak, tlo, i td.); - Uspostaviti planirano i sustavno gospodarenje otpadom; - Adekvatno rješavati sve zdravstvene i probleme okoliša; - Podizati svijest o značaju korištenja zemljišta da bi se sačuvala prirodna staništa i krajolici, te da bi se minimiziralo urbano zagađenje; - Razvijati ekološki obrazovni sustav; - Osigurati informacije za stanovništvo koje će im pomoći da izvrše odabire u skladu sa zaštitom okoliša.
Ciljevi	• Podržati proces institucionalne izgradnje za zaštitu okoliša; • Uspostaviti sustav održivog ekonomskog razvoja

Očekivani rezultati	• Uspostavljen i funkcionalan Regionalni centar za zaštitu okoliša, • Uspostavljeni odjeli/agencije za nadziranje vode, tla, zraka i čvrstog otpada, • Identificirani izvori zagađenja, • Zadovoljeni preduvjeti za primjenu/prihvatanje međunarodnih konvencija o zaštiti okoliša, • Završene prioritetne regionalne studije o zaštiti okoliša, te implementirane preporuke, • Unaprijeđeni kapaciteti za zaštitu okoliša, • Podignuta ekološka svijest, • Poboljšani okolišni uvjeti regije, • Poboljšano upravljanje otpadom, • Identificirani pokazatelji okoliša, • Zahtjevi u pogledu zaštite okoliša identificirani i implementirani u različitim industrijskim sektorima.							
Potrebne aktivnosti	• Pripremiti poslovni plan i utemeljiti Regionalni centar za zaštitu okoliša, • Odabrati i obučiti osoblje, te osigurati neophodnu opremu, • Izraditi i usaglasiti godišnji plan rada, • Obaviti analize o uvjetima okoliša u regiji, • Kreirati bazu podataka za upravljanje informacijama o okolišu, • Identificirati glavne probleme i izvore zagađenja, te predložiti relevantnim nositeljima poduzimanje preventivnih i korektivnih mjera, • Osmisliti specifične aktivnosti ekološke zaštite i zaštite okoliša, te napraviti plan rada, • Procijeniti uvjete upravljanja otpadom i predložiti poboljšanja, • Provesti aktivnosti da bi se podigla svijest u pogledu ekoloških pitanja.							
Pretpostavke	• Realizirana primjena legislativnog okvira o okolišu (Zakon o okolišu/Zaštiti životnog okruženja, Zakon o zaštiti prirode i Zakoni o vodama, zraku i tlu u skladu sa međunarodnim konvencijama koje je Bosna i Hercegovina usvojila). • Vlada potpuno uključena u problematiku okoliša.							
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Prosječni troškovi	KM:.....			Euro: 1,800.000				
Potencijalni financijski izvori								
Međunarodna pomoć								
Državni/lokalni doprinosi								

Program: Ruralni razvoj, poljoprivreda i šumarstvo

Projekat 8.	<i>Centar za poljoprivredu i razvoj sela</i>
Opis projekta	Razvoj sela i razvoj poljoprivrede su od krucijalne važnosti za ekonomski razvoj hercegovačke regije. Sve izvršene analize pokazuju da regija Hercegovine ima vrlo povoljne prirodne resurse i velike mogućnosti za razvoj poljoprivrede. Regija, u smislu poljoprivrede, predstavlja raznolikost prirodnog okoliša u kojem su zastupljene različite komponente tla. Njezine zajedničke karakteristike uključuju obilje sunca i vode, tradiciju u proizvodnji i spremnost ljudi da nastave s bavljenjem poljoprivrednom proizvodnjom. S druge strane, mnogim ruralnim naseljima nedostaju dobre komunikacijske veze, sustavi vodovoda i kanalizacije, te telekomunikacija. Osim unapređenja komunikacije i infrastrukture, Centar na razvoj poljoprivrede i sela trebao bi afirmirati poljoprivredno zadrugarstvo, izgraditi sustav osiguranja od šteta u poljoprivredi, razviti mrežu finansijskih institucija za podršku ruralnom razvoju, instalirati GIS centar za informacije o usjevima i nasadima, te uspostaviti veze s institucijama za mapiranje proizvoda i za savjetodavne usluge. Kroz implementaciju ovog projekta pružit će se podrška oživljavanju i unapređenju poljoprivredne proizvodnje, s osobitim naglaskom na osiguranju tehničke podrške za razvoj specifičnih grana poljoprivrede, za uvođenje novih poljoprivrednih sorti i za primjenu novih tehnologija. Druga značajna komponenta projekta bit će uspostavljanje veza između poljoprivrednih proizvođača, tržišta i poduzeća za preradu hrane. Na ovaj način u poljoprivredni sektor će se uvesti instrumenti poslovnog planiranja, a bankarski sektor će dobiti dodatni poticaj da investira više u proizvodnju hrane, što bi rezultiralo povećanjem izvoza i smanjenjem uvoza prehrambenih proizvoda.

Cilj	• <i>POSTIĆI VISOK STUPANJ POLJOPRIVREDNOG I RURALNOG RAZVOJA PUTEM KORIŠTENJA POSTOJEĆIH PRIRODNIH RESURSA I PRIMJENE NOVIH ZNANJA I TEHNOLOGIJA ŠTO ĆE KAO REZULTAT IMATI TO DA ĆE HERCEGOVINA POSTATI VELIKI PROIZVOĐAČ HRANE.</i>							
Očekivani rezultati	• Uspostavljen u potpunosti funkcionalan Centar, • Uspostavljena tijesna suradnja s poljoprivrednim institutima, te sa poljoprivrednim fakultetima u regiji, • Tijesna suradnja uspostavljena sa drugim faktorima uključenima u razvoj poljoprivrede i sela, • Proizvođači iste vrste poljoprivrednih proizvoda međusobno povezani u funkcionalne klastere, • Razvijena proizvodnja specifičnih poljoprivrednih proizvoda, • Uvedene nove tehnologije, kao i nove poljoprivredne sorte i pasmine, • Realiziran značajan porast poljoprivredne proizvodnje, • Postignuto poboljšanje životnih uvjeta u ruralnim područjima.							
Nužne aktivnosti	• Uspostava Centra, • Pribavljanje nužne opreme i materijala, • Uspostava suradnje s relevantnim akterima u regiji, • Izrada i prihvatanje godišnjeg plana rada, • Organizacija i omogućavanje specifičnih vrsta obuke, • Osiguranje savjetodavnih usluga, • Osiguranje podrške za realizaciju poljoprivrednih projekata, • Uspostava veza između poljoprivrednih proizvođača, tržišta i poduzeća za preradu hrane, • Pomoć pri implantaciji projekata povezanih s razvojem sela.							
Pretpostavke	• Poljoprivrednici i relevantne institucije/agencije su zainteresirani i sudjeluju u implementaciji aktivnosti projekta. • Implementacija aktivnosti Centra privlači druge investitore u sektor poljoprivrede.							
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Prosječni troškovi	BAM:...				Euro: 150.000			
Potencijalni financijski izvori								
Međunarodna pomoć	EU RED							
Državni/lokani doprinosi								

Program: Industrija, turizam, energetika i MSP

Projekat 9.	<i>Studija o korištenju regionalnih rudnih resursa</i>
Opis projekta	Hercegovina posjeduje mnogo rudnih resursa, ali nema dostupnih podataka koji bi omogućili procjenu njihovog statusa i potencijal njihove eksploatacije, ili pomoću kojih bi se mogli odrediti regionalni rudni distrikti. Ovaj projekat ima za cilj osiguranje konzistentne, sveobuhvatne razine informiranja i analize regionalnih rudnih izvora. Potreba za znanstvenim istraživanjem rudnih resursa je od osnovne važnosti kako bi se odredio industrijski potencijal rudnih resursa, što može znatno doprinijeti regionalnoj infrastrukturi i ekonomskom razvoju. Uspostavit će se suradnja s relevantnim institucijama u regiji koje će pomoći u prikupljanju podataka. Kao rezultat toga, ovaj projekat će omogućiti identificiranje ekonomski održivih rudnih područja i profitabilno korištenje ruda koje treba primijeniti u regiji.
Cilj	• Doprinijeti adekvatnom korištenju regionalnih rudnih resursa.
Očekivani rezultati	• Dostupni rudni resursi (vrsta, količina, kvaliteta, i td.) identificirani i klasificirani; • Identificirana ekonomski održiva rudna područja; • Identificirane mogućnosti za korištenje potencijalnih rudnih resursa; • Procijenjen učinak rudarskih aktivnosti; • Odabran izvjestan broj rudarskih projekata.

Nužne aktivnosti	• Odabrati i obučiti tim stručnjaka; • Izraditi i usaglasiti plan rada s relevantnim nositeljima; • Identificirati/analizirati rudne resurse (prikupiti raspoložive podatke, poduzeti geološko ispitivanje, provesti studije podzemnih voda...) • Predložiti plan korištenja rudnih resursa i identificirati ekonomski održiva rudišta; • Procijeniti utjecaj rudarskih aktivnosti na okoliš; • Predložiti potencijalne projekte.									
Pretpostavke	• Dostupnost podataka potrebnih za aktivnosti procjene rudnih resursa; • Spremnost nositelja da implementiraju predložene aktivnosti.									
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010			
Prosječni troškovi	KM:.....				Euro: 50.000					
Potencijalni izvori financiranja										
Medjunarodna pomoć										
Državni/lokalni doprinosi										

Program: Razvoj ljudskih resursa

Projekat 10.	<i>Centar za razvoj ljudskih resursa</i>
Opis projekta	Dok s jedne strane ekonomska situacija u hercegovačkoj regiji i dalje ostaje užasna, nesrazmjer između ponude radne snage i njezine potražnje svakodnevno se povećava. Kao posljedica (među brojnim drugim razlozima) zatvaranja nekih velikih predratnih tvrtki te nemogućnosti tržišta rada da apsorbira mlade ljude koji traže zaposlenje po prvi put, nezaposlenost je još uvijek jako visoka i stalno se povećava. Uz sve to, tehnologije proizvodnje radikalno se mijenjaju svakih 4 do 5 godina, što znači da svi zaposleni (i/ili oni koji traže posao) moraju redovito prolaziti kroz dodatno obrazovanje. Svrha ovog projekta je uspostaviti Centar za ljudske resurse koji može osigurati različite vrste obuke, profesionalnih savjeta, mogućnosti prekvalifikacije za ljude koji traže posao, a u nekim slučajevima i usluge posredovanja u zapošljavanju. Prilagođavanjem programa obuke s zahtjevima EU, centar bi mogao uvesti pristup doživotnog učenja u skladu s potrebama tržišta radne snage. Ovo bi doprinijelo uspostavi veza između ponude i potražnje na tržištu radne snage, a također bi doprinijelo i upošljivosti ljudi koji traže posao. Stoga bi uspostava jednog takvog centra omogućila stvaranje dinamičnog tržišta radne snage, povećala konkurentnost i fleksibilnost ljudskih resursa, promovirala koncept doživotnog učenja, te brže i adekvatnije zapošljavanje nezaposlenih osoba.
Ciljevi	• Osigurati podršku razvoju efikasnog tržišta radne snage: • Doprinijeti smanjenju stope nezaposlenosti.

Očekivani rezultati	• Uspostavljen i u potpunosti operativan Centar za razvoj ljudskih resursa; • Usavršene vještine osoba koje traže posao; • Povećana povezanost između ponude i potražnje na tržištu radne snage; • Smanjen broj nezaposlenih ljudi.											
Nužne aktivnosti	• Definirati i s lokalnim nositeljima dogovoriti poslovni plan Centra; • Odabir i obuka osoblja; • Izrada i dogovor oko godišnjeg plana rada; • Poduzimanje promotivnih i tržišnih aktivnosti; • Provođenje različitih programa obuke za nezaposlene; • Stvaranje baze podataka o ponudi/potražnji na tržištu radne snage; • Osmišljavanje i objavljivanje biltena s ponudom/potražnjom radnih mjesta; • Kreiranje web-site-a i osiguranje njegovog redovitog ažuriranja.											
Pretpostavke	• Poduzeća su spremna surađivati sa Centrom za razvoj ljudskih resursa, a nezaposleni su voljni koristiti se uslugama Centra i pohađati programe obuke. • Postoji povezanost s drugim postojećim mjerama zapošljavanja prihvaćenim na državnoj i regionalnoj razini.											
Timing	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010					
Prosječni troškovi	KM:.....			Euro: 240.000								
Potencijalni financijski izvori												
Međunarodna pomoć												
Državni/lokalni doprinosi												

LISTA OPĆINA/OPŠTINA REGIJE HERCEGOVINA

Općina/Opština
Jablanica
Konjic
Ravno
Stolac
Prozor-Rama
Neum
Čitluk
Čapljina
Ljubuški
Široki Brijeg
Grude
Posušje
Bileća
Ljubinje
Trebinje
Nevesinje
Gacko
Berkovići
Mostar
Istočni Mostar
Tomislavgrad
Livno
Kupres

REDAH- Asocijacija za ekonomski razvoj Hercegovine

88 000 MOSTAR; Bulevar 17
Tel.: +387 (0)36 557 211; Fax: +387 (0)36 557 210
E-mail: redah@max.net.ba

Asocijacija za ekonomski razvoj Hercegovine

88 000 Mostar, Bulevar 17

Tel.: +387 (0)36 557 210; 211; 212 Fax: +387 (0)36 557 210

E-mail: redah@max.net.ba

Ovaj projekt je finansiran od strane Evropske unije

Projekt Evropske unije za
regionalni ekonomski razvoj u BiH

www.eured-bih.org